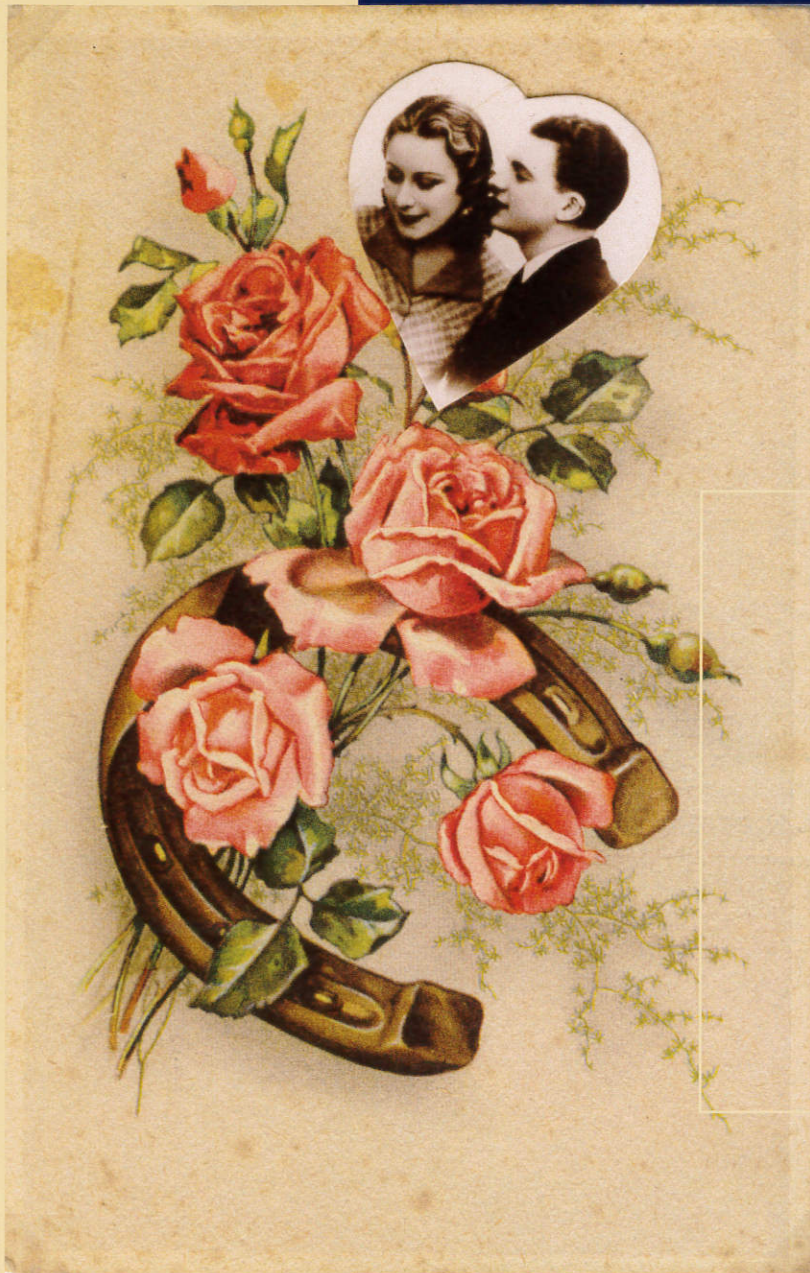
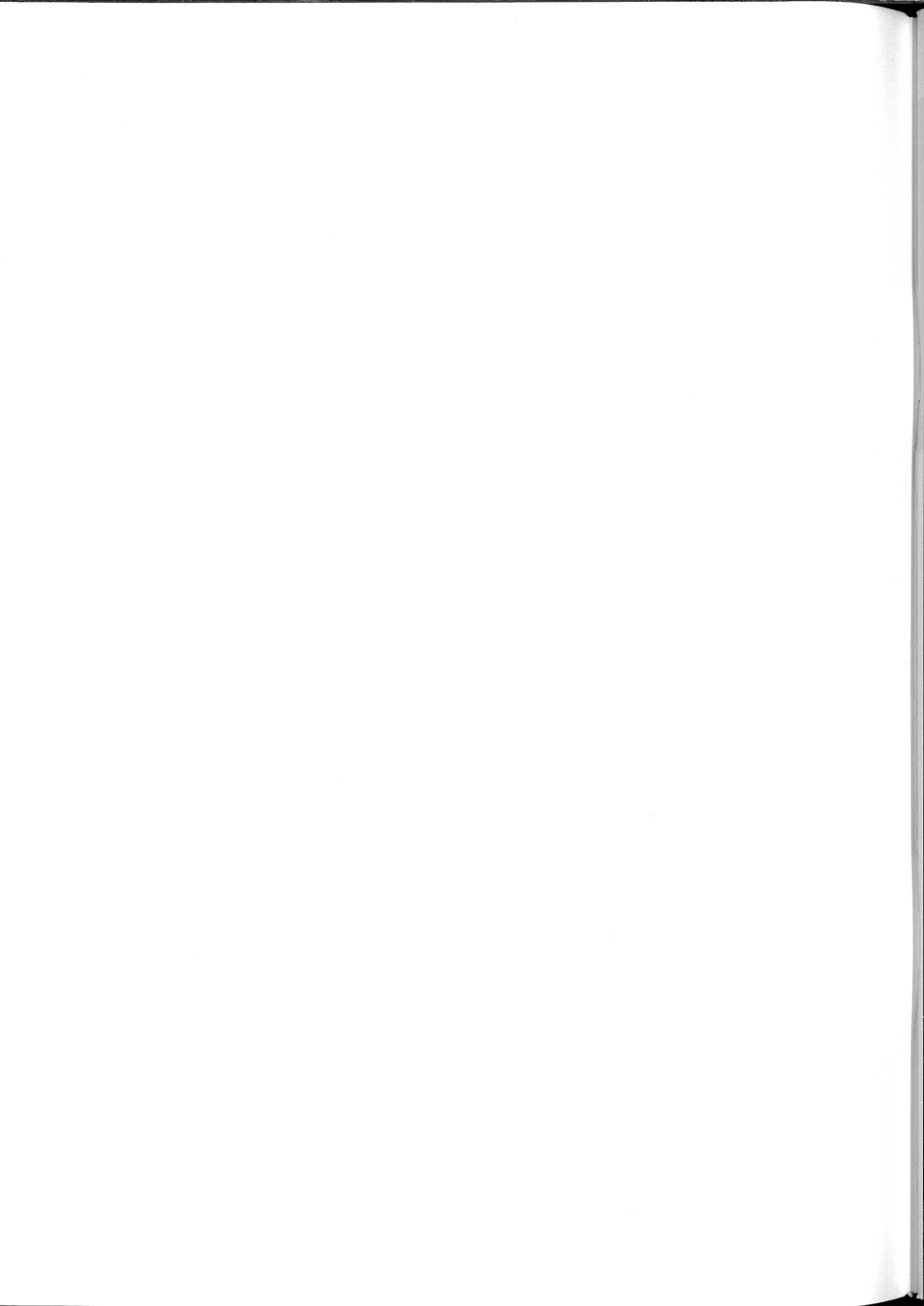

Ons Heem

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nr. 1
januari-februari-maart 2004
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
jaargang 57, nummer 1
januari-februari-maart 2004

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen
Dominique Vanpée

Luc Van de Sijpe
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

De Rita-Iconografie op bidprentjes uit de 20ste eeuw.

Heilige Rita van Cascia (1381-1457), advocaat van de Hopeloze Zaken*

Luc Van Eeckhoudt

In deze bijdrage blijven we even stilstaan bij de rijke iconografie van een volkse heilige uit de vijftiende eeuw die voornamelijk sinds 1937 door de Paters Augustijnen werd gepromoot. Haar vita en devotie werd in onze gewesten ruim verspreid en wordt tot op heden nog zeer intens beleefd. Bij deze devotionalia onderscheiden we medailles, penningen, kaarsen, postkaarten, prentjes, bedevaartvaantjes, beelden, roosjes enzovoort.

Ik selecteerde voor de twintigste eeuw¹ ruim 120 verschillende bidprentjes met een afbeelding van de Heilige Rita (1381-1457)². Deze iconografie kon ik onderbrengen in de volgende twaalf hoofdstukken:

1. Het Rita-schrijn te Cascia
2. De ware afbeelding (oudste) van Rita op het reliekschrijn te Cascia
3. Het Ritabeeld

4. Rita geknield voor een bidstoel ontvangt de "stigma" in haar voorhoofd
5. Rita voor haar geliefde Christus aan het kruis
6. Rita met het kruisbeeld in haar handen
7. Rita ontvangt de rozenkroon
8. Rita ontvangt de doornkroon
9. Rita als beschermheilige van de soldaten
10. Rita als beschermheilige van de autobestuurders
11. Rita alleen afgebeeld, staand of geknield
12. Moderne Rita-afbeeldingen:
 - a. grafiek
 - b. tekeningen
 - c. lithografie
 - d. aquarel
 - e. olieverf

* De prentjes in dit artikel komen uit vier privé-collecties.

¹ Over de 19de- eeuwse prentjes verscheen een keurige en rijkelijk geïllustreerde uitgave van M. ENGELS, *Das kleine Andachtsbild. Prägedrucke und Stanzspitzenbilder des 19 Jahrhunderts*, Recklinghausen, 1983, p. 102.

² Voor deze studie konden we beschikken over de unieke collectie van E.P.L. Goegebuer, OSA te Gent, alsook over de prentjes uit het Archief van de Belgische Augustijnen te Gent en prentjes uit privécollecties.

In verband met documentatie over deze bidprentjes kon ik me voornamelijk beroepen op twee merkwaardige publicaties: *Imagiers de Paradis* en *Verzamelen van bidprentjes*. Het werk *Imagiers du Paradis. Images de Piété Populaire du XVe au XXe siècle* is een uitgave van het Musée en Piconrue te Bastogne (Crédit Communal, 1990). Dit werk is een "must" voor elke verzamelaar, liefhebber of geïnteresseerde in deze tak van de volksdevotie. Deze studie is geïllustreerd met 357 afbeeldingen verspreid over 203 pagina's.

Het andere werk is een bescheiden privé-uitgave van Roger Cauwe uit Harelbeke, naar aanleiding van een tentoonstelling *Van Devotieprent tot Bidprent* te Stassegem-Harelbeke op 27 en 28 augustus 1988. Het heet *Verzamelen van Bidprentjes*, bevat 35 bladzijden geordende uitleg met een nauwkeurige indeling en 55 bladzijden afbeeldingen (fotokopies). Het werd als een echt leesboek opgevat en geeft rationeel een nauwkeurige en verantwoorde opdeling van deze thematiek.

Keren we nu terug naar onze Rita-iconografie.

De belangrijkste elementen die de iconografie van deze heilige kenmerken, vinden we reeds afgebeeld in de Italiaanse biografie van P. Carlo Rabbi da Bologna uit 1774: *Vita della Beata Rita de Cascia monaca dell'ordine di S. Agostino*³.

Op deze afbeelding onderscheiden we reeds het Augustijner kloosterhabijt met riem, een dame van middelbare leeftijd, het doornstigma (spina) dat voor het kruisbeeld ontvangen wordt in het voorhoofd en deze figuur wordt geknield en met nimbus (heiligenaureool) afgebeeld. Op de staande beelden komen ook vaak bijen voor (verspreid over haar habijt). Zelfs Janos Hajnal in zijn

G. PARADISI, *De Heilige Rita ontvangt de stigma in haar voorhoofd*, Archief L.G. OSA, Gent, 1774

Il Facino di Dio geeft op overtuigende wijze de godsverbondenheid van de Heilige Rita met Christus (door het stigma) aan het kruis weer; een eigentijdse interpretatie in een zeer modern figuratief concept.

F.R. MARTINEZ, *Il Fascino di Dio. Profili di agiografia agostiniana con illustrazioni di Janos Hajnal*, Roma, 2000.

³ C. RABBI DE BOLOGNA, *Vita della Beata Rita da Cascia monaca dell'ordine di S. Agostino*, Bologna, 1774.

Wie is deze volkse heilige?

Rita van Cascia werd geboren in 1381 te Rocca Porrena (Umbrië -Italië) en overleed in haar Augustinessenklooster te Cascia op 22 mei 1457. Cascia ligt in Midden-Italië op zo'n 180 km boven Rome. Na een zwaar huwelijksleven met zeer diepe beproevingen trad zij in 1415, eenmaal weduwe geworden, op wonderbare wijze in het klooster van de Augustijnen te Cascia in. In 1443 ontvangt zij op mystieke wijze het stigma in haar voorhoofd: een doorn uit de doornkroon van haar beminde Jezus aan het kruis. Rita is de patrones of advocaat van de hopeloze zaken. In de Augustijnercentra, alsook op vele andere plaatsen, bekleedt zij heden als geliefde heilige nog een zeer voorname plaats. Zij is één van onze populairste volkseiligen, en het verwondert ons dan ook niet dat wij zo veel rijke volksdevotionalia en iconografie van deze grote voorspreekster kunnen terugvinden.

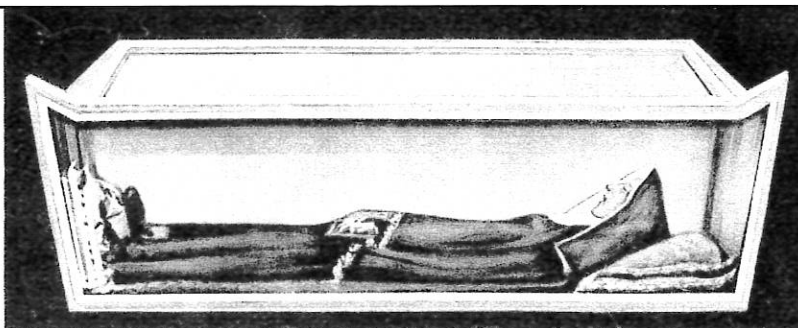
De Rita-iconografie op bidprentjes uit de 20ste eeuw.

De prentjes zijn qua iconografie geordend in twaalf hoofdstukken. Al deze prentjes zijn van het klassieke standaardtype (circa 6 à 7 op 10 à 11 cm).

1. Het Ritaschrijn te Cascia

Het monasterium Sta Rita te Cascia heeft al vroeg deze prentjes verspreid, met op de achterzijde een Ritagebed. Deze prentjes werden in meerdere talen gedrukt (Italiaans, Frans).

Ook een ruimere variant (tekening) met het schrijn opgesteld in het koor van de kerk werd als prentje uitgegeven. Dit prentje geeft het nieuwe "Gouden Schrijn" weer waarin het lichaam van de Heilige Rita sinds 1930 wordt bewaard.

URNA NELLA QUALE SI CONSERVA IL CORPO OLEZZANTE della S. TAUMATURGA RITA

2. De "ware afbeelding" van Rita op het reliekschrijn te Cascia.

De oudste en eerste afbeelding van de Heilige Rita vinden we terug op de wand van het reliekschrijn van Rita te Cascia. Het werd vervaardigd in de vijftiende eeuw. Een geschilderd houten schrijn is typisch voor die tijd. Zo kennen we meerdere voorbeelden van deze "Casa-reliquiario" zoals dat van de zalige G. Bianconi (1589), de Heilige Clara de Montefalco (1410) en de zalige Augustijn P. Becchetti (+1421)⁴

SAINTE RITA DE CASCIA

Premier portrait authentique de Sainte Rita peint sur le cercueil en noyer toujours conservé dans la cellule où elle rendit le dernier soupir. D'auteur inconnu - encore que certains estiment devoir l'attribuer à Francesco Barbari de Cascia -, il représente la momiale revêtue de l'habit que portaient les Augustines au milieu du XVe siècle.

Documentazione Ritiana Antica, D. TRAPP, Vol. II, Cascia, 1968, p. 24.

A. VAN DEN BORN, *St.-Rita van Cascia*, Gent, 1975, p.15. Voor algemene Rita-literatuur verwijs ik graag naar de bibliografische referenties in mijn bijdrage: Ritaverering bij de Paters Augustijnen te Gent, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2003, p.2

⁴ *Santa Rita da Cascia. Storia devozione Sociologia. Atti del Congresso Internazionale in occasione del I° centenario della canonizzazione*, Roma, 2000, p. 425-427.

Documentazione Ritiana Antica,

D. TRAPP, Vol. II, Cascia, 1968, p. 24.

3. Het Ritabeeld (rechtstaand)

Van de Heilige Rita bezitten we verschillende mooie beelden. In opdracht van de Paters Augustijnen werd door de Italiaanse kunstenaar Parentani die te Brussel een atelier had⁵, een nieuw beeld gecreëerd dat in vele kopies werd verspreid over alle Augustijnerkloosters en Rita-bedevoortsoorden. Zo kennen we de mooie portretprentjes van Kontich (zelfs echte foto's), Bouge-lez-Namur, Gent Sint-Stefanus, Moerkerke Damme ~ en recent het prentje door Mechelen uitgegeven in 1995.

Bij de gedrukte prentjes staat op de achterzijde het Rita-gebed.

Verder kennen we nog een reeks prentjes met Rita-beelden die Rita rechtstaand weergeven (beeld, tekening) zoals bij de prentjes van:

- Antwerpen, Mevr. Jos Jacobs
- Saint-Germain-en-Laye (1952)
- Oostmalle, kapel van Onze LieveVrouw van Goeden Bijstand
- Gent (1937, 1942)
- Brugge (1952)

Opvallend is dat bij deze staande beelden de bijen die op het habijt zitten, vaak zeer sterk geaccentueerd zijn.

4. Rita geknield voor een bidstoel, ontvangt de "stigma" in haar voorhoofd.

De meeste prentjes geven Rita weer, geknield voor een bidstoel (niet op de bidstoel, maar ervoor), die uit de doornkroon van Jezus aan het kruis, de stigma (een doorn) ontvangt in haar voorhoofd.⁶ Meestal zien we bovenaan in de lucht een wolkje engelen haar een krans van rozen aanbrenge. Aan de bidstoel (vooraan) ligt haar gesel (boetetuig). Ik heb van dit thema een veertigtal verschillende prentjes kunnen bij elkaar brengen.

Sommige prentjes zijn verrijkt met een stukje stof (als relikwie).

Als varianten konden we onderscheiden:

- de afbeelding met of zonder wolkje engelen
- de directe communicatie van Christus met Rita: het kruis op de bidstoel of het altaar of het verschijnen van Christus aan het kruis.

⁵ L.VAN EECKHOUDT, De Rita-verering bij de Paters Augustijnen te Gent, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2003, p.2.

⁶ P. VERSTREPEN, Une épine de la Couronne de Jésus, en croix, transperce le front de Sainte Rita de Cascia, in : *Courte Biographie*, Gent, 1931, p. 28.

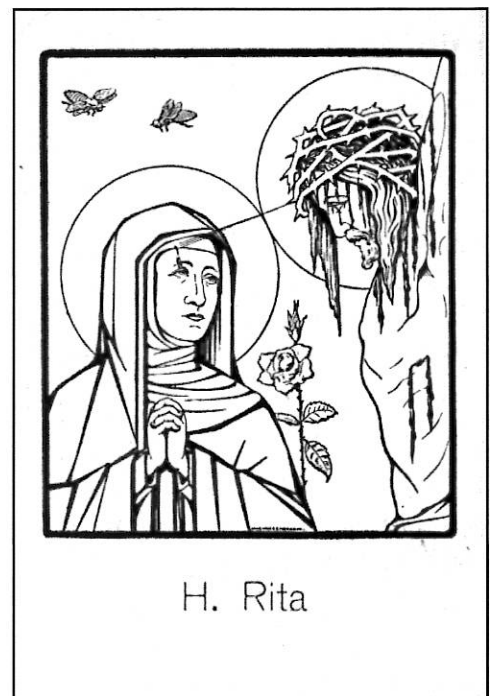
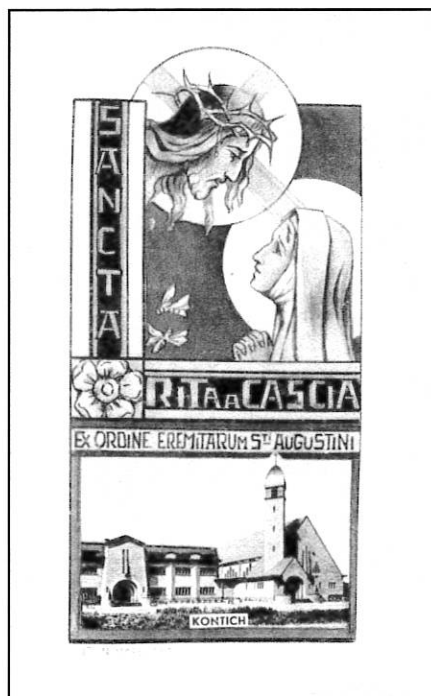
Deze prentjes werden voornamelijk gedrukt in het Italiaans, het Frans of het Engels. De Augustijnen van Kontich hebben in onze streken het vaakst varianten uitgebracht. De teksten van de verso zijde werden gedrukt in drie talen : Nederlands, Frans en Engels. Soms werd alleen het detail van Rita in borstbeeld weergegeven.

Het prentje van de Magdalenastraat te Brussel geeft op de achterzijde het slanke torentje weer van het kerkje met de Rita-kapel. Het prentje uitgegeven door de Augustijnen te Bouge werd rijkelijk aangevuld met de volledige afbeelding van het klooster met kerk en bossen (onderste helft van het prentje) en dit in vogelperspectief. Het prentje uitgegeven door de Augustijnen van Kontich (Antwerpen) geeft op de achtergrond eveneens een groot college weer.

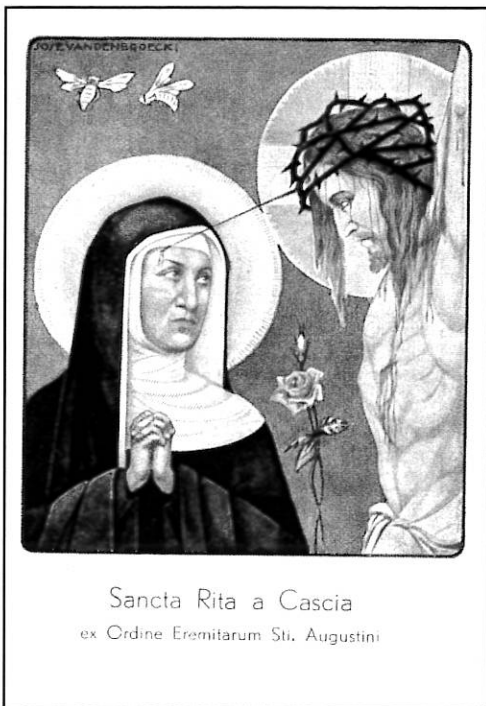
5. Rita voor haar geliefde Christus aan het kruis

José Vandebroeck ligt aan de basis van dit prentje dat de Augustijnen in 1937 te Kontich uitgegeven hebben. Het mooie schilderij werd ook grafisch weergegeven. Bovenaan zoemen de bijtjes. Tussen Rita en Christus aan het kruis in, bemerken we een prachtige roos. Dit is een eerste type.

Een tweede type toont aan de voet van het kruis het gebouwcomplex van het Sint-Ritacollege. Dit prentje werd, zoals vaak gebeurt, ook in postkaart uitgegeven en verkocht *Voor onze Priesterroeping en Paters Augustijnen Kontich - 5 Fr.* Dit is een uitgave van de abdij Maredret.⁷ Een derde type geeft bovenaan Christus en Rita weer waarnaast de tekst staat geschreven: *Sancta - Rita a cascia ex ordine eremitarum sti Augustini.* Onderaan zien we een afbeelding van het vermaarde Rita-college (zie foto) met de vermelding Kontich. Dit is eveneens een uitgave van Edition Maredret, en werd gedrukt in kleur en in bruin.

A. Freyne maakte een schilderij van Rita die een doorn van de doornkroon ontvangt. Zij houdt in haar hand een kruisbeeld en een roos (uitgave Paters Augustijnen te Kontich). Dit brengt ons bij de Duitse prentjes; onder andere naar een gelijkaardig schilderij van E. Schöppl, een uitgave van Sint-Maurice, Wallis (met variatie)⁸ en het prentje van Friburg (imprimatur 14 mei 1943).

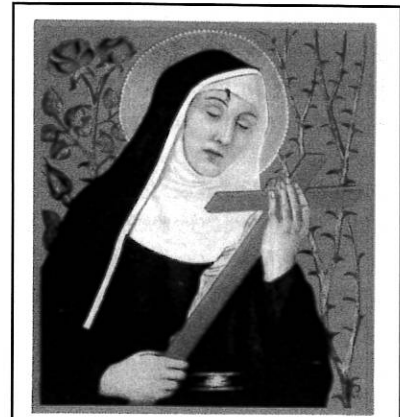

6. Rita met het kruisbeeld in haar handen.

De Duitse kunstenaar H. Schiestl heeft op zeer treffende wijze de Heilige Rita weergegeven, sprekend met "haar" gekruisigde Jezus op het kruisbeeld dat zij in de handen vasthoudt.

Eveneens zijn duidelijk weergegeven:

- de spina (doorn) in haar voorhoofd
- de riem van haar augustinessen habijt
- de rozen aan de ene zijde op de achtergrond
- en de doorn aan de andere zijde.

H. Rita van Cassia

Van dit prentje zijn veel verschillende drukken en varianten gekend, voornamelijk in Duitsland en Zwitserland. Zo kennen we:

- H. Schiestl, *H. Rita - Messbund*, nr.17, s.l., 1940.
- H. Schiestl, *Die H. Rita*, St.-Maurice, Wallis, s.d.
- H. Schiestl, *H. Rita*, R.V.W. 37, Steinhof, s.d.
- H. Rita, Helferin in aussichtslosen Anliegen, bitte für uns!*, s.l., s.d.
- Ligue des Messes de Ste-Rita*, Friburg, 1943.
- H. Rita van Cassia*, de Paters Augustijnen, Gent, s.d.
- H. Rita*, de Paters Augustijnen, Gent, s.d.

Het prentje van de *Augustinian Mass Association* uit de VS geeft dezelfde afbeelding weer, doch Rita kijkt naar links en de doornen ontbreken op de achtergrond.

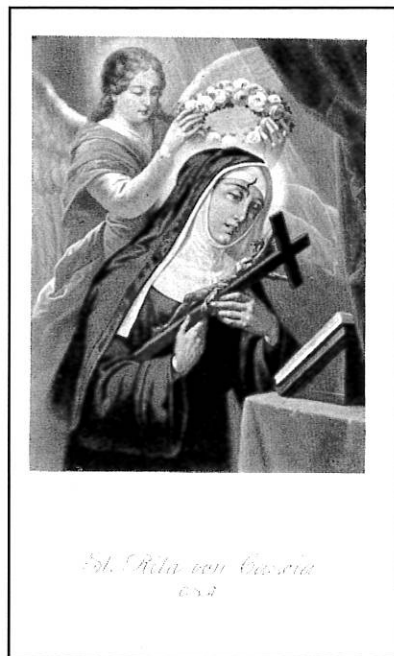
⁷ De abdij van Maredret, Abbaye SS. Jean et Scholastique (Benedictijnen) ligt in de Ardennen (gemeente Sosoye) in de buurt van de abdij van Maredsous (Benedictijnen) (gemeente Denée).

⁸ St.-Maurice, Wallis: dit is het Rita-Verlag van de Augustijnen te Zwitserland.

Een kroon van rozen, een kroon van doornen. De roos is nauw verbonden met het leven van de Heilige Rita. Toen zij op haar sterfbed lag in het klooster van Cascia, midden in de winter - en daar zijn strenge winters- vroeg Rita aan een verwante om voor haar een roos te gaan plukken in de tuin van haar ouderlijk huis te Rocca Porrena⁹. En inderdaad, tot grote verwondering van haar verwante bloeiden er midden in de ijzige winter rozen in haar tuin. Zij plukte die en bracht ze mee naar het klooster van Cascia bij Rita.

De zegening van de rozen¹⁰, de dag van haar naamfeest - 22 mei- herinnert nog elk jaar aan deze wonderlijke gebeurtenis. Vandaar dat nu nog elk jaar met Sint-Rita duizenden rozen worden gezegend en met gelovigen worden meegegeven. Een al oud gebruik dat heden niets aan waarde heeft ingeboet. De roos en de rozenkroon vonden dan ook definitief ingang in de Rita-iconografie en zijn één van haar belangrijkste kenmerken geworden.

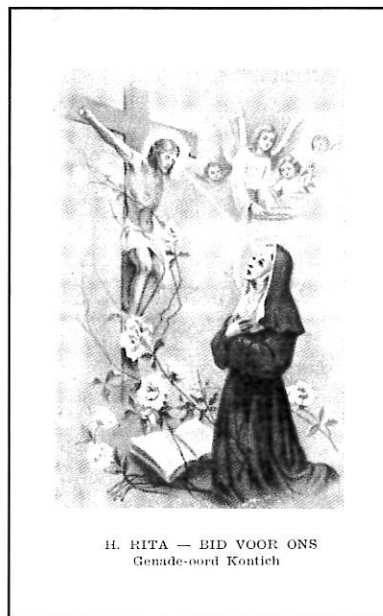
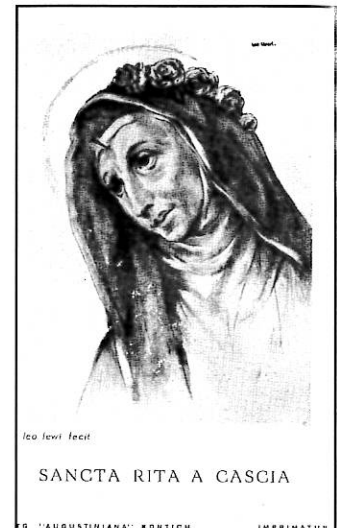
Ook de doornkroon behoort bij de Rita-iconografie. Rita ontving een doorn uit de kroon van Christus-aan-het-kruis in haar voorhoofd. Een stigma, om te delen in het lijden van haar geliefde, Jezus-aan-het-kruis. Soms houdt Rita de doornkroon vast en soms komen engelen haar deze kroon aanreiken. Enig mooi is de doornkroon die als een groot aureool omheen Rita's hoofd wordt vastgehouden door twee engelen. Het is wonderbaar dat Rita met de kroon van haar geliefde Jezus-aan-het-kruis zelf wordt afgebeeld. Een Augustines met de doornkroon van Jezus. Dit is zeer merkwaardig en komt in de hagiografie niet zo vaak voor.¹¹

7. Rita ontvangt de Rozenkroon

Zeer treffend zijn de prentjes van de Heilige Rita die van de engel de rozenkroon ontvangt en van de Heilige Rita die de rozenkroon op het hoofd draagt. Van laatst genoemde voorstelling is de aquarel van Leo Lewi zeer verspreid geraakt door toedoen van de Paters Augustijnen van Kontich. Er bestaan meerdere varianten van : *Sancta Rita a Cascia* en *Litanie van de Heilige Rita*.

Ook het schilderij dat in het klooster te Cascia hangt, werd menigmaal op prentjes gereproduceerd. Deze afbeelding komt ook voor op een prentje uitgegeven door de Augustijnen van Bouge-lez-Namur. Het *Rita-Verlag der Augustiner, St. Maurice, Wallis* gaf ook een prentje uit met een halfverheven beeldhouwwerk dat de Heilige Rita voorstelt die de rozenkrans vóór zich vasthoudt, met centraal een grote roos.

⁹ A. VAN DEN BORN, *Heilige Rita van Cascia*, Gent, 1952, p. 70-71.

E. EBERHARD OESA, *De Heilige met de Doornwonde, Rita van Cascia*, Zottegem, 1955, p. 125.

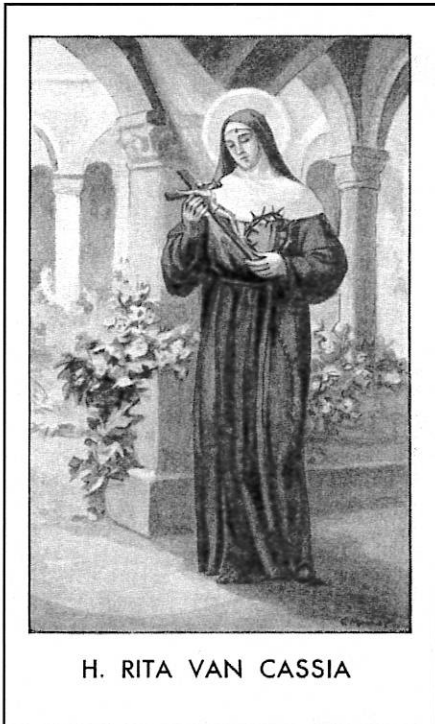
¹⁰ De Augustijnen hebben de bijzondere "macht" (toelating) om op het naamfeest van de Heilige Rita rozen te zegenen. In het Stefanusklooster te Gent gebeurt dit 's morgens onmiddellijk aansluitend op het ochtendofficie met eucharistieviering.

¹¹ "Rita van Cascia : de doorn in het voorhoofd wordt niet gemeld (wel algemeen "de stigmata van de doornkroon") en ontbreekt. Nochtans is dit het belangrijkste attribuut van deze heilige augustines.": J. CLAES in *Sanctus. Meer dan 500 heiligen herkennen*, Leuven, 2003, p. 30.

8. De Heilige Rita ontvangt de doornkroon.

Naast de rozenkroon kennen we ook de doornkroon. Enerzijds onderscheiden we een engel die haar deze kroon op het hoofd zet (*Rita-Verlag der Augustiner St-Maurice, Wallis*) of voorhoudt, anderzijds Rita zelf die deze kroon vóór zich vasthoudt.

De Augustijnen van Marchienne-au-Pont gaven in 1942 een prachtig prentje uit met twee engeltjes die een grote doornkroon op een gouden achtergrond vasthouden, die als aureool omheen het hoofd van de knielende Rita wordt geheven.

H. RITA VAN CASSIA

Van het Rita-prentje, waar Rita de kroon vóór zich vasthoudt, kennen we meerdere varianten:

- Heilige Rita*. Borsbeek, s.d.
- Prière Indulgenciée*, s.l., 1940.
- L'église de Vandeville*, s.l., 1931.
- *Sancta Rita ora pro nobis*, AR 2038, s.l., s.d.
- Sainte Rita de Cascia. Avocate des causes désespérées*, Corton et Motte, s.d.
- id. B.-M. 5451 Boumard Fils, Paris, s.d.
- H. Rita van Cascia*, s.l., s.d.
- Sainte Rita de Cascia, surnommée «Sainte des Impossibles - grâce à son invention dans de nombreux cas désespérés*, Reims, 1922.
- Forjulus, *Sainte Rita de Cascia*, 1926 ; Gent, 1937 ; Mechelen, 1938.

9. Heilige Rita, beschermheilige van de soldaten

Ik heb uiteindelijk twee prentjes teruggevonden waarop de Heilige Rita staat afgebeeld als beschermvrouwe van de soldaten. Dit prentje is in twee delen opgebouwd : bovenaan zien we een klassieke voorstelling van de Heilige Rita op de knielbank voor het kruisbeeld en onderaan zien we marcherende soldaten of ruiters te paard.

Deze prentjes dragen aan de voorzijde volgende tekst: *Oportente soccorritrice S. Rita ovumque protegilli*, aan de achterzijde staat het *Preghiera per i soldati* (een uitgave van het Rita-heiligdom te Milaan).

Een ander prentje draagt volgende tekst: *S. Rita protettrice dei soldati*, met aan de achterzijde: *Preghiera dei soldato Italiano* (Norcia, 1936).

10. Rita beschermheilige van de autobestuurders.

Fr. De Landsheer schilderde een treffende voorstelling bestaande uit twee delen: onderaan een kruising van straten met auto's en bovenaan de Heilige Rita die roosjes uitstrooit als teken van haar bescherming van de weggebruikers. Aan de binnenkant staat het gebed van de autobestuurder afgedrukt. Dit prentje is een dubbelprentje samen met een andere belangrijke augustijnerheilige, namelijk de Heilige Nicolaas van Tolentijn.

Ook het Rita-klooster van Cascia gaf een beschermprintje uit met de *Preghiera* voor de autobestuurder. Opvallend hierbij is de voorstelling van de zeer snelle auto's.

11. Rita alleen afgebeeld, staande of geknield

We kennen ook nog enkele prentjes waar de Heilige Rita alleen op afgebeeld staat, al dan niet met engeltjes, rozen takken of een zicht op Cascia.

Een oude voorstelling (een fresco uit de vijftiende eeuw) geeft enkel het hoofd met de spina weer. Deze afbeelding dient als drager voor het Rita-gebed en werd uitgegeven door de Augustijnen van Kontich.

Sancta Rita a Cascia

CASCIA. — Patrie de la thémastage Sainte Rita.

Heilige Rita, du Helferin in verzweifelten, aussichtslossten Anliegen, bitte für uns!

Een Duits prentje toont ons een stappende Rita, in habijt van Augustines, met vóór zich uitdragend een kruisbeeld met Jezus, dit alles in een guirlande van rozen.

12. Moderne Rita-afbeeldingen

Onder de moderne afbeeldingen die de Heilige Rita uitbeelden, dienen we een selectie te maken. De moderne kunst stapt vaak af van de klassieke voorstellingswijze zoals we gezien hebben in de vorige hoofdstukken. We hebben vaak te doen met een vrije interpretatie en eigen stijl van de kunstenaar. Zo kunnen we deze, in wezen eendeloze reeks Rita-voorstellingen, het makkelijkst indelen in twee groepen: enerzijds de grafiek, de tekening en de litho, en anderzijds de aquarel en de olieverf (schilderij als basis van de afbeelding van dit prentje).

Bekijken we nu enkele moderne interpretaties van deze Rita-voorstelling, gekozen uit enkele tientallen bidprentjes.

a. Ritagrafiek

Bij de Ritagrafiek hebben we volgende afbeeldingen weerhouden:

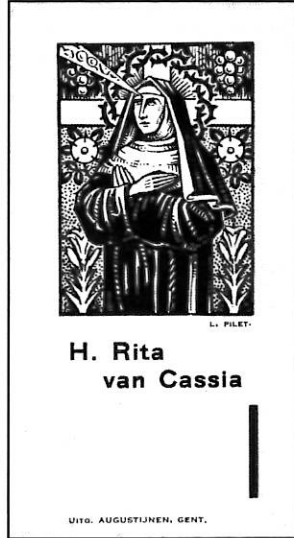
St. Rita, s.l., s.d.

L.HOFF, *St. RITA* von Cascia, s.l., s.d. Achterkant : *Gebed zur heiligen Rita*, St. Maurice, Wallis.

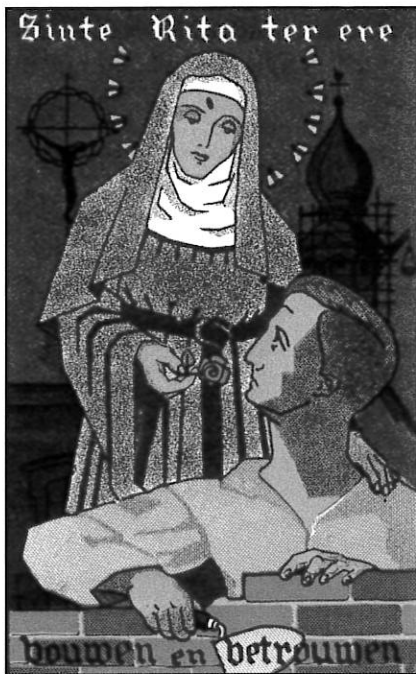

L. HOFF, *St. Rita von Cascia*, s.l., s.d.
Achterkant: *Gebet zur hl. Rita.*

L. PILET, *H. Rita van Cassia*, Gent, s.d.

b. Litho

Sinte Rita ter ere, Bouwen en vertrouwen, Paters Augustijnen, Gent, 1942.
Achterkant: *gebed in alle noodwendigheden.*

c. Tekening

Sancta Rita o.p.n. (met stukje stof relikwie), s.l., s.d. Achterkant: *Deze stof heeft der lichaam der H. Rita aangeraakt.*

Imalit Maredet, Heilige Rita Patrones der hope-loze zaken B.V.O., Paters Augustijnen, Kontich, s.d. Achterkant: *Prayer to Saint Rita.*

d. Aquarel

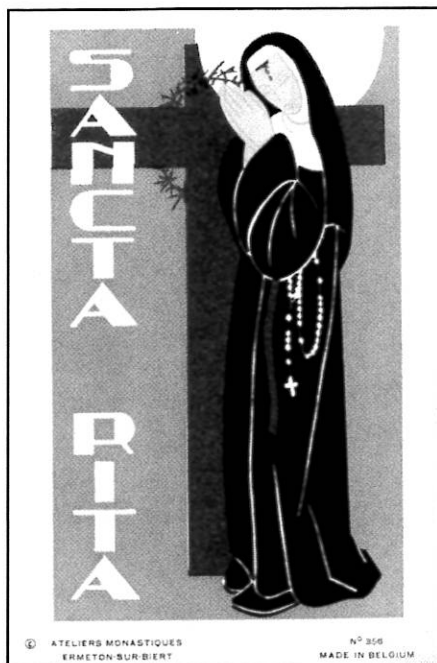
S. FOINARD, *La Sainte des impossibles*, Nice, 1942. Achterkant: *Prière très efficace*

Heilige Rita

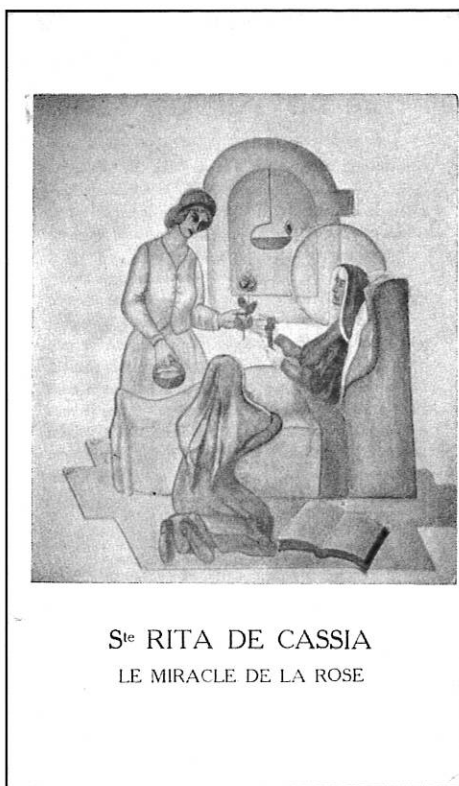
M. J., *Sancta Rita o.p.n.*, H. Magdalenakerk, Brussel 1949. Achterkant: *gebed tot de H. Rita.*

No 356 *Santa Rita*, Ateliers Monastique, Ermeton-sur-Biert, s.d.

Sancta rita de cascia, ora pro nobis, Mediatrix, Genval, s.d. Achterkant: *I.R.C. 2.*

Ste Rita de Cascia. Le miracle de la Rose, Ermites de St. Augustin, Bouge, s.d. Achterkant: *Prière à Ste Rita de Cascia.*

H. ANSERS, *Heilige Rita*. s.l., s.d. Achterkant: *De Liefdadigheid.*

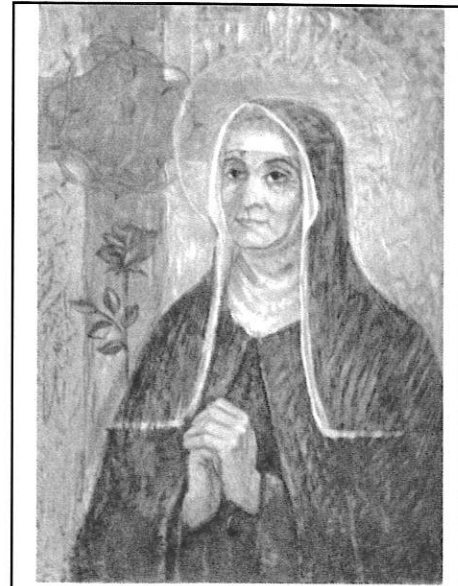
e. Olieverf

A. Ost, pinxit

H. Rita van Cascia,
bescherm de Ste Rita Vrienden.
Zij hopen op U.

A.OST, *H. Rita van Cascia, bescherm de Ste Rita Vrienden. Zij hopen op u*, Kontich, 1951. Achterkant : *Hier de data van de H. Missen van het jaar 1951* In 1966 werd opnieuw zo'n prentje met data uitgegeven.

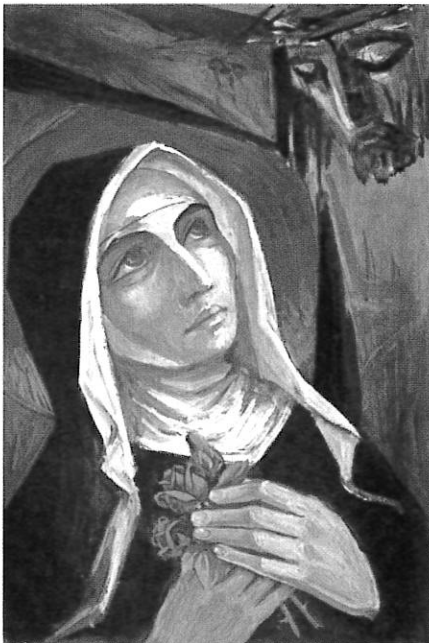

AVW 200

LUKAS GASTL OESA

St. Rita

L.G.OESA, *A.V.W. 200 - St. Rita*, Paters Augustijnen, Kontich, s.d. Achterkant : *gebed tot de Heilige Rita*.

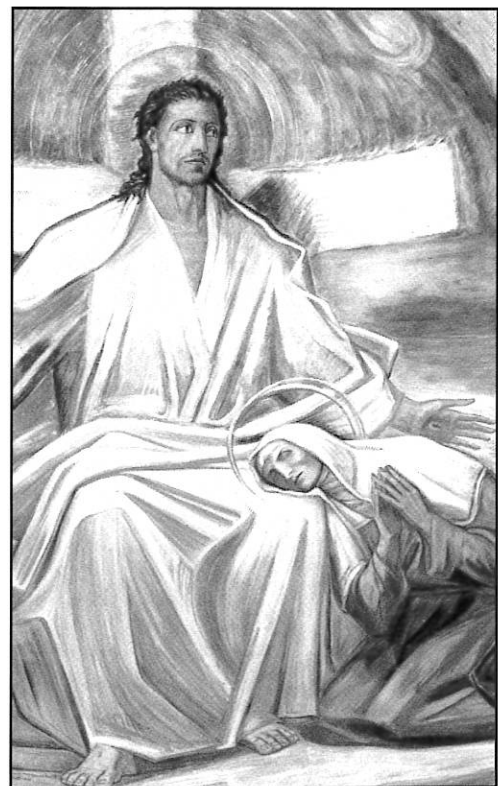

AVW 220

LUKAS GASTL

St. Rita

L.G.OESA, *A.V.W. 220 - St. Rita*, Augustijnerklooster Würzburg met *Der St.-Rita-Messbund*, s.d. Lukas G.OESA is een Augustijnerkunstenaar uit Duitsland en werkte voornamelijk te Würzburg.

U. TERNI, *Rita met haar hoofd rustend op de knie van de zittende Christus*, s.l., s.d. Dit is een vrij originele uitbeelding, enig in zijn soort.

Besluit

We maakten kennis met de zeer uitgebreide en rijk gevarieerde Rita-iconografie waarin steeds de typica voorkomen die de Heilige Rita onderscheiden van andere heiligen.

Haar belangrijkste iconografische attributen zijn:

1. Augustines (habijt met riem) van middelbare leeftijd, met nimbus (aureool)
 2. de doorn in haar voorhoofd
 3. vaak afgebeeld als sprekend met Christus op het kruis
- Andere attributen zijn:

1. een roos in de hand of op de achtergrond
2. bijen op haar zwart habijt
3. een gesel (boetetuig) aan haar voeten of op de bidbank
4. een kroon van rozen of van doornen

Rita is heden nog steeds een zeer populaire heilige en kent nog een grote verering. Denken we bijvoorbeeld maar aan de Rita-dagen te Gent in het Augustijnerklooster Sint-Stefanus (maand mei)¹² met het triduüm en vijftien donderdagen voorafgaand door een bijzondere viering.

Heden is er terug een nieuwe trend waar te nemen die reeds haar ingang vond na de tachtiger jaren, namelijk de geplastificeerde prentjes, de hologrammen of de ribbelprentjes (naargelang de lichtinval prentje a of prentje b) en de zelfklevers (stickers). Ook lijkt het een nieuwe trend te zijn een medaille van de Heilige Rita te kleven op een bidprentje (links onderaan). Van de Heilige Rita worden thans nog vrij veel prentjes verhandeld.

Rita wordt nog steeds aangeroepen als beschermheilige voor de hopeloze gevallen en advocaat van de onmogelijke dingen.

Tijdens de studie van deze bidprentjes viel ons de rijke iconografie van deze heilige op. Er zijn maar weinig heiligen die zo'n uitgebreide iconografie kennen en zo'n gevarieerd aanbod van prentjes hebben meegekregen: meer dan 120 verschillende bidprentjes voor de twintigste eeuw hebben we mogen bestuderen - vermoedelijk zijn er dat nog veel meer - die vooral in onze streken circuleren.

Met de plastieken prentjes en de zelfklevers treden we een nieuw tijdperk in, dat afstand neemt van een papieren drager. Dit is een nieuw concept voor een eeuwenoude traditie, een modern communicatiemiddel op weg naar de 21ste eeuw. Zoals in de 19de eeuw de bidprentjes "anders" waren dan de gravuurtjes van de 17de en 18de eeuw, zo verdwijnt in de 20ste eeuw de staaldruk en de gekleurde lithochroom (voornamelijk neogotiek) om plaats te maken voor "nieuwe" prentjes, de eerste gedrukte fotoprentjes. En zo evolueerde ons Rita-bidprentje perfect mee met de devotionalia-mode. In de iconografie is dit bijvoorbeeld ook duidelijk zichtbaar in het augustijnenhabijt dat Rita draagt. Vanaf de 20ste eeuw komen de lange brede mouwen niet meer voor (zoals we nog zien op afbeelding één uit 1774). De moderne mens blijft nood hebben aan hulp en steun en blijft zoeken naar goede voor sprekers. De moderne "hopeloze" mens zoekt des te meer veilige geborgenheid bij deze beschermheilige die aangeroepen wordt voor "hopeloze" zaken van de meest uiteenlopende "onmogelijke dingen".

De Heilige Rita is een beschermheilige die in de 20ste eeuw in zeer veel gezinnen populair was en door deze familiale traditie de 21ste eeuw echt veroverd. Steeds zullen we deze all-round beschermheilige nodig blijven hebben. Denk maar aan de prentjes die Rita speciaal promoten als beschermheilige van de autobestuurders, of beschermheilige van de soldaten voor en tijdens WO II.

Deze studie over de iconografie van de Heilige Rita is een complementaire aanvulling bij mijn bijdrage over *De Rita-verering bij de Paters Augustijnen te Gent*¹³ die ik opdroeg aan mijn zieke broer Lieven voor wie dit artikel uiteindelijk postuum verscheen.

Luc Van Eeckhoudt
Sint-Truidersesteenweg 366
3300 HAKENDOVER

¹² L. VAN EECKHOUDT, De Rita-verering bij de paters Augustijnen te Gent in : *Ons Heem*, 2003, p.2.

¹³ *Ibidem*, p.2.

Heemkunde in cyberspace

“Lines of light ranged in the non space of the mind”

Benedict Wydooghe

Over de toepassingen van Internet en heemkunde is niet veel geschreven. Deze verhandeling wil een overzicht geven van sites nuttig voor de studie van en de heemkundige praktijk in Vlaanderen. Maar laten we beginnen bij het begin. Wat en waar is cyberspace? Het hele verhaal start met een citaat. Twintig jaar geleden lanceert William Gibson met zijn eerste deel van de trilogie *Neuromancer* (Zenumagiër) het begrip cyberspace. ¹ “A consensual hallucination experienced daily by billions of legitimate operators, in every nation, by children being taught mathematical concepts... A graphic representation of data abstracted from the banks of every computer in the human system. Unthinkable complexity. Lines of light ranged in the non space of the mind, clusters and constellations of data. Like city lights, receding....” “What’s that?” Molly asked, as he flipped the channel selector.”² Voor 1984 bestaat cyberspace enkel in de geest van Gibson. Zijn beeldspraak komt er op het gepaste ogenblik, enkele jaren na de personal computer (pc). Soms wordt cyberspace gedefinieerd als de locatie waar men zich bevindt bij een telefoongesprek, maar de metafoor lijkt niet aan te spreken. De beschrijving van Gibson benadert Internet. Cyberspace is de basis van een abstracte

decentrale ruimte waarin tekst, beeld en geluid onafhankelijk zijn van een fysieke drager.³ In de ervaringswereld is Internet verbonden met twee metaforen: die van een omgeving enerzijds, die van bibliotheek anderzijds. Heemkundigen zijn met beiden bezig.

Illustratie van William Gibson door Anthony Hare, 2001.

¹ Vertaling : “Een overeengekomen hallucinatie die dagelijks ervaren wordt door miljoenen operatoren in elke natie, door kinderen terwijl ze wiskundige concepten aangeleerd krijgen. Een grafische weergave van de gegevens die uit de bestanden van elke computer in de mensheid onttrokken worden. Ondenkbare complexiteit. Lichtstralen die zich uitspreiden in de niet-tastbare ruimte van de geest; clusters en verzamelingen van gegevens. Langzaam terugwijkend als stadsverlichting. “Wat is dat?”, vroeg Molly toen hij zakte met de afstandsbediening.”

² GIBSON W. *Neuromancer*. New York, sd.

GIBSON W. *Zenumagiër*. Amsterdam, 1995. De volledige trilogie is samengevat in GIBSON W. *De cyberpunkromans*, Amsterdam, 1994.

³ *Gibson en cyberpunk*: www.biblioweb.nl/auteurs/gibson.htm.

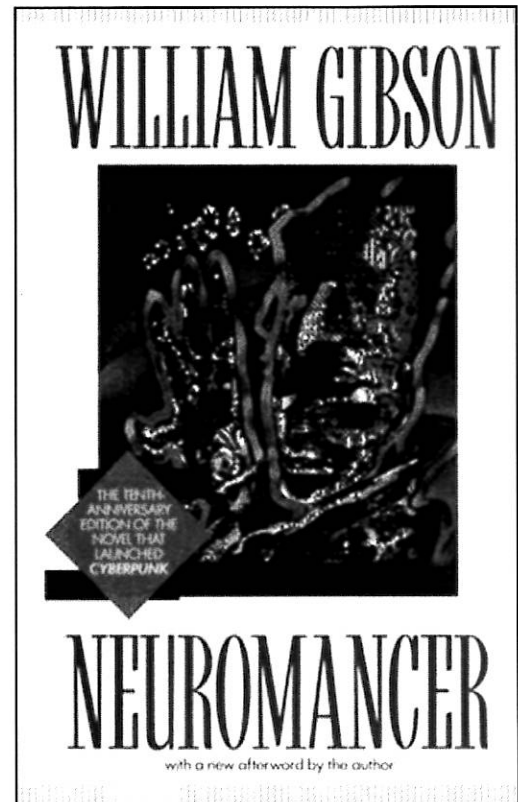
The electronic frontier

Cyberspace bestaat aanvankelijk alleen in de verbeelding. Het beeld schept de realiteit en Internet dient zich aan als referentiekader voor reflectie over computernetwerken. Om een onbeheerste techniek te begrijpen, worden metaforen ingeschakeld. Amerikaanse pioniers spreken over de *electronic frontier*, een te ontdekken werelddeel, een Wilde Westen met eigen wetten.⁴ Het internetlexicon staat bol van ruimtelijke concepten : de matrixruimte, het web (een kluwen verbindingen), een net (het uitspansel), domeinen, sites, homepages, *chatrooms*, virtuele speelruimtes, allen verbonden door een digitale snelweg. In de cyberwereld van wegenbouwers en architecten worden recordbedragen uitgegeven aan domeinnamen en sites verkrijgen de status van schaarse bouwgrond. Cyberarchitecten laten zich royaal financieren om de bouwterreinen van domeinen, sites, homes en rooms te voorzien. De werf herken je aan "under construction". Cyberspace lijkt tegengesteld aan de realiteit van de omsloten ruimte van de microkosmos - het eigen dorp, de gemeente, de geografische streek - waarin we ons als heemkundigen plegen te bewegen. Op het moment dat we ons bewust worden van de wetenschappen die zich met die microkosmos inlaten zoals de (industriële) archeologie, de banistiek, de cartografie, de demografie, de dialectologie, de ecologie, de genealogie, de heraldiek, de kunstgeschiedenis, de metrologie, de monumentenzorg, de plant- en dierkunde, de toponymie - wordt het duidelijk dat die microkosmos een afspiegeling, een miniatuur is van de wereld, van cyberspace, van de macrokosmos.⁵ Het grote toont zich grosso modo in vier kleine toepassingen.

Eerst is er de mogelijkheid om de eigen kring een 'vitruve' te geven, een plaats in de virtuele realiteit, een stek die de kring, haar leden en hun prestaties visualiseert. Volgens heemkunde.start.be zijn er op dit moment zo'n zeventig kringen met een site.

Ten tweede is er Internet als naslagwerk, als universele bibliotheek.

Ten derde is Internet een historische realiteit. Vragen die dan aan de orde zijn, gaan over problemen van de archivaris. Hoe bewaren we (interessante?) sites voor zij aangepast worden? En tenslotte is er de vraag : "Hoe grijpt Internet in op mentaliteiten, op de ervaringswereld, de dagelijkse leefwereld in ons dorp, in onze stad,..." Deze verhandeling concentreert zich op de metafoer van het naslagwerk, de universele bibliotheek. Aanvullend geven we een paragraaf historische kritiek, toegepast op het net. Uiteraard biedt deze bijdrage geen overzicht van wat er

Neuromancer van William Gibson.

allemaal te rapen valt voor heemkundigen op Internet. Het is evenmin een computercursus. Op de site van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (www.vcv.be/bronnen/12.html) zijn handleidingen te vinden voor heemkundigen die zich willen wagen aan een verkenning. Jeroen Walterus schreef *Informatie zoeken en vinden op het internet* (2000) en onder de titel *Tussen een wereldrijk en luilekkerland. Vademecum voor een ontdekkingsstocht* (2001) vinden we Marc Jacobs' nota's van een vorming voor leerkrachten geschiedenis.

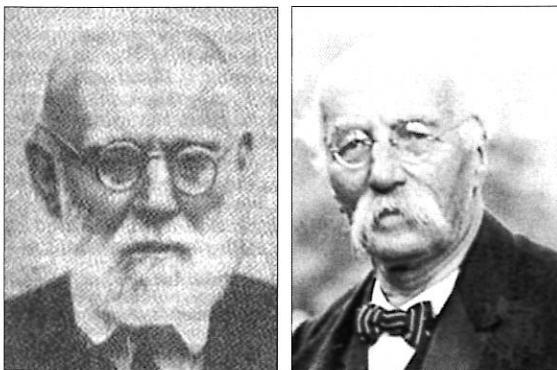
⁴ ACHTERHUIS H. *Mensbeeld en techniek*. Socrateslezing, www.human.nl/hkc/socrates/1992.htm, 1992.

VAN JOLE F. Schaken met de verbeelding in: *De Gids*, februari 2002. Je leest het na op: www.2525.com/archive2/020404.html. Francisco van Jole schreef een helder artikel in *De Gids* waarin hij het verband legt tussen het gebruik van metaforen en nieuwe technologie. Zijn idee en dat van Achterhuis hebben we in de inleiding en in het besluit gebruikt. Voor een historiek van Internet zie www.zakon.org/robert/internet/timeline. De eerste websites inkijken kan via www.dejavu.org. Afgedankte pc's worden virtueel bewaard in het computermuseum www.old-computers.com.

⁵ Wie een actuele definitie van Heemkunde wil, zie: VANNOPPEN H. De heemkunde of de studie van de microkosmos is in het jaar 2000 meer dan 'in'. In: *Mores* 1, 2000. De verhandeling is na te lezen op www.vcv.be.

De universele bibliotheek

Naast archiefmateriaal en gedrukte publicaties gebruiken heemkundigen steeds vaker gedigitaliseerde informatie. Met de term 'digitaal' of 'elektronisch' bedoelen we enkel informatie en communicatie technologie (ict) te raadplegen. Het begrip ict is te verstaan als het geheel van technologie en technieken, kennis, vaardigheden en attitudes nodig voor het verzamelen, opslaan, bewerken en doorgeven van gedematerialiseerde informatie. Netwerken zoals het intra-, het extra- en het internet, databases en elektronische naslagwerken op vaste of variabele schijven nemen plaats naast het drukwerk en de manuscripten. Zeker is dat dit soort informatie nooit zo omvangrijk én zo eenvoudig bereikbaar was. Paradoxaal genoeg blijkt dat een complete synopsis van die info nooit zo onmogelijk was. In de loop der tijd zijn overvloedig initiatieven genomen om alle publicaties te registreren. Bibliografieën, ontstaan uit bibliotheekcatalogi, krijgen na de uitvinding van de boekdrukkunst wetenschappelijke of commerciële functies (boekenforen van Frankfurt van 1564 tot 1749 of Leipzig van 1594 tot 1860). Conrad Gesners Bibliotheca Universalis (Zurich, 1545-1555) is een vroege poging om alle Griekse, Latijnse en Hebreeuwse literatuur in een titellijst samen te brengen. De meer dan tienduizend werken die Gesner registreert, representeren hoogstens een kwart van het destijds bestaande bestand. Latere pogingen tot universele bibliografieën mislukken, ook de inspanning van Paul Otlet en Henri Lafontaine. In 1895 sticht Otlet het door de regering gesubsidieerde Institut international de bibliographie om alles samen te brengen, verschenen sinds de vijftiende eeuw.

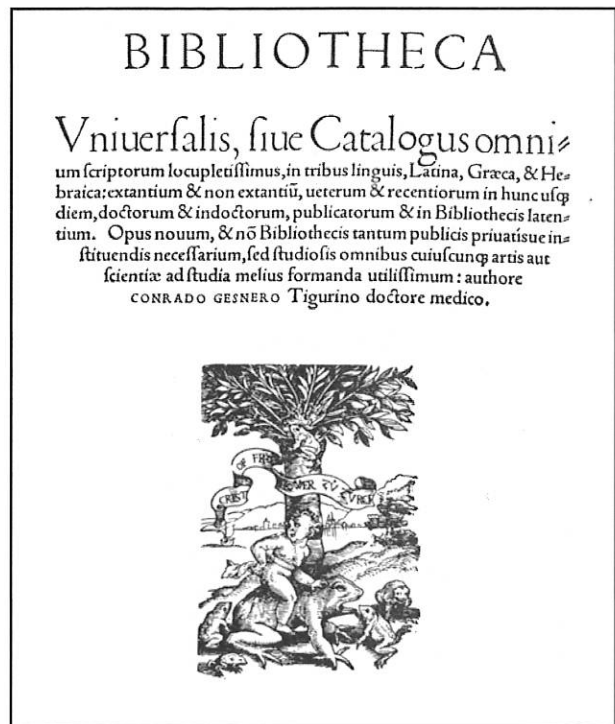
Paul Otlet en Henri Lafontaine

In zijn *Wat doe je met internet en wat doet het internet met jou?* omschrijft Eelko Huizingh het net als: "Meer is er minder en minder is er meer. De informatieovervloed betekent dat je minder kan weten. En, net omwille van die informatieovervloed is een aangepaste selectie van belang. Minder is dus meer." Zijn model dat de veranderende vaardigheden, nodig om informatie te verwerken of

verwerven schematisch maar vooral historisch in beeld brengt, is even verhelderend als confronterend.⁶

	Beschikbare info	Informatietaak	Cruciaal is
Vader	Weinig	Leren uit het hoofd	Weten
Ik	Veel	Leren vinden	Toegang
Kinderen	Overvloed	Leren selecteren	Waarde bepalen

Ook voor heemkundigen zorgt de kennis- en informatie-aangroei ervoor dat het hoe langer hoe moeilijker is om de recente literatuur, kennis en inzichten bij te houden. Wie het web afzoekt, heeft niet zelden het gevoel zich te verliezen in de om zich heen grijpende informatisering en digitalisering. Dat kan verschillende oorzaken hebben. Ten eerste wordt meer dan vroeger kennis ontsloten via elektronische en dus technische systemen: schrik of afweer kan een drempel zijn. Ten tweede valt het niet te ontkennen dat een comfortabele computer kopen, die behoorlijk installeren en onderhouden, centen kost. Bovendien wordt

Conrad Gesners' Bibliotheca Universalis

informatie op het net niet kant en klaar, eenduidig en afgewerkt gepresenteerd. De combinatie van een netwerk en een pc maakt iedereen tot informatieconsument én -producent. Iedereen wordt uitgever en dikt het informatievolume aan. Niet alleen meer kennis en meer thema's bereiken het publieke veld, identieke thema's en dezelfde kennis worden op diverse locaties aangeboden. Met andere woorden: overlappingen komen voor. Verder varieert

⁶ HUIZINGH E. *Wat doe je met internet en wat doet internet met jou?* Amsterdam, 2001, p. 193.

de info van ongecontroleerd nonchalant tot wetenschappelijk verantwoord. Maar hoe weet je hoe waardevol, hoe relevant of hoe juist de info is die voor je ligt? Tenslotte gebeurt die informatisering en digitalisering niet in het vacuüm. Dit grijpt plaats in een (hyper)context waarbij trends als specialisering, nieuwe samenwerkingsverbanden, de toenemende informatiebehoefte, de versnelling van het communicatietempo, deregulering (het transparanter maken van regelgeving) en responsabilisering een rol spelen.⁷ In cyberspace is de tekst vervangen door een hyper(con)tekst waarbij de tekst en de context niet langer van boven naar onder of 'lineair' gelezen worden maar langs alle kanten uitdeinen. Het resultaat?

Unthinkable complexity?

"Ik heb de pest aan informatie, je kunt je eigen vooroordelen niet meer vertrouwen" schrijft Jan Blokker ergens. Het citaat is in een mum van tijd gevonden op Internet, geknipt en geplakt in dit document. Zo bouwt een cybernaut verhandelingen. De referentie zijn we uiteraard vergeten, want er is zoveel te vinden en we hebben geen tijd om de locatie te registreren. En noteren we die wel, dan is de locatie bij een eerstkomende consultatie stellig bijgesteld. Deze laatste zin is met de elektronische synoniemenlijst bewerkt om plagiaat te vermijden.

Het aantal documenten in cyberspace is gigantisch. Koos Boertjens en Jack Pfeifer: "*Het lastige van internetgebruik is dat de gewenste informatie meestal niet snel te vinden is. Alle soorten info is er te vinden, maar waar het zich bevindt of hoe lang het duurt om het op te sporen, is vooraf vaak onduidelijk.*" Het geheel van publicaties dat oorspronkelijke, originele gegevens en bevindingen weergeeft, ook wel primaire literatuur genoemd (verslagen, kranten, tijdschriften, boeken) is op Internet te definiëren als het 'ongeordende geheel van websites en hun inhoud allerhande.' De logische opbouw van een url (www.naamorganisatie.landcode) laat toe om gekende sites te vinden. Deze websites bieden dan weer allerhande databanken en fulltextdocumenten aan. *Fulltext* laat zich omschrijven als een elektronisch document, hoofdzakelijk uit tekst bestaande, vaak met de eigenschap dat een zoekprogramma de tekst op alle woorden kan doorzoeken. Dit maakt het mogelijk fragmenten te vinden met een kleine tijdsinvestering. Bovendien is dit een extra zoekstrategie. Deze zoekwijze ontsluit publicaties die we missen als we enkel titels, tussentitels of syntheses zoeken via een catalogus.

Fulltext wordt vaak aangeboden in *Acrobat reader* (pdf-bestanden). Als je pc dit niet kan lezen kan je de software downloaden op www.adobe.com/products/acrobat/readstep.html. Eenmaal de software binnen handbereik is het enkel nog zoeken naar hét fragment of het citaat dat in je *persoonlijke* verhaal past, zoeken naar dé bewering die strookt met je *persoonlijke* stelling, zoeken naar feiten die je *persoonlijke* conclusie ondersteunen.

Like city lights, receding....

"De correcte oplossing van ieder probleem is meestal die, die op de eenvoudigste manier gebruikmaakt van de beschikbare informatie."

William van Ockham

Heb ik dit op flessen getrokken? Wellicht. Ook voor wie het net kent, blijft het een karwei om de weg te vinden door de oeverloze dataproductie. Omwille van de hoeveelheid documenten, de diverse bewaarplaatsen en de verschillende uitgavenvormen is die primaire literatuur onhanteerbaar en onoverzichtelijk.⁸ Ook voor de komst van Internet was dat zo. Secundaire publicaties of naslagwerken ontsluiten primaire bronnen door er naar te verwijzen (referentiesystemen) of door ze te synthetiseren (repertoria). Voorbeelden van referentiesystemen zijn bibliografieën en catalogi. Bibliografieën zijn verzamelingen van titelbeschrijvingen gekozen, samengebracht en gerangschikt volgens een criterium onafhankelijk van hun aanwezigheid op een plaats, in tegenstelling tot een catalogus die titels beschrijft op een plaats (bibliotheek of uitgever). Een centrale of collectieve catalogus herbergt het bezit van verschillende bibliotheken. Fondscatalogi maken publicaties van uitgeverijen bekend. Voorbeelden van repertoria zijn encyclopedieën, chronologieën, adresboeken, plaatsnamenlijsten, woordenboeken, databanken.... Gestaag veroveren deze naslagwerken cyberspace. Intuïtief beperken de meeste gebruikers zich tot enkele zoeksystemen en beantwoordt het resultaat voldoende de vraag. Wie meer wil, hanteert diverse instrumenten. Bovendien worden die zoekers steeds gebruiksvriendelijker. Een aantal lijkt op hun tegenhangers in folio (indexen, matrixen, catalogi, bibliografieën, encyclopedieën, chronologieën, adresboeken, terminologische en biografische woordenboeken...). Andere kennen geen papieren varianten en bestaan bij de gratie van de digitale media (startpunten, zoekmachines, databanken...).

⁷ LERNOUT G. Gutenberg voorbij. Struikelend over kennis. In: *De Standaard der letteren*, nr. 2500, 6 april 2000; SCHNEIDERS P. *Van kleitablet tot databank. Een geschiedenis van de informatievoorziening*, Den Haag, 1991; KLAVER M.J. *Internetjungle*, Houten, 2001.

⁸ VAN DEN EECKHOUT P. *Naslagwerken voor de studie van de hedendaagse samenleving*, Brussel, 1991.

Every computer in the human system: subject directories

Subject directories of onderwerpsgidsen zijn overzichten van sites aangelegd en beheerd door een redactie (ploeg). Mensen - en niet de machines - bepalen wat er in de database verschijnt en categoriseren de informatie. Onderwerpsgidsen gebruik je om een royale patrouille doorheen cyberspace te houden. Je kent het gebied niet en je wil weten welke raakvlakken of vertakkingen je subject kent. Doorgaans onderscheidt men onderwerpsgidsen naargelang hun vorm: stambomen, indexen en zoekmatrixen en startpunten. Stambomen laten je zoeken van breed naar specifiek (bijvoorbeeld www.google.be, kies gids), een matrix organiseert de informatie in roosters (http://mailserv.cc.kuleuven.ac.be/se_adv_nl.html) en een index bestaat uit trefwoordenreeksen. Een populaire index vind je op www.knack.be/web-index/site_zoek.asp. Nederlandse en Belgische wetenschappelijke links op www.fambof.nl/links/wetenschap. Is je onderzoeksterrein concreter, gebruik je beter een startpunt (ook startpagina of portaal genoemd) als uitvalsbasis. Startpunten zijn themaspecifiek. Via www.start.be en www.a-z.be kom je terecht bij lijsten van startpagina's. Uiteraard zijn <http://heemkunde.start.be> en <http://heemkunde.2link.be> de pagina's die ons aanbelangen. Je krijgt er ondermeer een overzicht linken naar websites van heemkringen in Vlaanderen, naar stamboomprogramma's en archieven. Andere startpagina's die ons helpen (een bondige selectie) zijn <http://amateurfotografie.start.be>, <http://archieven.2link.be>, <http://architectuur.start.be>, <http://boeken.start.be>, <http://fotografie.start.be>, <http://kunst.start.be>, <http://naslag.start.be>, <http://onderzoek.start.be>, <http://stadsgids.start.be>, <http://tijdschriften.start.be>, <http://sociaalcultureel.start.be>, <http://toerisme.start.be>, <http://vertaal.start.be>, <http://zoek.start.be> en de webwijzer van www.bib.vlaanderen.be. Omdat onderwerpsgidsen gemaakt en onderhouden worden door mensen, leveren ze minder resultaten op dan zoekmachines. De resultaten zijn relevanter of kwalitatiever dan die in de zoekmachines.

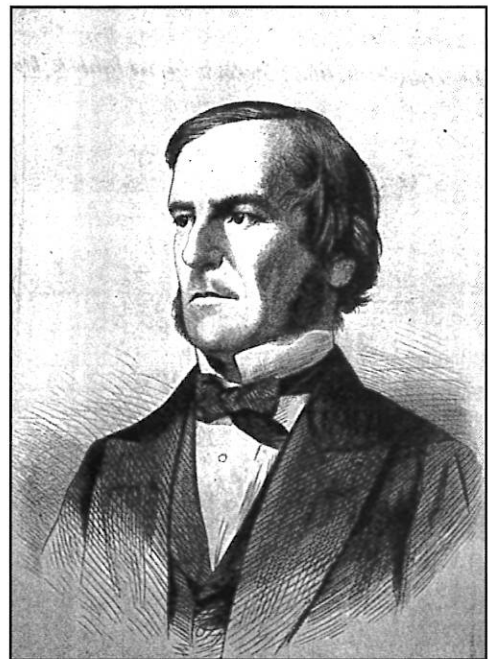
Search-engines & mathematical concepts

Uitgebreide, maar soms contextloze resultaten krijg je via zoekmachines (zoals www.altavista.com en www.altavista.be, www.google.com en www.google.be). Elke machine zoekt anders (afhankelijk van database-grootte, updatefrequentie, zoekcapaciteiten, snelheid...) en dit levert andere vangsten en soms ook weinig over-

lappingen op. Daarom is het zinvol meerdere machines te raadplegen. Zoekmachines proberen elk woord van alle webpagina's op te nemen in hun database. Bij de start van de zoekactie kies je eerst je zoekwijze: eenvoudig (*simple query* of *basic*) of complex (*advanced query*, geavanceerd, *power search*). Eenvoudig zoeken gebeurt met een trefwoord of een woordgroep. Complex richt je zoekwerk met booleaanse, positionele en relationele operatoren en sleutelwoorden. Soms is er de mogelijkheid om te zoeken naar een bepaald type document (.doc, .pdf, .ppt...). Een waaier aan mogelijkheden vind je bij www.soogle.nl.

"What's that?" Molly asked"

Niet elke machine beschikt over alle mogelijkheden. De meest courante operatoren zijn de booleaanse (and, or, not), genoemd naar George Boole (1815-1864), de grond-

George Boole, de grondlegger van de wiskundige logica.

legger van de wiskundige logica. Hiermee bepaal je in welke (deel)verzameling je trefwoord aanwezig is. Venn-diagrammen illustreren de toepassing van de operatoren.⁹

 AND: De combinatie A and B zoekt naar teksten waarin beide termen voorkomen.

 OR: Met de combinatie A or B zoek je de logische som van A en B. De operator breidt de zoekactie uit, bijvoorbeeld door synoniemen toe te voegen.

⁹ Tast de mogelijkheden af in de helpfunctie. Bovendien zijn de principes niet louter op Internet toepasbaar. Ook databanken en catalogi gebruiken ze.

NOT: Deze combinatie levert referenties die A maar niet B bevatten. Het resultaat is het logische verschil. Als je deze operator gebruikt, speelt de volgorde van de termen een rol.¹⁰

Google werkt standaard met *and*. Bij *AltaVista* werk je met operatoren via 'advanced'. Relationele operatoren geven een verhouding aan tussen de zoektermen. Ze worden gebruikt bij de weergave van tijd. Zo staat > voor groter dan: >1815 wil zeggen na 1815. <1989 is voor 1989 en = wil zeggen gelijk aan of in 1989. Positionele operatoren of afstandscommando's bepalen de woordafstand. De keuze bestaat uit vier opties: (V) = Veld: de woorden staan in hetzelfde veld bv. Oorlog (V) Passendale. (A) staat voor alinea: de woorden staan in dezelfde alinea. (Z) staat voor zin: de woorden komen in dezelfde zin voor. *AltaVista* maakt het mogelijk woorden te zoeken die dicht bij elkaar staan via de "near" operator. Als je Passendale NEAR oorlog intikt, betekent dat er zoekwerk gebeurt naar Passendale op maximaal tien woorden van "oorlog". Zoeken naar de pagina's met een link naar je eigen site doe je bij *AltaVista* in de *Advanced mode*: link:<http://www.eigensite.be>. Als resultaat krijg je alle url's waar het adres voorkomt. Bij *Google* doe je dit via "pagina specifiek zoeken".

Data abstracted from the banks

Het zoeken naar literatuur kan op verschillende manieren. Vrijwel alle publicerende organisaties plaatsen een bibliografie van eigen en eventueel andere publicaties op het net. Pogingen om universele bibliografieën te creëren zoals *Gesners Bibliotheca Universalis* zijn op Internet niet te vinden. Merken we terzijde op dat *De grijze zone* sinds kort digitaal verschijnt. Deze tweemaandelijks bijdrage rond de informatiesamenleving van het Centrum voor lezen en informatie (link), signaleert Vlaamse folders, audiovisueel materiaal, lespakketten, brochures, overheidspublicaties,... kortom grijze literatuur. Verder geeft dit tijdschrift informatie over documentatiecentra in Vlaanderen. Wie een overzicht zoekt van de diverse bibliotheekcatalogi kijkt op www.bib.vlaanderen.be. Na een paar keer klikken zit je zo in de catalogus te bladeren van de openbare bibliotheek in je buurt, een hogeschool of

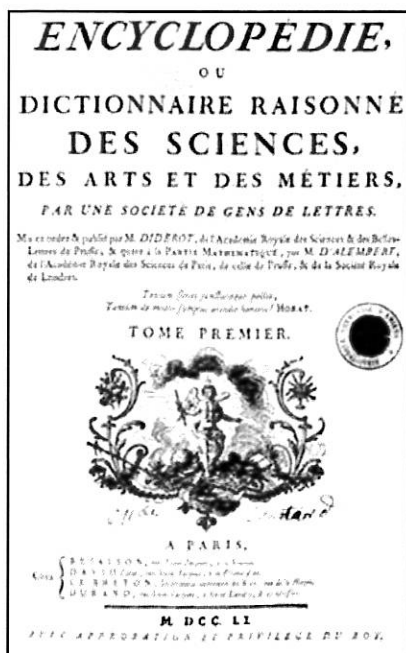
universiteitsbibliotheek of in de Koninklijke Bibliotheek. Wil je adresinformatie van alle bibliotheken in België (ook documentatiecentra, bedrijfsbibliotheken...) dan gebruik je het *on-line* adresboek <http://bold.belnet.be>. Zoeken kan op naam van de bibliotheek, plaats, type, contactpersoon, onderwerp. Uitgeverijen stellen hun recente publicaties aan het publiek voor aan de hand van regelmatig verschijnende fondscatalogi. De koepelorganisatie van uitgevers, importeurs en boekverkopers is te vinden op www.boek.be.¹¹ De site is van belang voor de links naar uitgeverijen, tijdschriften, organisaties, auteurs... Bekijk ook de links bij boekeninfo Vlaanderen op www.boekenbank.be. Soms hoef je de deur niet meer uit om de boeken te lezen. De complete inhoud is terug te vinden op Internet. Niettegenstaande het concept en de verkoop van het *e-book* een stille dood gestorven is, zijn er niet commerciële uitgaven zoals thesissen of licentiaatsverhandelingen *on-line* te vinden via de scriptiebanken <http://users.skynet.be/st.lodewijk/e-thesis/> en www.historischhuis.nl. De digitale bibliotheek voor de Nederlandse Letteren www.dbnl.nl bevat volledige literaire teksten, secundaire literatuur, biografieën en portretten. Zo wordt ook een aantal artikels verschenen in *Mores*, *on-line* aangeboden op de site van het VCV.

Encyclopedie, woordenboek en atlas

Wie digitale encyclopedieën zoekt, piept op <http://encyclopedie.pagina.nl/> of surft naar de linkpagina van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur. Hét voorbeeld en tegelijk monumentaal manifest van het achttiende-eeuwse verlichtingsdenken is de *Franse Encyclopédie* of *Dictionnaire Raisoné* (1751-1772) van Diderot en d'Alembert op encyclopedie.inalf.fr. Even gezaghebbend uit die periode is de Britse *Encyclopædia Britannica*, nu gekend als www.britannica.com. De eerste druk verscheen in Londen tussen 1768 en 1771. De encyclopedie is ondertussen in Amerikaanse handen maar de aandacht voor Engelse onderwerpen verraadt haar oorsprong. Een eerste cd-romversie verscheen begin jaren negentig en sinds 1999 wordt de encyclopedie niet meer gedrukt. Sinds kort is ze niet meer volledig gratis. Om over de volledige informatie te beschikken dient een relatief kleine som betaald te worden. Dit kan voor een jaar of voor een maand. In ons taalgebied zijn de *Grote Winkler Prins Encyclopedie*

¹⁰ E.G. SIEVERTS. & M.W. DE JONG-HOFMAN red., *On-line opsporen van informatie. Theorie en praktijk van het gebruik van interactieve informatiesystemen*, Den Haag, 1994.

¹¹ Verder verschijnt jaarlijks *Het boek* in Vlaanderen, uitgegeven door [boek.be](http://www.boek.be) naar aanleiding van de boekenweek en de boekenbeurs. *Het boek* in Vlaanderen geeft een overzicht van recente literatuur met auteursregister en titelregister. Het geheel is thematisch geordend in de categorieën literatuur, spanning en romantiek, samenleving, geschiedenis, religie, gezin en gezondheid, vrije tijd, kunst en media, jeugd, strips, educatief, naslagwerken...

De *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert (1751-1771).

(Amsterdam, sinds 1870) en tot voor kort de *Grote Spectrum Encyclopedie* (Utrecht) toonaangevend. Een nadeel van encyclopedieën is hun tijdsgebonden karakter. Om aan dit probleem tegemoet te komen, stellen de meeste algemene encyclopedieën een jaarboek of cd-rom ter beschikking. Zo wordt sinds 1997 jaarlijks op basis van de *Winkler Prins* de *Encarta-Winkler Prins* uitgegeven op cd-rom. De cd-rom is viermaandelijks te actualiseren via www.microsoft.com/encarta/nl. Voor het opzoeken van betekenissen of het vertalen van teksten zijn er woordenboeken. Digitale varianten, op cd-rom of op het net, nemen een toenemend aandeel in. De gekendste is www.vandale.nl. Je zoekt er *on-line* naar de betekenis van een woord. Een citatenwoordenboek vind je op www.citaten.net en voor vertaalhulp zijn er allerhande woordenboeken op cd-rom op de markt. Je kan ook via de AltaVistafunctie *Translate* diverse talen uit en naar het Engels, het Duits en het Frans vertalen. Verklarende, dialect- of reiswoordenboeken, een vertalingsdienst, evenwel beperkt voor Nederlandstaligen zijn te vinden op www.vertaler.be. Deze site maakt niet alleen links naar diverse vertaalwoordenboeken. Ook gebarentaal, computer woordenlijsten, kinderwoordenboeken, dialecten en diverse vakgebieden komen aan bod. Nog overzichten van woordenboeken op <http://woordenboek.pagina.nl>. Vakwoordenboeken zijn woordenboeken die zich richten tot een omschreven vakgebied en verschaffen toelichtingen bij vaktermen, begrippen, organisaties, personen, feiten, plaatsen enzovoort. Ze verschillen nogal naar hun inhoud. Sommige zijn summier, andere uitgebreid. Zie bijvoorbeeld de woordenlijst voor het sociaal cultureel werk (socius)

op www.welzijn.net, het woordenboek van het christelijk-geloof <http://woordenboek.solcon.nl>, het cartografisch woordenboek op <http://kartoweb.itc.nl/woordenboek> en het genealogisch woordenboek <http://users.telenet.be/michel.halin/dictnary.html>. Atlassen, kaartenbestanden en luchtfoto's van de reële wereld zijn eveneens aanwezig in cyberspace. Luchtfoto's en kaarten van West-Vlaanderen worden ontsloten via <http://giswest.cevi.be>. Satellietfoto's zijn te bekijken via www.geo.ulg.ac.be/edusat. Niet alle gedigitaliseerde informatie is altijd *on-line* toegankelijk. De Centrale Archeologische Inventaris www.monument.vlaanderen.be/cai/nl/index.html, een inventaris van alle gekende archeologische sites in Vlaanderen, is enkel toegankelijk voor de samenwerkende partners.

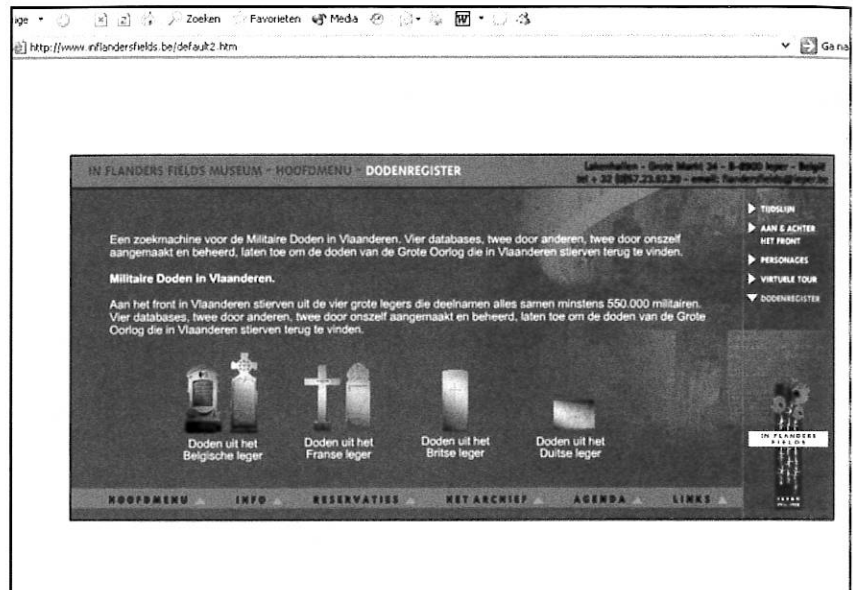
A graphic representation of data

Wie afbeeldingen zoekt, kan opnieuw bij *Google* terecht en kiest afbeeldingen. Maar in de toekomst zullen beeldbanken uit de cyberaarde schieten en de zoekacties thematiseren zoals de Londense *National Portrait Gallery* (www.npg.org.uk) doet.¹² Snapshots van Londen zijn ontsloten via www.photolondon.org.uk, en historische foto's zijn gratis *on-line* beschikbaar via www.britishpathe.com, de Britse nieuwsdienst. Twaalf miljoen historische foto's die teruggaan tot het begin van de 20ste eeuw. Alhoewel de foto's gratis zijn, zijn alle afbeeldingen voorzien van "(c) British Pathé Layout Only". Voor versies zonder opdruk betaal je. Hier en daar bij ons een initiatief: www.beeldbankbrugge.be, www.beeldbankgent.be, www.beeldbankmechelen.be, www.beeldbankklier.be, www.beeldbankduffel.be, www.beeldbankheist.be... Oude postkaarten van Deerlijk zijn toegankelijk via <http://users.pandora.be/postkaarten/index.html>. De site met vijf miljoen RAF luchtfoto's uit de tweede wereldoorlog www.evidenceincamera.co.uk is voorlopig ontoegankelijk. Ondertussen blijft cyberspace expanderen. Zo mogen we 2,5 miljoen door de geallieerden buitgemaakte Luftwaffefoto's uit WOII verwachten.¹³ Het Centrum voor Volkscultuur werkt aan een databank met organisaties in de sector volkscultuur in Vlaanderen waarbij de sector elektronisch in kaart wordt gebracht. Het Vlaamse museumadresboek www.museumsite.be is al een tijdje operationeel. www.brusselsmuseums.be van de Brusselse Museumraad verzamelt info over tachtig Brusselse musea, alfabetisch, thematische en per gemeente gerangschikt. De archiefinstellingen ADVN, Amsab, Kadoc en

¹² Hetzelfde verhaal geldt wellicht voor verhalenbanken. Een aanzet www.verhalenbankbrugge.be/project/index.php.

¹³ PLOTTER A. Auschwitz en Normandië door de ogen van een RAF-piloot. In : *De Morgen*, 20/01/2004, p.19.

het Liberaal Archief brengen in opdracht van de Vlaamse overheid het private archivalische erfgoed in kaart via www.archiefbank.be.¹⁴ De site www.inlandersfields.be biedt vier databases aan die helpen bij het zoeken naar gesneuvelde soldaten uit het Belgische, Franse, Britse en Duitse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Als resultaat krijg je een fiche van de soldaat met ondermeer het stamnummer, de graad, de begraafplaats, de doodsoorzaak en met wat geluk soms zelfs een foto.

www.flandersfields.be

Stamnummer	135/54486	foto	
familienaam	PRIEM	gestalte	
voornaam	Achiel	haarkleur	
graad /positie	Soldaat 2 kl c.s. 1915	beroep	
nationaliteit	B indiensttreding	doodsoorzaak	gesneuvelde (uiteengereten door torpedobc
eenheid	1 Grenadiers / 11 Cie	gekwetst te/ op	
geboren te	Ruddervoorde	hospitalisatie te	
geboortedatum	* 1896/09/06		
Adres	Lichtervelde		
vader	Hendrik		
moeder	DERUYTER Louisa Maria		
overleden/vermist te	Nieuwpoort ("P.A. de la huitième")		
overleden / vermist op:	1918/02/12		
begraafplaats	De Panne (militair kerkhof "Duinhoek"). :		
gevangen /geïnterneerd te			
Extra's	Ongehuwd; 1917/10/01: Bij 11 Cie / 1 Regiment Grenadiers.		

Op de website van *Flanders Fields* kan je ondermeer informatie over gesneuvelde soldaten opzoeken.

Clusters and constellations of data

De ontwikkeling van dergelijke 'secundaire' sites is geen nieuw fenomeen maar gaat terug tot de begindagen van cyberspace. De secundaire publicaties of sites kennen een explosieve aangroei die de overzichtelijkheid in het gedrang brengt. Dé moeilijkheid blijft waar ik het juiste zoekinstrument voor mijn zoekvraag vind. Overzichten van secundaire publicaties zijn te vinden in tertiaire publicaties. Voor wat papieren uitgaven betreft, behoren tot deze ca-

tegorie bibliografieën van bibliografieën en repertoria én soms ook de voornaamste handboeken, catalogi van relevante bibliotheken, vaktijdschriften en overzichten met betrekking tot belangrijke organisaties. Wat Internet betreft, brengen we hier multzoekers en belangrijke portalen onder. Ze vormen (bijna) de top van de hiërarchische structuur van wetenschappelijke literatuur en zijn de sleutel tot naslagwerk.¹⁵ Portalen voor heemkundigen zijn uiteraard, gezien de multi-disciplinaire aard van de discipline,

¹⁴ HEYRMAN P. Archiefbank Vlaanderen. Registratie van private archieven als hefboom tot sensibilisering en bescherming. In: *Mores*, 2003, 4.

¹⁵ Papieren voorbeelden zijn VAN DEN EECKHOUT P. *Naslagwerken voor de studie van de hedendaagse samenleving*. Brussel, 1991 en VAN DEN EECKHOUT P. & VANTHEMSCHE G. red., *Bronnen voor de studie van het hedendaags België, 19de – 20ste eeuw*, Brussel, 2001 geeft een systematisch overzicht van de bronnen die de laatste twee eeuwen door Belgische openbare instellingen, privé-instellingen, privé-personen en families geproduceerd zijn. Het betreft archiefmateriaal, tijdschriften en andere publicaties met aandacht voor de actuele situatie.

WYDOOGHE B. *Informatiebronnen en naslagwerken voor het sociaal agogisch werk*, Leuven, 2003.

uiteenlopend. Algemeen zijn www.heemkunde-vlaanderen.be en www.vcv.be. Multi- zoekmachines of "meta" instrumenten koppelen zoekmachines en zoeken in meerdere tegelijk. De resultaten worden gesorteerd op relevantie of op relevantie per robot. Een nadeel kan zijn dat niet alle zoekmogelijkheden van de onderscheiden zoekers optimaal benut worden. Een voorbeeld is www.askjeeves.com. *Jeeves* zoekt voor je in *Go*, *Alta vista*, *Yahoo*, *Webcrawler*, *Excite* en in een eigen index. Bijzonder is dat de machine complete vragen - ingevoerd in het Engels - tracht te beantwoorden. Een overzicht (en hier zitten we een niveau hoger) en een bespreking van diverse multi- of meta- zoekers vind je op www.vvlg.be/zoek1.htm. Bedenk dat je bij sommige zoekers en metazoekers kritisch moet zijn met de resultaten. Soms staan relevante resultaten vooraan, maar andere machines zoals *Iquick* plaatsen de "sponsored results" of betalende sites op nummer één. Terzijde, dit is ook zo als je telefooneert naar 1207 en scoot. De operatoren geven prioriteit aan de betalende klanten. Zou cyberspace dan toch de locatie zijn waar men zich bevindt bij een telefoongesprek?

"Er is geen gebrek meer aan betekenis, die wordt overal in steeds grotere hoeveelheden geproduceerd, terwijl de vraag juist afneemt."

(Jean Baudrillard)

Digitale conservator en tekstproducent

Uiteraard conserveer je interessante digitale info met de bedoeling er later mee aan de slag te gaan. Van de bruikbare gegevens hou je 'iets' bij: je kan de inhoud uit het hoofd leren, ze overschrijven, uitprinten, je kan ze kopiëren en plakken in een passend document. Roland Barthes werkte graag met kaartsystemen. Zo ontstond *Michelet par lui-Même* uit een bijna willekeurige ordening van stukjes papier. "Op systeemkaarten schreef ik de zinnen die me om welke reden dan ook wel aanstonden, of zinnen die steeds terugkeerden: door die kaarten te ordenen, ongeveer zoals je met een stel speelkaarten in de weer bent, kon ik niet anders dan uitkomen bij een bepaalde thematiek."¹⁶ Toch verloopt deze werkwijze in het digitale tijdperk niet anders dan in het analoge tijdperk van Barthes. Wie digitaal informatie verzamelt, gaat het best, net zoals

Barthes, selectief te werk bij het verzamelen en beperkt de informatieoogst tot trefwoorden, fragmenten, eventueel bladzijdes,... Af en toe wordt de hele website bewaard: essentiële stukken zoals wettelijke en reglementaire bepalingen, cijferreeksen,... waar accuratesse en details belangrijk zijn.

Het hoeft geen betoog om ongeacht de informatiedrager (digitaal of papier) structuur aan te brengen en alle informatie samen te houden. Anders is het risico reëel dat je niets terugvindt. Wie informatie digitaal bewaart, kan dit met het ordeningsprincipe van de Windows Verkenner. Maak in 'mijn documenten' een submap aan met het onderzoek waar je mee bezig bent. Geef je bestanden duidelijke namen en nummer versies van een tekst.¹⁷ Ook het elektronisch bijhouden van de nota's kan je in de problemen brengen, zeker als het onderwerp ettelijke opzoekingen vereist. Na een tijd zoeken, na wat kopie- en plakwerk, het overbrengen van data naar *Word*, *Excel* en *PowerPoint*, sta je voor een onoverzichtelijke berg bestanden. Je pc helpt structureren: naast een tekstzoeker (druk op start, kies zoeken) zijn sorteren op datum, alfabetisch op titel, op datum van wijzigen en op de grootte van je bestand, mogelijk. Dit neemt gissen en missen bij het verwerken en het schrijven niet weg. Om dit gedruvel te vermijden, maak je thematische mappen. Een website, een tekst of een fragment belichten verschillende aspecten van het onderwerp. Download deze bestanden naar de juiste thematische map en sla de documenten op onder een duidelijke naam. De werkwijze bespaart energie bij het (her)klasseren en bij het schrijven. Als je niet weet hoe het onderwerp te thematiseren, gebruik je een andere strategie. Knip en plak alle relevante gegevens onder elkaar in één document. Voor het gebruiksgemak ont-doe je de tekst van opmaakmerken en frames. Elke gedachte voorzie je van een referentie en scheid je van andere door witregels. Voor het uitschrijven codeer je alle nota's met cijfers die de aspecten van het onderwerp symboliseren. Als je de functie Tabel>Sorteren gebruikt of je combineert de functies Bewerken>Zoeken met Bewerken>Knippen/Kopiëren/Plakken bespaar je tijd. Bovendien heb je een toegangspoort tot het verzamelde materiaal.

¹⁶ CALVET L.J. *Roland Barthes, een biografie*, Amsterdam, 1991.

¹⁷ De namen van je bestanden mogen op recente computers in principe lang zijn. Bij het overschrijven naar een cd of dvd kan dit evenwel voor problemen zorgen, in die zin dat 'lange' bestandsnamen het laatste deel van hun karakters verliezen. Ook voor mappen geldt: maak niet te veel onderliggende niveau's. Bij het overschrijven kan iets verloren gaan. Controleer na het kopiëren de lange namen en diepe submappen. Wie meerdere computers gebruikt (bv. je zoekt op Internet in de bibliotheek en verwerkt de gegevens thuis) is alert voor allerhande valkuilen. Zo zijn diskettes niet de sterkste dragers en hebben ze een beperkte opslagcapaciteit. Een cd-rom branden behoort niet altijd tot de mogelijkheden enzovoort... Een mail sturen naar jezelf kan veel gevloek voorkomen.

De eenvoud van plagiaat

Letterlijke passages en ideeën die je bij anderen haalt, vereisen een referentiesysteem. Ook wie zijn informatie in cyberspace haalt, zorgt voor een correcte, volledige en consequente bronvermelding. Die verschilt eigenlijk niet met het verwijzen naar papieren documenten. Correct wil zeggen: juist geschreven. Volledig wil zeggen dat je indien mogelijk de volgende gegevens opneemt: de auteur of de redacteur (editor) of websiteverantwoordelijke, de titel van het artikel of titel van de website, de organisatie verantwoordelijk voor de website en de url. Je rondt af met de updatedatum (indien niet aanwezig, de datum van consultatie) van de van de site. Consequent wil zeggen dat je de elementen steeds in dezelfde volgorde plaats, niet nodeloos gescheiden door punten, komma's en andere leestekens. Kun je niet achterhalen welke organisatie verantwoordelijk is voor de info, moet dit een belletje laten rinkelen. (Hoe betrouwbaar is dit?) Uiteraard zijn van veel websites auteur en uitgever gelijk. Handig is om een siteadres effectief als een 'plaats' te bekijken. Noteer dan de website naast of bij de plaats van uitgaven. Een referentie kan er als volgt uitzien: VANDENBOGAERDE B. & WYDOOGHE B. *Internet voor Welzijnswerkers. Een gids voor welzijnswerkers die het www verkennen.* Katholipsoc, Kortrijk, www.katho.be/ipsoc/virtueellere, september 2002. Uiteraard is dit één voorstellingswijze. Doorgaans hebben heemkringen eigen afspraken.¹⁸

Tekstkritiek of hypercontextkritiek?

Niet alleen heemkundigen, maar elke discipline evalueert gevonden data kritisch.¹⁹ De typevragen van de historische kritiek zijn ook op Internet toepasbaar. We stellen de vraag in welke mate de inhoud betrouwbaar, controleerbaar, nauwkeurig, redelijk en relevant is. Betrouwbare info is informatie die op haar juistheid is gecontroleerd of gecontroleerd kan worden. Gebrek aan betrouwbaarheid is soms uit de context af te leiden: anonieme info is onbetrouwbaar (geen auteur, geen organisatie). Een cartoon uit de *New Yorker* toont twee honden bij een pc, waarvan die bij het klavier zegt "Op internet weet niemand dat we honden zijn".²⁰ Het controleren begint met de vraag naar de maker van de pagina, de auteur van de tekst. Is de auteur gekend, dan is het mogelijk een mail te sturen met de vraag om meer uitleg. Je kunt de auteursnaam in een zoekmachine intikken of via www.bib.vlaanderen.be zoeken naar een bibliografie. Verder kan de maker de controleerbaarheid vergemakkelijken door de tekst te onderbouwen met kritische linken, een bibliografie of voetnoten. Van informatie met redactionele controle stijgt de betrouwbaarheid. In die zin is er een verschil tussen een officieel kanaal en de willekeurige linken die je krijgt na het intikken van een trefwoord. Eindigen sites op .ac.be of .edu, .org of .gov zijn het universiteiten, organisaties en staatsinstellingen. Bij .com ben je beter voorzichtig, alhoewel dit geen gouden regel is. Een manier om de betrouwbaarheid van een cybertekst na te gaan, is trianguleren. Je vergelijkt de info met twee andere (relevante) bronnen. Een mogelijkheid dient zich aan bij het complexe zoeken van *AltaVista*. Tik als zoekterm "anchor:naamsite" en je krijgt een relatieve waarde van de site. Als meerdere webpagina's hetzelfde zeggen over een onderwerp, kan dit geruststellen. Maar let op, dit kan vals zijn! Citeren is eenvoudig. Met kopiëren en plakken zorg je voor exacte citaten! Wie zich in een onderwerp inwerkt, zal merken dat op diverse sites dezelfde zinsneden, bewoordingen of tekststructuren terugkeren. Dit illustreert niet het napluizen van feiten, maar het overnemen van data. Ook deze tekst is daar niet vrij van. Als je een site evalueert op nauwkeurigheid ga je na in welke mate er slordigheden of onnauwkeurigheden voorkomen. Verkeerd taalgebruik of tikfouten kunnen er op wijzen dat de auteur weinig aandacht schenkt aan de inhoud. Op Internet verschijnt regelmatig onvolledige informatie: info die beschikbaar is voor het geheel is afgerond ("under construction"). Andere info wordt intentioneel partieel gehouden (een smaakmaker zet aan tot kopen), of behandelt het onderwerp oppervlakkig of wekt de indruk het on-

¹⁸ De url waarnaar verwezen wordt, bestaat niet meer. Als een site niet meer bestaat, mag je dit gerust vermelden in de referentie. Info bij: DAUWE P. & MERTENS J. *Zakboekje Internet voor Welzijnswerkers*, Diegem, 2001, pp. 66-67. WILLOX C. *Citeren & refereren. Schriftelijke, mondelinge, audiovisuele en elektronische bronnen*, Leuven, 1998 en bij de *Modern Language Association* www.mla.org, toonaangevend op bibliografisch vlak die aangeeft hoe je een site refereert.

¹⁹ PREVENIER W., HOWELL M. & BOONE M. *Uit goede bron: introductie tot de historische kritiek*, Leuven, 2000.

²⁰ *The New Yorker Collection*, www.cartoonbank.com, 2002.

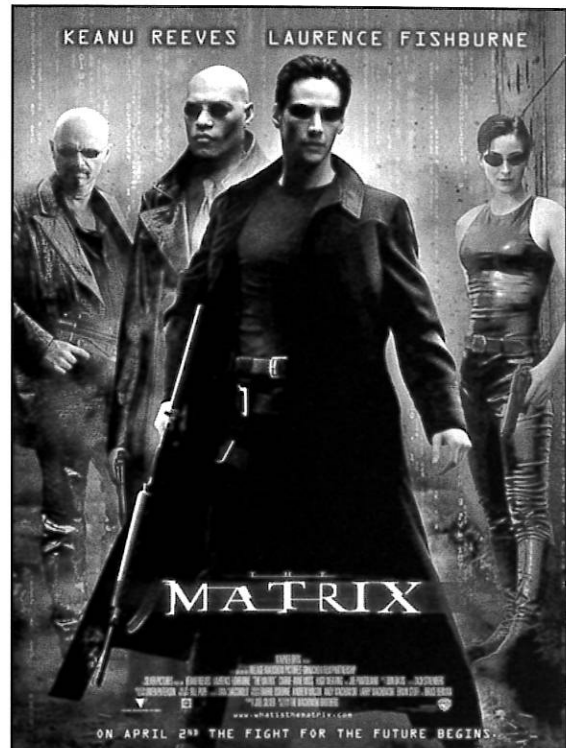
derwerp te dekken, maar stelt na consultatie teleur. Verder verwachten we dat de auteur afstand doet van vooringenomenheid, gebruik maakt van een redelijke argumentatie en eventueel uiteenlopende visies poneert. Vraag je af welk belang de auteur bij het onderwerp heeft. Hoe redelijk is de informatie? Worden de standpunten expliciet gemaakt? Wordt de website gesponsord door een bedrijf of organisatie (dat een bepaalde filosofie voorstaat)? Hoe evenwichtig worden tegengestelde standpunten gepresenteerd? Worden ze eerlijk gepresenteerd? Wordt dat standpunt gepresenteerd als een mening of als een feit? Is de partijdigheid acceptabel?

A consensual hallucination

Een aantrekkelijke lay-out en een overzichtelijke navigatie bewijzen aandacht voor de paginaontwikkeling. Dit kan er op wijzen dat er aandacht is voor de inhoud. Maar de redenering is absoluut niet absoluut. Het kan dat een grafisch talent een fijne inhoudloze pagina maakt, of dat vorsers geen grafisch verstand hebben (of genuanceerd: hun grafisch verstand niet gebruiken). Schreeuwerige pagina's met een overvloed aan toeters en bellen kunnen op vingeroefeningen duiden en verdoezelen vaak de onkunde van de maker. Stel vragen over de esthetica en het gebruik op elkaar af: Zijn de animaties storend of functioneel? Leidt het ontwerp de aandacht af van de inhoud? Voegen de afbeeldingen een waarde toe of zijn ze louter decoratief? Is de navigatie of de interface (menu's, taalkeuze, helpfunctie, index, inhoudsopgave, structuur, zoekfaciliteit,...) duidelijk? Bevat de site hinderlijke reclame? Verandert de url regelmatig? Dr. Watson is een gratis service die webpagina's test op de technische processen. Html-fouten, gebroken links en downloadsnelheid spoor je op via www.watson.addy.com.

De verlokkingen van de matrixruimte

"It does not matter what the matrix is, but what do you want it to be. It exists in you."²¹ Internet, een onbestaande ruimte, door computernetwerken gegenereerd, is begin jaren negentig een aanwijsbaar grondgebied, een bibliotheek in opbouw geworden. De beeldspraak trekt de matrixruimte los uit haar labyrintische definitie van een protocolstelsel over digitale communicatie. De beelden waar we ze mee schetsen, zijn methodes om onbeheers-

De film 'The Matrix'; een in beeld gebrachte voorstelling van de virtuele realiteit.

bare technieken te controleren. Die perceptie geeft Internet een vertellend, een verhalend, ja, een historisch kenmerk: een raadselachtig geheel waar dingen geschieden, taferelen zich afspelen, waar verhalen verteld worden, waar de verbeeldingskracht associërend beleefd wordt. Of het nu gaat om een kalender met dagbepaling sinds 1582 via www.thkoehler.de/midnightblue/m_kalie3.htm of het collectioneren van affiches, antiek, boeken, doodsbriefjes, doodsprentjes, geboortekaartjes, munten, medailles, postzegels, zichtkaarten via www.brocantica.com, we maken er een fantasievolle ruimte van om de abstractie van de technische protocollen te temmen. Als de techniek courant en beheerst wordt, verdwijnen de metaforen. Net als bij andere technieken komt dan het stadium dat de beeldspraak verdwijnt en dat de techniek zelf onderdeel wordt van de beeldspraak. Wie is klaar voor de netwerksamenleving?

Benedict Wydooghe
Kerkplein 5
8810 Lichtervelde

²¹ Vertaling: "Het is van geen belang wat de matrix is, maar wel wat jij wil dat het is." Zie bijvoorbeeld: www.chaosforum.com/nieuws/filmbespreking.html.

Ewiger Kalender

IE3-Version. Weitere Features sind in der aktuellen Version erhältlich.

Dezember 1648							Januar 1649						
Mo	Di	Mi	Do	Fr	Sa	So	Mo	Di	Mi	Do	Fr	Sa	So
	1	2	3	4	5	6					1	2	3
7	8	9	10	11	12	13	4	5	6	7	8	9	10
● 14	15	16	17	18	19	20	11	● 12	13	14	15	16	17
21	22	23	24	25	26	27	18	19	20	21	22	23	24
28	∩ 29	30	31				25	26	27	∩ 28	29	30	31

6.12. Nikolaus
 21.12. Winteranfang 02:43 UT
 25.12. Erster Weihnachtstag
 26.12. Zweiter Weihnachtstag
 31.12. Silvester

1.1. Neujahr
 6.1. Heilige Drei Könige

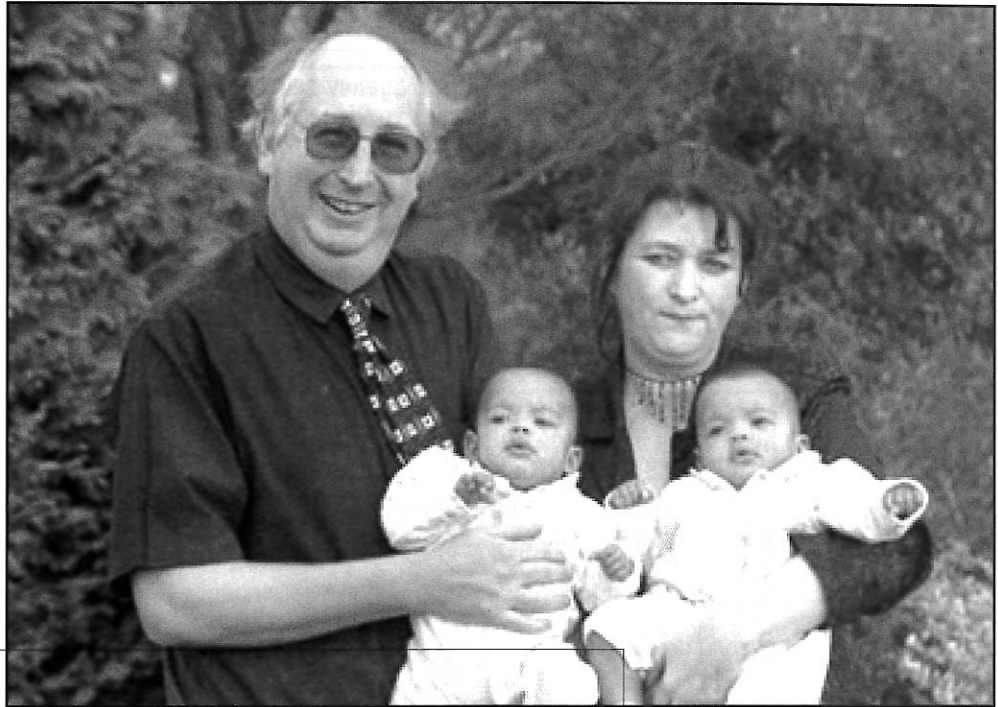
● Neumond: 14. Dezember 1648 09:19 UT
 ∩ Vollmond: 29. Dezember 1648 23:07 UT

Mondberechnung nach konstanter Phase für extreme Zeiträume (Abweichung bis zu 1 ♂)

● Neumond: 14. Dezember 1648 17 Uhr
 ∩ Vollmond: 29. Dezember 1648 12 Uhr

So, der 6. Dezember 1648 ist...

Kalender met dagbepaling sinds 1582 via www.thkoehler.de/midnightblue/m_kalie3.htm.

Adoptie, een historische studie van een oud rechtsprincipe

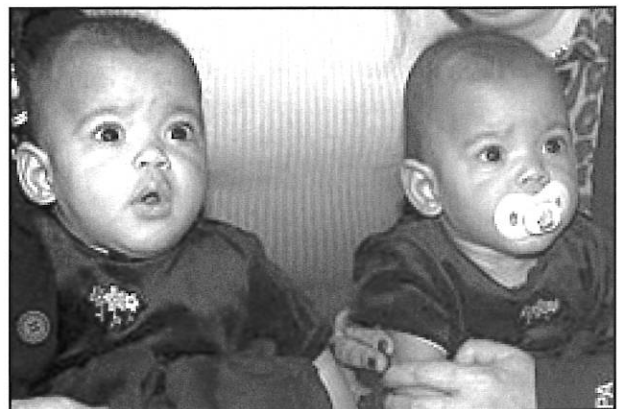
De Britse ouders Alan en Judith Kilshaw met de Wecker-tweeling.

Katrien Nijs

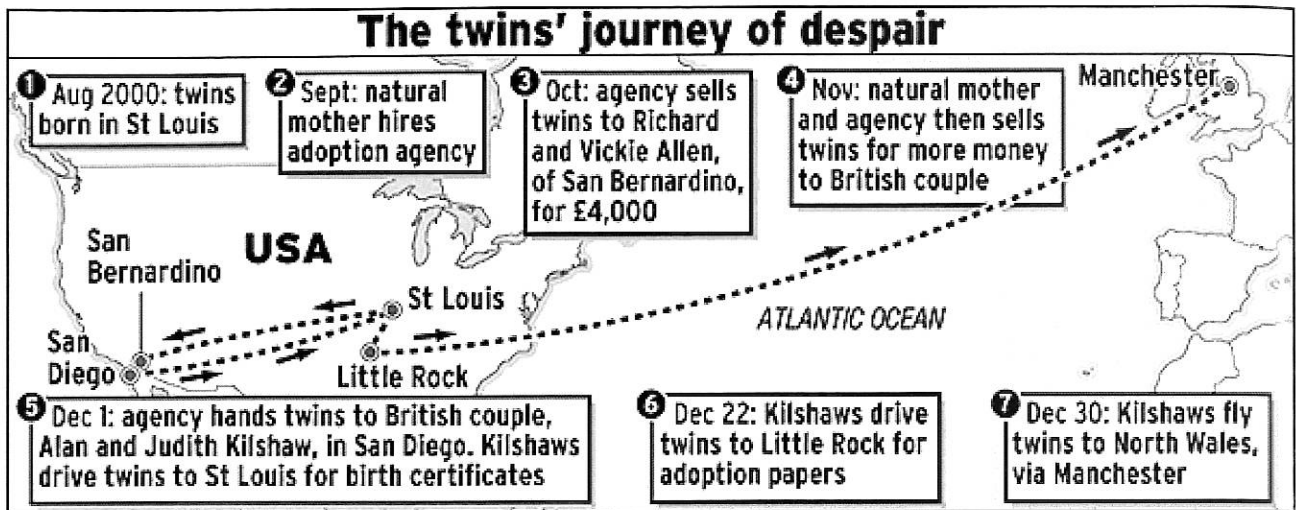
Inleiding

Mijn interesse voor adoptie werd gewekt, toen ik als kind mijn vader een verhaal hoorde vertellen over het kasteel van Linsmeau in Waals-Brabant. De kasteelbewoner, die Festraets heette, had drie zonen. Zij hadden geen van allen een adellijke titel. Maar later werden ze door hun kinderloze oom, een graaf, geadopteerd om zo de titel in de familie te bewaren. Ik snapte toen in het geheel nog niet dat je als zoon van iemand plots de zoon van iemand anders kon worden.

Maar intussen is adoptie al vaak in het nieuws geweest en niet altijd even positief. We denken maar aan de krantenkoppen van een jaar of twee geleden: *Baby's te koop op het internet*. Of het schrijnende verhaal over de kinderen Kiara en Keyara Wecker, die tweemaal verkocht werden aan twee aparte koppels. Ook de recente film *The Magdalena sisters* van Peter Mullan en het boek *Kleine Zondaars* van de criminologe Carine Hutsebaut brengen misbruiken bij adoptie aan het licht.

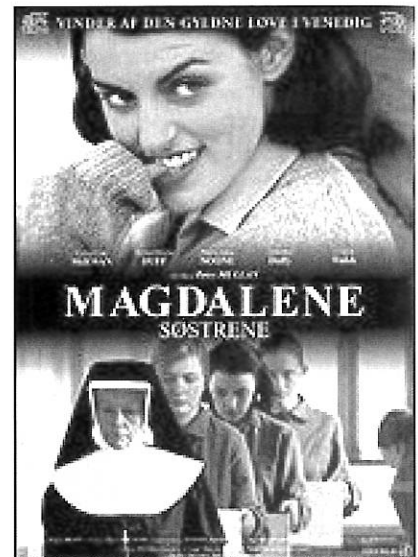
De Wecker-tweeling

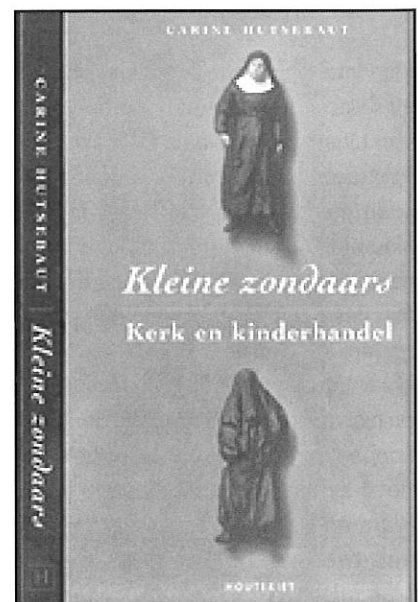
De weg die de Wecker-tweeling heeft afgelegd.

Deze bijdrage belicht vooral de evolutie van de adoptie in het recht. Het is een zoektocht naar de voorlopers van het adoptiesysteem zoals we dat nu kennen. De twee grote pijlers die vooral het recht in onze streken hebben bepaald zijn: het Romeinse recht en de Franse *Code civil*, die daarop steunde. Bij de *Code civil*, die model heeft gestaan voor de latere wetgeving in ons land, blijven we wat langer stilstaan. Vooral de evolutie van volwassenenadoptie naar kinderaadoptie krijgt onze aandacht. Omdat Napoléon Bonaparte daarin een belangrijke rol speelde, door beurteilungen koud en warm te blazen, wijden we aan zijn optreden een ruime passage. We bekijken ook de dienstwillige voorgedij, die zowat de voorloper was van de kinderaadoptie, zoals die in België in 1940 werd aanvaard. Aangezien de wetgeving rond adoptie in 2003 voorlopig de laatste keer werd gewijzigd, eindigt daar ook ons overzicht. Ten slotte citeren we enkele summierse cijfergegevens over de adopties die tussen 1855 en 1950 in de regio Gent werden bekrachtigd. Om belangstellenden en genealogen te informeren, vermelden we heel kort de bronnen waar men gegevens over adoptie kan terugvinden.

Zoals van een artikel met een dergelijke rationele inhoud kan worden verwacht, blijft de emotionaliteit op de achtergrond. Het is belangrijk om in gedachten te houden dat niet wordt geprobeerd om de motivering van de individuele adoptant te ontleden. Wel zal aan de hand van wetteksten de wenselijkheid van adoptie, zoals die werd gezien door de wetgever, worden weergegeven.

Affiche van de film *Magdalena sisters*.

Cover van het boek *Kleine Zondaars* van Carine Hutsebaut.

1. Begrippenkader

Familie en verwantschap

Wettelijk gezien is de familie een groep van personen die met elkaar verwant zijn. De basisvorm is het gezin, dit wil zeggen een groep verwanten, bestaande uit een man en vrouw (sinds korte tijd kunnen dat ook twee personen van hetzelfde geslacht zijn) die met elkaar samenleven en de van hen afhankelijke kinderen. Een tweede vorm is de uitgebreide familie, dit wil zeggen het gezin en de verdere verwanten.

Essentieel bij een familie is dat men kan bepalen wie al dan niet verwant is en in welke mate. De belangrijkste vorm van verwantschap is bloedverwantschap. Deze is gebaseerd op de afstamming, hetzij dat de ene persoon van de andere afstamt, hetzij dat ze een gemeenschappelijke voorouder hebben. Al even belangrijk als bloedverwantschap is aanverwantschap. Deze berust op het huwelijk dat iemand verbindt met zijn/haar echtgeno(o)t(e) en zijn/haar verwanten. Daarnaast bestaat de mogelijkheid tot een kunstmatig gecreëerde verwantschap, namelijk adoptie. Adoptie is dus een wettelijke fictie, die het resultaat is van een contract tussen de adoptant en de geadopteerde met dezelfde rechtsgevolgen als deze die ontstaan door vaderschap en afstamming. De geadopteerde verwerft de naam van de adoptant en krijgt erfrecht op de goederen van de adoptant¹.

Adoptie

Adoptie heeft door de eeuwen een verscheidenheid aan invullingen en uitvoeringen gekend. De adoptiewetgeving, zoals we die vandaag kennen, kan dan ook bogen op een lange geschiedenis. Doorheen de jaren heeft adoptie veel

verschillende gezichten gehad, gekleurd door de omstandigheden van de tijd. Soms waren de rechtsgevolgen erg liberaal en vergaand, in andere historische periodes had adoptie een beperkte impact. Zo kon men in België tot 1940 enkel volwassenen adopteren! Het potje heeft met andere woorden doorheen de tijd zijn etiket behouden maar de inhoud ervan wisselde voortdurend.

2. Een historisch overzicht: adoptie tot aan de Franse Revolutie

Wie kent het Bijbelse verhaal niet van het op de Nijl drijvende biezende mandje, waarin een jongetje, genaamd Mozes, te vondeling werd gelegd. De kleine Mozes werd uit het water gered en geadopteerd door de dochter van de Egyptische farao.

Niet alleen Egypte, maar elke staatkundig ingerichte gemeenschap van betekenis heeft adoptie gekend. Bij de Babyloniërs, de Assyriërs en in het Griekse en het oude Japanse Recht bestond de mogelijkheid tot het scheppen van fictieve afstammingsbanden. Het hoofddoel was de instandhouding van de cultus van familie- of huisgoden.

Adoptie in het Romeinse recht

Bij de Romeinen was de huisgemeenschap (*familia*) de belangrijkste familiale structuur. Als sociale rechtseenheid stond de familie onder het gezag van de '*pater familias*'. Het individu genoot bescherming onder de vleugels van de familie-eenheid. Als rechtsinstelling had adoptie voornamelijk tot doel de macht van de familie te vergroten.²

¹D. HEIRBAUT, *Europese juristen en oud recht*, Gent, 2000.

²C. VAN MALDEREN, *Adoptie en wettiging door adoptie*, Brussel, 1970.

Door adoptie konden nieuwe leden in de familie worden opgenomen en konden de familiebezittingen worden veiliggesteld. Indien er geen natuurlijke erfgenamen waren in de familie werd dit des te belangrijker.

Grofweg hebben er zich in het Oud Romeinse recht twee adoptievormen ontwikkeld: de *adrogatio* en de *adoptio*.

De *adrogatio*, adoptie van volwassenen, werd in het leven geroepen als adoptie van zuiver publiekrechtelijke aard. Voor de geadopteerde betekende dit een volledige verbreking van de rechtsbetrekkingen met de eigen familie en een overgang in de nieuwe familie met alle rechten en plichten die hieraan verbonden waren. Het grote publieke belang dat hieraan werd gehecht, blijkt uit het feit dat deze adoptievorm pas kon worden goedgekeurd na een onderzoek door de *pontifices*, het belangrijkste Romeinse priestercollege en mits toestemming van de Volksvergadering (*comitia curiata*). Tacitus, een Romeinse geschiedschrijver (1ste eeuw N.C), haalde een voorbeeld aan van het zakelijke gebruik van adoptie: alleen een *pater familias* mét zonen kon in het oude Rome bepaalde hoge ambten bekleden³. Adoptie was dan ook vaak een middel om het falen van een man om zonen te verwekken goed te maken. Eens het ambt bekomen, kon de 'nieuwe' zoon eenvoudig onterfd worden. Zelfs de keizerlijke waardigheid werd op deze manier overgedragen. De zittende keizer zorgde vaak door adoptie voor een volwassen en kundige opvolger. Pas in de 4de eeuw begon het keizerschap echt erfelijk te worden met kinderen op de troon terwijl de regering waargenomen werd door een regent. *Adrogatio* had enkel belang voor patriciërs. Gezien het doel van deze adoptie sloot de procedure plebejers, de niet-bevoorrechte stand, en vrouwen uit.

Adoptio betrof het afstaan van een minderjarige door zijn natuurlijke vader aan een adoptievader. De gevolgen waren, na volwassenheid van het kind, gelijk aan deze van *adrogatio*.

Na de splitsing van het Romeins Keizerrijk kwam men in het Oost-Romeinse Rijk, door Griekse invloeden, tot andere ideeën over bloedverwantschap. Zo kende het Justiniaans recht de *adoptio plena* en de *adoptio minus plena*. De eerste was de adoptie met verlies van alle banden met de oorspronkelijke familie en was dus vergelijkbaar met *adrogatio* in het Oude Romeinse recht. De tweede was een overeenkomst waarbij de geadopteerde wel binnen een familie terecht kwam, maar lid bleef van zijn oorspronkelijke familie. Pas bij volwassenheid van de geadopteerde waren er mogelijkheden om ook erfgenaam te worden van de adoptiefamilie. Hier kwamen vaak rechtzaken aan te pas, waarin zowel de adoptieouders als het adoptiekind toestemming moesten geven. Nieuw in het Oost-Romeinse recht was de wettelijke bescherming van het kind.

Een vernieuwing waar we ook nu nog de 'vruchten' van plukken. De wetgever eiste dat de staat verantwoordelijk was voor de goede zorgen die het kind in het nieuwe gezin zou ondervinden. De staat moest de achtergrond van de adoptiefouders onderzoeken en pas als duidelijk werd dat het kind goede zorgen zou krijgen, werd de adoptie bekrachtigd.

De Middeleeuwen en het Ancien Régime

In de na-klassieke periode (vanaf 250) en vóór de val van het West-Romeinse Rijk verwaterde het contact met het Oosten, waar de klassieke rechtswetenschap nog in leven werd gehouden, en raakte het Romeinse recht in het Westen in verval. De Germaanse invallen versterkten alleen nog maar deze tendens. Na het uiteenvallen van het Karolingische Rijk kon men een onderscheid maken tussen het recht dat vooral een Romeinse beïnvloeding had ondergaan en het recht dat Germaans van oorsprong was. Rond de Middellandse Zee was het Romeins element sterker, in de rest van West-Europa, woog het Germaanse gewoonterecht zwaarder door. De twee onderscheiden 'rechtsdelen' hebben elk een verschillende invloed op het adoptie-instituut gehad. In het noordelijk deel "*pays de droit coutumier*" bleef het Germaanse gewoonterecht, met zijn sterke nadruk op stam- en familiebanden via bloedverwantschap, overheersen. De instelling doofde daar gestadig uit omdat adoptie géén 'gewoonte' was binnen de toenmalige maatschappij. Naar sporen van adoptie zoeken in het Middeleeuwse Vlaanderen, is als zoeken naar een speld in een hooiberg. De meeste costumen die melding maken van adoptie, wijzen ze categoriek af. Waar de adoptie wel werd getolereerd, bijvoorbeeld in Oudenaarde, ontmantelde men de instelling door het erfrecht af te schaffen.⁴ Op die manier had adoptie geen enkel nut meer en werd ze al snel vergeten.

In het Middellandse zeegebied "*pays de droit écrit*" bleef de invloed van het Romeinse recht sterker doorwegen en bleef adoptie onder verschillende vormen langer in gebruik.

Bij de opkomst van het feodalisme kan men echter stellen dat in heel Europa adoptie een stille dood stierf. De adoptie als rechtsinstituut beantwoordde dan ook niet aan de noden van de toenmalige feodale maatschappij. Het was met andere woorden niet nuttig om de fictie in leven te houden, integendeel zelfs. Vandaar een oud gezegde: "*Adoption n'a lieu*"⁵. Toch mag men niet uit het oog verliezen dat adoptie aan een bepaalde behoefte voldeed en bijna onvermijdelijk in andere rechtsvormen aan de oppervlakte kwam. Zo kende men het *Eenkindschap*, een rechtsinstelling die veel gelijkenissen vertoonde met adoptie. Het *Eenkindschap* doelde op een volledige gelijkstelling van kinderen uit een eerste huwelijk van een weduwe

³ M. ANCEL, *L'adoption dans les législations modernes*, Paris, 1958.

⁴ *Costumen van Oudenaarde*, Oudenaarde, s.d., rubr. XX, art. 3.

⁵ F. LAURENT, *Principes de droit civil français, Tome IV*, Bruxelles, 1878.

of weduwnaar met deze uit hun tweede huwelijk. Ze was enkelvoudig als slechts één van de echtgenoten kinderen uit een huwelijk had, of meervoudig indien langs beide zijden kinderen uit het eerste huwelijk bestonden. De voogden werden gehoord en de rechter sprak uit naar billijkheid. Ze werd aanvaard als uitzondering op het beginsel: "*der Erbe wird geboren, nicht erkoren*". Deze nevenvorm van adoptie was vooral terug te vinden in de Duitse samenleving, alhoewel ook de costumen van Roermond, Maastricht, St-Amands en Bléharis-Doornik het *Eenkindtschap* erkenden.

Informeel vormen van adoptie

Dit betekent echter niet dat 'het aannemen van kinderen', niet bestond in het verleden. Er bleven wel degelijk vormen van adoptie bestaan. Het waren echter vormen van aanneming die slechts officieus bestonden en vaak van streek tot streek verschilden. Jean-Pierre Gutton wijdt in zijn boek *L'Histoire de l'adoption en France* een aantal hoofdstukken aan de alternatieve vormen waarin adoptie bleef voorkomen in het gebied dat overeenkomt met het huidige Frankrijk. Voor de feitelijke toestand dat bepaalde vormen van aanneming bleven bestaan, zijn een aantal argumenten te geven.

De Kerk hanteerde een aantal argumenten die voor adoptie pleitten, alhoewel ze daarbij een dubbele moraal hanteerde. Volgens de opvatting van de Kerk, die na het uiteenvallen van Karolingische Rijk het monopolie op het huwelijksrecht had, diende het huwelijk immers enkel om kinderen voort te brengen. Het feit dat adoptie zou kunnen dienen om bastaardkinderen een wettelijk statuut te geven, was vanuit kerkelijke hoek het hoofdargument om alle vormen van adoptie te veroordelen. Wanneer men aan een wettelijke erfgenaam zou geraken zonder huwelijksluiting, kon de adoptie in een wettelijk kleedje wel eens een rivaal van het kerkelijk huwelijk worden! Aan de andere kant bevorderde de Kerk wel de informele adoptie uit liefdadigheid, door bijvoorbeeld het aannemen van wezen en vondelingen aan te prijzen. Zo achtte de Kerk het wenselijk wezen uit protestantse middens toe te wijzen aan katholieke adoptie-ouders. Een koninklijk edict gaat nog verder door te stellen dat protestantse kinderen misschien beter niet door hun natuurlijke ouders worden opgevoed, maar door katholieke voogden. Het moet worden opgemerkt dat dit ver afstaat van adoptie, maar bescherming van natuurlijke banden kan het ook moeilijk worden genoemd.

Een **tweede argument** voor adoptie kwam uit demografische hoek. De demografie werd gekenmerkt door hoge nataliteit én mortaliteit. Het is de balans van beiden die bepaalt hoeveel monden er te voeden zijn en hoeveel mankracht er is om het werk te verzetten. Uit een studie naar het aantal nakomelingen in de 17de eeuw in een dorp bij Lyon blijkt dat 25% van de gezinnen het moest stellen

zonder zoon die de leeftijd van 15 jaar haalde. Indien deze gezinnen ook geen dochters hadden om uit te huwelijken was dit hier een argument om op zijn minst de praktijk van adoptie voort te zetten.

Een **derde argument** was het stijgend aantal verlaten kinderen. Het achterlaten van kinderen heeft altijd bestaan. Ouders, die onzeker waren over hun eigen toekomst of twijfelden aan hun opvoedkundige kwaliteiten, verkozen hun kinderen achter te laten. Iemand anders zou de kinderen een betere opvoeding kunnen geven. Het achterlaten van kinderen was dan ook zeker niet beperkt tot minder gegoede middens. Het verlaten van kinderen was trouwens vaak een tijdelijke maatregel. Vaak werden amuletten, schedula of andere voorwerpen bij het kind achtergelaten, zodat het kind later kon worden terug gevraagd. Er zijn cijfers van een hospitaal in Parijs waar vanaf 1700 elk jaar minstens 1800 verlaten kinderen werden opgevangen. Dit aantal steeg tot 5800 in 1787.

De vormen die de informele adoptie kon aannemen zijn zeer divers. Het meest bekend is zonder twijfel **adoptie door hospitalen**. De rectors van deze hospitalen traden in deze op als adoptievaders van legitieme kinderen. Het hoofd van een hospitaal verbond zich ertoe zorg te dragen voor een volle wees. Deze voorwaarde werd vanaf 1591 ingevoerd, voordien was ze eerder uitzondering. Als tegenprestatie werd de rector erfgenaam en had hij recht op het vruchtgebruik van de bezittingen van het kind tot de volwassenheid. De rector nam bovendien de rol van voogd op zich. Het kind had dus zijn toestemming nodig om te huwen. Voor deze vorm van adoptie kwamen enkel kinderen tussen zeven en veertien jaar in aanmerking. Ook adoptie door particulieren bleef in afgezwakte vorm bestaan als "*donation d'enfant*". Deze vorm van feitelijke adoptie werd geregeld bij notarieel contract tussen de adoptant en de ouders van de geadopteerde. Dit contract kon in tijd beperkt zijn en had meestal een caritatief aspect. Ouders stonden hun kinderen af omdat ze er zelf niet voor konden zorgen. Het contract bevatte tevens erfenisafspraken in geval van overlijden van een van de drie partijen. Van één dergelijke adoptie is een relic bewaard gebleven. Het betreft een schilderij dat tentoongesteld wordt in het *Hospice de la Charité de Beaune*. Hierop staat Elisabeth Chauderon tussen haar adoptiemoeder en Sint-Barbara. Het schilderij is gemaakt ter gelegenheid van de opening van het *hospice*, een opvanghuis voor wezen. De adoptiemoeder is Barbe Deslandes, de oprichter van het opvanghuis.

Een derde vorm benadert adoptie zoals we ze nu kennen, de **adoptie door particulieren van wezen uit weeshuizen**. Een opvallend verschil met de hedendaagse adoptie is dat hier een strikt contract aan de basis lag dat echter van geval tot geval sterk kon verschillen. Dit contract legde de voorwaarden vast waaraan de adoptant moest voldoen. Vaak werden boetes vastgelegd in het geval

dat de adoptant in gebreke bleef. Bij het bereiken van de volwassenheid kon het kind bijvoorbeeld een geldsom eisen indien de adoptant hem niet in staat had gesteld om zelf in het levensonderhoud te voorzien. In zijn extreme vorm lijkt deze adoptievorm op een zeer strikt geregelde moderne adoptie. Het kind kan erven van de adoptant, de adoptant heeft de ouderlijke macht en het kind kan de naam van de adoptant dragen. In het andere uiterste is het een contract waarin staat dat de adoptant zich er enkel toe verbindt het kind op te voeden tot de volwassenheid, het moment dat het ouderlijk gezag stopt.

Als laatste belangrijke adoptievorm mag het **peterschap** niet worden vergeten. Tijdens het Ancien Régime had een dooppeter niet enkel een religieuze rol. Peterschap had betrekking op de zorgen die een volwassene kon besteden aan een kind binnen of buiten de eigen familie. Een apart geval betreft joden die zich tot het katholieke geloof bekeerden. Bij hun doop werden ze opgenomen in de Kerk en bestond de mogelijkheid om naam en voornaam van hun peter over te nemen.

Samengevat kan men zeggen dat aan de vooravond van de Franse codificatie, de adoptie als rechtsinstelling in onze streken bijna in de vergeetheek was geraakt. Terwijl het instituut in Friesland, Duitsland, Denemarken, Griekenland en Spanje in meer of minder mate voortleefde. Meestal was het in een Justiaanse variëteit, de *adoptio minus plena*, met zwakke rechtsgevolgen. Pruisen bracht door *das Preussische Allgemeine Landrecht* van 1794 voor het eerst sinds eeuwen een uiterst beperkte regeling van de adoptie tot stand. Dit voorbeeld is de aanzet en inspiratiebron geweest om de adoptie toch op te nemen in de Franse codificatie.

Toch mag men niet uit het oog verliezen dat er in onze streken altijd bepaalde vormen van informele adoptie zijn blijven bestaan.

3. Adoptie tussen 1789 en 1940

In de loop van de 18de eeuw, de eeuw van de verlichting, vond een verandering in het denken plaats die gekenmerkt werd door een optimistisch vertrouwen in de macht van de rede, de mensheid, de natuurwetenschappen en de vooruitgang. De perceptie van de vader/kind verhouding onderging een verandering. De verlichtingsfilosofen geloofden in de grenzeloze ontwikkeling van het verstand en daaruit voortvloeiend de 'maakbaarheid' van elk kind, van welke afkomst ook. De vroeger autoritaire vader werd een begrijpende ouder. Onderwijs, communicatie en gelijkheid werden de nieuwe sleutelwoorden in de opvoeding van een kind. Een gevolg hiervan was dat er, vooral

uit intellectuele hoek, veel oppositie kwam tegen de discriminatie van bastaardkinderen. In de literatuur uit die tijd blijkt dit onder andere uit *Figaro, le fils naturel* van Diderot (1757). In dat werk zijn de menselijke kwaliteiten van het bastaardkind in de verf gezet als compensatie voor zijn minderwaardige status. Het stijgend aantal verlaten kinderen en de problemen hieraan verbonden vonden hun weerklank in geschriften die adoptie, alvast in principe, voorstelden als alternatief. Bekend in dit verband is het voorstel van Mercier. Na een bezoek aan de slaapzaal van een weeshuis stelde hij een adoptie voor, waarbij de banden tussen natuurlijke ouder en kind werden verbroken⁶. Deze verandering in gevoeligheden maakte de herinvoering van adoptie bespreekbaar.

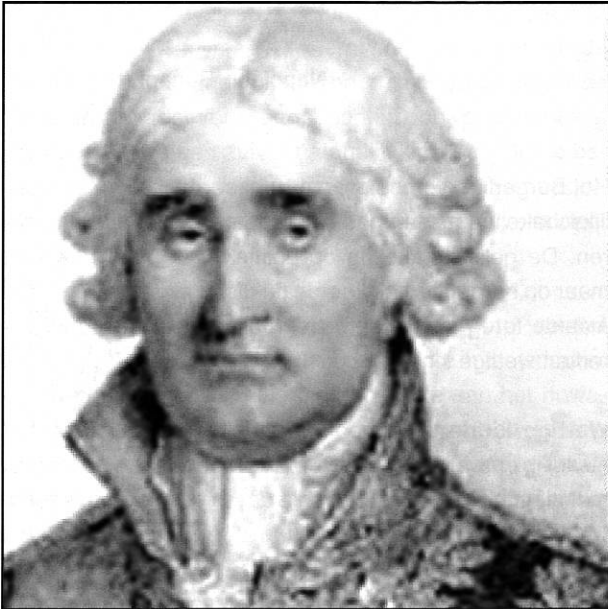
De eerste jaren na de Franse Revolutie

De nieuwe maatschappelijke denkbeelden, samengevat in het adagium: vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid, zouden de Franse maatschappij gevoelig door elkaar schudden. Deze visie op de samenleving hield ook in dat alle kinderen gelijke rechten kregen. Of ze nu wettige of natuurlijke kinderen, bastaarden of bloedschennige kinderen waren, het waren immers allemaal "*enfants de la patrie*". De voormannen van de Franse Revolutie wilden dat alle mensen vanaf hun geboorte vrij zouden zijn en gelijke rechten zouden krijgen. Men streefde ook naar een breuk met het oude systeem voor de interne organisatie van het gezin. "*Egalité et liberté*" impliceerde dat de vader niet langer de heer en meester kon blijven. Het gezin moest en zou een democratische organisatie worden, met inspraak van ieder lid ervan.

Reeds in 1792 werd aan het *Comité législatif*, belast met het maken van een burgerlijk wetboek, de opdracht gegeven ook adoptie in zijn ontwerp op te nemen. Alhoewel men voor 1792 deze vorm van adoptie in Frankrijk amper kende. De veranderde kijk op kinderen als 'toekomst en rijkdom voor morgen' speelde hierin zeker een rol. In de eerste jaren na de Franse Revolutie zijn er heel wat wetsvoorstellen gelanceerd die pleitten voor de invoering van adoptie, maar tot echte, goedgekeurde wetten kwam het niet. De wetsvoorstellen werden, in de sfeer van de revolutie, gekenmerkt door hun liberaal karakter en hun zeer grote tolerantie. Het waren eerder vage leefregels voor de goede burger. Praktische en precieze, bruikbare rechtsnormen bevatten ze niet. Wel werd in de grondwet van 24 juni 1793 de uitoefening van de burgerlijke rechten van de adoptant vastgelegd. Maar die grondwet is wegens de oorlogstoestand niet in werking gesteld. Het zal pas tijdens het Consulaat (1799-1804) zijn dat adoptie voorgoed een plaats verwerft in het Burgerlijk Wetboek. Adoptie van niet-volwassenen moest voorzien in de behoefte van kinderloze echtparen om nazaten te hebben. Daarnaast zou het een oplossing bieden voor wezen en

⁶ L.-S. MERCIER, *Tableau de Paris, nouvelle édition*, Amsterdam, 1783, T. VII, Chapitre DLXXVII.

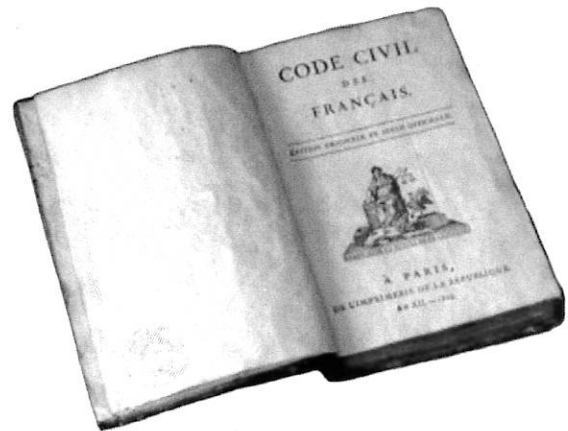
verlaten kinderen. De principes die hierbij een rol speelden waren de vrije wil van het kind en de verplichting tot het geven van een opvoeding door de "père adoptant". De vrije wil van het kind kwam tot uiting in het feit dat de adoptie bij volwassenheid op vraag van de geadopteerde kon herroepen worden en de geadopteerde terug werd opgenomen in zijn oorspronkelijke familie. De verplichting tot het geven van een opvoeding impliceerde dat enkel kinderen konden worden geadopteerd.

Jean-Jacques de Cambacérés.

Een van de grootste voorstanders van adoptie was Jean-Jacques de Cambacérés, ook vaak kortweg Cambacérés genoemd, lid van de Nationale Conventie. Hij noemde adoptie "la vivante image de la nature, une véritable paternité civile". Hij had in zijn drie ontwerpen voor de Code civil een nauwkeurige regeling voor adoptie uitgewerkt. Deze voorstellen waren erg liberaal. Alleen het leeftijdsverschil werd vastgelegd, dit om ondermeer het binnensluipen van concubines door adoptie te voorkomen. Dat alles moest het mogelijk maken alle kinderen gelijk te behandelen, ook de bastaarden om zo het bezit van vooral de adel rechtvaardiger te spreiden. Door de revolutionaire sfeer kunnen de voorzorgen worden verklaard, die de wetgevers nodig achtten om de accumulatie van kapitaal tegen te gaan. Vooral moest de adoptiewetgeving zo zijn opgevat dat ze zou leiden tot de verdeling van de fortuinen. In het tweede wetsvoorstel van J.J. de Cambacérés leest men volgend artikel: "La part de l'enfant adoptif dans la succession du père qui l'adopte, ne pourra s'élever au-delà d'un capital donnant le revenu annuel de trois cents quintaux⁷ de froment."⁸ De maat waaraan de accumulatie van kapitaal werd afgewogen is vanuit ons standpunt misschien vreemd, maar de bedoeling van dit artikel moet

duidelijk zijn: in het kader van de gelijkheid en de broederlijkheid, een herverdeling van goederen. In het derde ontwerp werden de voorwaarden voor adoptie nog verstrengd. Zo werd kinderloosheid voor het eerst als essentiële eis voor adoptie naar voren geschoven. Omwille van de tegenstand uit het Ministerie van Justitie zijn de ontwerpen nooit wet geworden. Toch zijn er talrijke adopties gebeurd zonder dat een wettelijk kader aanwezig was. Zo werden weeskinderen van verdienstelijke burgers symbolisch geadopteerd "au nom de la patrie". Later zou een commissie onder leiding van Jacqueminot opnieuw trachten een ontwerp voor de Code civil op te stellen. Hierin werd de adoptie slechts terloops behandeld als... huwelijksbeletsel.

De Code Civil.

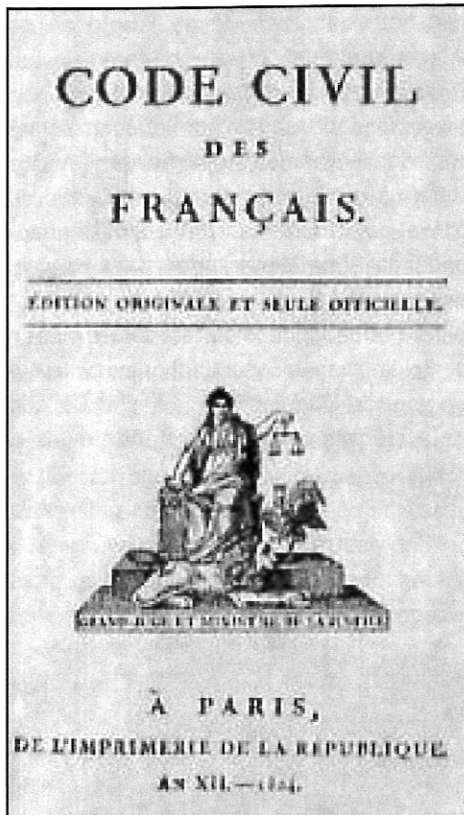
De 'Code civil'

De staatsgreep van 18 brumaire an VIII (9 november 1799) maakte een einde aan het bewind van de Directoire. Om de orde te handhaven werd Napoleon Bonaparte naar voren geschoven. Hij wilde een geschreven wet als middel voor het herstellen van de orde en de rust. Reeds eerder toonde hij zich, naar Romeinse traditie, een fervent voorstander van een systematisch opgetekende wetgeving. Het was dan ook hij die, na de mislukkingen van Cambacérés, het initiatief nam tot het opstellen van een burgerlijk wetboek, de befaamde Code civil. In augustus 1800 werd een commissie van vier juristen, namelijk Portalis, de Maleville, Bigot-Prémeneu en Tronchet, belast met de redactie van een ontwerp, dat vier maanden later klaar was. Het voorstel werd voorgelegd aan de verschillende gerechtshoven en na herwerking op basis van juridische argumenten werden de 2281 artikelen gestemd door de Conseil d'Etat⁹. Onder de hoede van Napoleon

⁷ Oude gewichtmaat, nederlands: centenaar of kwintaal, 100 kg.

⁸ J.J. DE CAMBACERES, *Recueil complet des travaux préparatoires du Code civil. Livre Ier: De l'état des personnes*, Paris, s.d., titre VII.

⁹ R.C. VAN CANEGEM, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, Gent, 1985.

Eerste pagina van de *Code Civil*.

zal het personen- en familierecht een zware kaakslag krijgen. Het Burgerlijk Wetboek van 1804 ademde een sterk behoudsgezinde geest uit, met de grootste waardering voor het gezin en het eigendomsrecht als grondslagen van de sociale orde. Het democratische gezin verdween en de vader werd terug de onbetwiste heer en meester over zijn gezin. Met de *Code civil* draaide Napoleon de klok terug. Het Burgerlijk Wetboek betekende niet alleen een achteruitgang tegenover de principes van de Franse Revolutie, maar was over het algemeen zelfs conservatiever dan het prerevolutionair recht!

De juridische status

Rechtsgeleerden nemen aan dat adoptie in het verleden meestal gebruikt werd "om aan bloedverwanten de rang van erfopvolging te geven die toekomt aan het wettig kind dat tijdens het huwelijk geboren is, de goederen te onttrekken aan al te zware fiscale lasten en aldus de erfenisrechten te verminderen". Adoptie zou dus een manier zijn om de beperkingen, door de wet opgelegd aan natuurlijke kinderen, te omzeilen. Een toelichting van de verschillende 'juridische soorten' kinderen is daarom essentieel. De uiteenzetting zal duidelijk maken dat een wettelijke juridische status het toegangsticket was tot allerlei rechten die natuurlijke kinderen moesten ontberen. De discriminatie tussen de wettelijke en natuurlijke kinderen lag in de 19de en tot het einde van de 20ste eeuw immers aan de basis van veel adopties.

Napoléon Bonaparte.

Het Burgerlijk Wetboek van 1804 keerde terug op de gelijkenschakeling tussen bastaardkinderen en wettige kinderen. De gelijkenschakeling op politiek vlak bleef bestaan, maar op burgerlijk vlak keerde de discriminatie terug. Men maakte terug een onderscheid tussen natuurlijke kinderen en wettige kinderen.

Wettige kinderen waren kinderen geboren binnen het huwelijk en werden onderworpen aan de vaderlijke macht met alle rechten en plichten die daarbij hoorden. De regel was immers 'het tijdens het huwelijk geboren kind heeft de man tot vader'

De **natuurlijke kinderen**, in de ruime zin van het woord, zijn kinderen die buiten het huwelijk verwekt en geboren zijn. Deze kinderen konden nooit erven van bloedverwanten van hun vader of moeder. Zij werden in drie groepen opgedeeld.

De eerste groep vormden de **zuiver natuurlijke kinderen**. Dit zijn de kinderen van ouders die op het tijdstip van de verwekking met elkaar getrouwd hadden kunnen zijn. Bij hun geboorte hadden zij geen enkele rechtsbetrekking met de moeder of de vader. Zij kregen de juridische band pas na de erkenning. Door een later huwelijk van de ouders konden deze kinderen gewettigd worden, mits deze hen wettelijk hadden erkend vóór het huwelijk, of ze erkenden in de huwelijksakte zelf. Men spreekt dan van zogenaamde 'voorkinderen'. Door wettiging krijgt het kind dezelfde juridische status als een kind dat binnen het huwelijk werd geboren. Deze kinderen waren het best af, zij konden tenminste door enkele juridische kunstgrepen een rechtsband met hun ouders verwerven. Het erkend kind kon rekenen op een aantal voordelen maar er bleef, vooral met betrekking tot het erfrecht, een onderscheid bestaan met een wettelijk kind. Natuurlijke kinderen konden enkel van hun vader of moeder erven of vererven indien zij erkend waren, maar zelfs dan erfden ze minder dan indien ze wettig zouden zijn geweest.

De andere groepen van natuurlijke kinderen waren **overspelige kinderen** en **bloedschennige kinderen**. De eerste groep zijn kinderen waarvan de ouders wegens een bestaand huwelijk van beide of van één van de twee, geen

huwelijk konden aangaan. De laatste groep bestond uit kinderen waarvan het huwelijk tussen de ouders verboden was wegens een te nauwe bloedband. Deze kinderen bevonden zich wettelijk gezien in een benarde positie. Overspelige kinderen konden praktisch gezien wel op een juridische band rekenen. Wanneer de moeder van zo'n kind getrouwd was, werd stilzwijgend aangenomen dat haar echtgenoot de vader is. De echtgenoot zou zich al expliciet moeten verzetten tegen dit feit en moest daarvoor krachtige bewijzen kunnen voorleggen om aan te tonen dat het kind niet van hem was. De ongetrouwde moeder kon haar kind ook erkennen, mits zij de gehuwde staat van de vader verzwegen. Voor het oog van de wet zou het kind immers een zuiver natuurlijk kind zijn. Om te bewijzen dat het kind overspelig is, moest men een onderzoek naar het vaderschap instellen en dat was verboden.

Restrictieve wetten

Het is niet verwonderlijk dat het eerste ontwerp van het Burgerlijk Wetboek met geen woord repte over adoptie. Een wetgeving die zoveel belang hechtte aan het huwelijk, gezin en de 'goede zeden' zou toch geen achterpoortjes openlaten om deze steunpilaren van de maatschappij te omver te halen. Ondanks het aandringen van de rechtbanken weigerde de *Conseil d'Etat*, het centraal adviesorgaan van Napoleons beleid, unaniem adoptie op te nemen in de bespreking van het Burgerlijk Wetboek. Als redenen werden opgegeven: adoptie is onnatuurlijk omdat het gewoonterecht ze niet kende. Men vond het zelfs immoreel, omdat het kind daardoor voor de keuze werd gesteld zijn familie te verlaten om een fortuin in de wacht te slepen. Verder vond de *Conseil d'Etat* ze nutteloos want er bestonden andere liefdadigheidsmiddelen. Bovendien was ze antirevolutionair, want ze zou de gebondenheid van adellijke fortuinen bevorderen. Notabene het argument dat in 1792 voor de opname van de adoptie pleitte! De achterliggende vrees dat adoptie een concurrent van het huwelijk zou worden bleef in eerste instantie onuitgesproken. Men wou enkel een beperkte vorm van politieke adoptie toestaan aan burgers die zich onderscheiden hadden. Het is uiteindelijk op vraag van Napoleon dat de adoptie opgenomen werd in de besprekingen over de *Code civil*.

Persoonlijke invloed van Napoleon

De eerste consul ontpopte zich als een groot voorstander van kinderadoptie. Hoewel Napoleon liet uitschijnen dat zijn motieven om adoptie in te voeren louter altruïstisch waren, had hij een verborgen agenda. Napoleon koesterde de ambitie een keizerlijke dynastie te vestigen naar Romeins model. Het huwelijk met Joséphine de Beauharnais had tot zijn grote spijt geen kinderen voortgebracht en Napoleons toekomstplan leek jaar na jaar verder af. Adoptie was dé manier om dit op te lossen, het enige alternatief was scheiden en hertrouwen. Zijn opvolger moest de zoon van zijn broer Louis, Napoleon-Charles, worden.

Joséphine de Beauharnais.

Napoléon en Joséphine.

In verschillende debatten verzocht hij de creatie van echte, juridische, banden tussen geadopteerde en adoptant. Want, zo redeneerde hij, zonder de creatie van sterke banden is adoptie gewoon een kwestie van erfelijkheid. Ter bekrachtiging van deze banden zag hij het wetgevend lichaam als instantie die de adoptie uitspreekt. Hoe hoger de instantie, hoe groter de indruk die het maakt en hoe inniger de liefdesband. In niet mis te verstane bewoordingen citeerde hij Justinianus, een byzantijnse keizer: "*L'adoption est signer la nature... c'est une espèce de nouveau sacrament... Les fils des os et du sang passe, par la volonté de la société, dans les os et le sang d'un autre. C'est le plus grand acte que l'on puisse imaginer. Il donne des sentiments de fils à celui qui ne les a pas et réciproquement, ceux de père. D'ou doit donc partir cet acte? D'en haut comme la foudre. Le législateur comme Pontife donnera le caractère sacré. Si l'Eglise connaissait l'adoption, point de doute qu'elle ne s'efforcerait d'inculquer par les cérémonies les plus augustes les sentiments que l'adoption doit produire.*"

Maar Napoleon kreeg sterke tegenwind in zijn pleidooi voor het adoptierecht voor kinderen. Ook onder de vier juristen, auteurs van de *Code civil*, waren felle tegenstanders. Zij verdedigden de familie als eenheid van bloedverwanten. Tronchet achtte het ondenkbaar dat een familie een vreemde als volwaardig familielid opnam en noemde een adoptiekind "*un être monstrueux*". De jurist wees erop dat de adoptie van kinderen alleen past in het "*système nobiliaire*", met als doel het strelen van de ijdelheid van degenen die willen dat hun naam blijft bestaan. Malleville drukte zich iets zachter uit door aan te voeren dat het gelijkstellen van natuurlijke en wettige kinderen deze laatste zou frustreren door het afnemen van hun erfdeel.

Na deze met elan gegeven pleidooien draaide de wind vlug. Napoleon gaf toe dat de overgang van een kind naar een andere familie strijdig was met de Franse zeden en dat fictie nooit de natuur kon vervangen. Dit begroef de wettelijke adoptie van kinderen in Europa voor meer dan een eeuw: enkel volwassenen konden worden geadopteerd via een gewone adoptie. Zoals volgend citaat duidelijk maakt, was de reden om zijn strijd voor kinderadoptie te stoppen zuiver persoonlijk: "*C'est cette idée qui a dicté l'article 4 du sénatus-consulte du 28 floreal an XII. Cet article, en lui donnant le pouvoir d'adopter les enfants et les petits-enfants de ses frères, à l'effet de leur transmettre le Couronne, interdit l'adoption à ses successeurs et prouve ainsi qu'il avait toujours vu dans l'adoption le moyen de fonder une Dynastie. Le temps de dissimuler ses desseins était alors passé et celui de les accomplir était venu.*"¹⁰ Er kwam immers een compromis uit de bus dat geïnspireerd was op het Algemeen Pruisische Landrecht dat in 1794 een beperkte adoptie toestond. De uitgewerkte regeling was echter alleen voor Napoleon van toepassing. Hij had een wet speciaal op zijn maat laten maken. Die zorgde ervoor dat hij de kinderen en kleinkinderen van zijn broers kon adopteren en de kroon aan hen kon doorgeven. Op dat moment was hij de enige in het Franse rijk die een, op wetten gebaseerde, adoptie kon aangaan met vergaande gevolgen. Om zijn eerdere verdediging van kinderadoptie te verdoezelen, verbood hij zelfs de publicatie van alle notulen die daar op zouden kunnen wijzen. Uiteindelijk bleek het allemaal zinloos te zijn geweest, want de natuur stak een handje toe. Zijn tweede huwelijk met Maria Louise, de dochter van keizer Frans I van Oostenrijk, bracht in 1811 wel een zoon voort. Dit is waarschijnlijk het beste voorbeeld van de invloed van persoonlijke motieven op de adoptiewetgeving, waarvan in de inleiding al sprake was.

Napoleon moest nog één keer de trukendoos opendoen vóór de uiteindelijke stemming. Adoptie werd goedgekeurd nadat hij het zittende tribunaal, dat bleef tegenwerken, gedeeltelijk liet vervangen. Wat was nu het resultaat, wat waren nu de voorwaarden voor adoptie?

Drie types van adoptie werden erkend: de gewone adoptie (art. 343-352, ex. 345), de vergeldende adoptie (art. 345) en de testamentaire adoptie als gevolg van de "*tutelle officieuse*" (art. 361-370). Een vierde vorm werd niet in de *Code civil* bepaald: de politieke adoptie. Dit was een instrument om kinderen van gesneuvelde soldaten door de staat te laten adopteren. Voor alle vormen was de absolute grondvoorwaarde dat beide partijen Franse burgerlijke rechten hadden.

Voorwaarden voor gewone adoptie

Behalve voor Napoleon zelf was het zo dat alleen volwassenen mochten geadopteerd worden en dan nog onder strenge voorwaarden. Mannen en vrouwen die minstens 50 jaar oud waren en op het ogenblik van adoptie geen kinderen hadden, mochten adopteren. Om gewettigd concubinaat uit te sluiten moest de adoptant minstens 15 jaar ouder zijn dan de geadopteerde. Twee personen konden iemand adopteren wanneer de adoptanten getrouwd waren en beide partners toestemden. Ook wanneer een getrouwde adoptant alleen adopteerde moest er toestemming zijn van zijn partner. De geadopteerde moest in elk geval meerderjarig zijn en had de toestemming nodig van de eventueel nog levende ouder/s indien hij jonger was dan 25 jaar. Bij adoptie werd de naam van de adoptant toegevoegd aan deze van de geadopteerde zodat een dubbele naam ontstond. Voor de huidige genealogen is dit een goede aanwijzing van adoptie in Frankrijk! De geadopteerde bleef deel uitmaken van zijn oorspronkelijke familie en behield zijn rechten en plichten in deze familie. Huwelijken binnen de adoptiefamilie waren verboden als ze bloedschennig zouden zijn wanneer de geadopteerde volledig in de familie van de adoptant was opgenomen. De geadopteerde had rechten op de nalatenschap van de adoptant, maar niet op de nalatenschap van de ouders van de adoptant. Bovendien waren goederen door de geadopteerde verkregen van de adoptant te beschouwen als eigendom van de adoptant bij overlijden van de geadopteerde vóór de adoptant. De gevolgen van de adoptie zoals die in België van kracht was tot in de 20ste eeuw waren dus weinig verregaand.

Drie andere soorten adopties

Voor een goed begrip dient vooraf gesteld te worden dat de adoptie, ook voor deze vormen, pas kon plaats vinden als de geadopteerde meerderjarig was. Als hij ouder was dan 25 jaar en één van de ouders leefde nog, moest hij hun advies inwinnen. Was hij jonger dan moest hij hun toestemming vragen.

Vergeldende adoptie was een meer specifieke formulering. Wanneer een volwassene een kind gedurende zijn minderjarigheid gedurende meer dan zes opeenvolgende jaren bijstand had verleend, kon dit kind worden geadopteerd.

¹⁰ J. CANIVET, *Napoleon et l'adoption*, Ann. Not, 1964.

Gedurende die zes jaar moest de adoptant, zonder onderbreking, hebben ingestaan voor de zorgen aan de minderjarige en voldoen aan dezelfde eisen als voor de gewone adoptie.

Ook iemand die een tweede persoon redde uit een brand of van de verdrinkingsdood kon deze persoon adopteren. Maar dan weer alleen vanaf zijn meerderjarigheid en onder dezelfde voorwaarden als voor gewone adoptie.

Testamenteire adoptie was een gevolg van de dienstwillige voogdij, de *"tutelle officieuse"*. Het was de derde adoptievorm die werd beschreven in de *Code civil*. Dienstwillige voogdij was een bij contract van liefdadigheid vastgelegde afspraak, waarbij een voogd zich ertoe verbond een kind op te nemen en te begeleiden tot de volwassenheid. De voogd verbond zich ertoe een kind, jonger dan 15 jaar, te voeden en te onderhouden zodat het kind finaal in staat was zelfstandig in het levensonderhoud te voorzien¹¹. De voogdij bood de mogelijkheid om na vijf jaar bij testament vast te leggen dat men het kind bij volwassenheid wou adopteren. Dit testament was onweerlegbaar ten hoofde van de voogd, maar kon bij volwassenheid van het kind door deze laatste worden aangevochten. Eigenlijk was dienstwillige voogdij in het stelsel van de *Code civil* opgenomen als correctiemiddel voor de aanneming. Omdat de opstellers merkten dat de efficiëntie van volwassenenadoptie erg klein was, werd de mogelijkheid geboden aan een persoon zich door een wettelijke titel aan een minderjarige te verbinden, zonder dat er op die leeftijd echter kon geadopteerd worden.

Politieke adoptie staat buiten de reguliere adoptie en werd niet in het Burgerlijk Wetboek geregeld. De Staat adopteerde hierbij de wezen van gesneuvelde soldaten. In het Belgisch Burgerlijk Wetboek bijvoorbeeld, kregen de door de Belgische Staat geadopteerde wezen tot hun 18 jaar een jaarlijkse uitkering van 200 fr. en 15 jaar gratis onderwijs.

Het verhaal van de ontstaansgeschiedenis van adoptie als rechtsinstituut tot de onafhankelijkheid van België is hiermee afgesloten. Het belangrijkste doel van adoptie, kinderen en kinderloze echtparen verenigen, werd zeker niet bereikt. Omdat de vereisten zo streng waren en de gevolgen weinig impact hadden, bleef adoptie een dode instelling. Alhoewel ze werd verdedigd als troost voor kinderloze echtparen en als daad van menslievendheid voor weeskinderen, konden enkel meerderjarigen geadopteerd worden. Als reden voor deze discrepantie werd de eerbiediging van de vrijheid van de persoon opgegeven. In feite werd de kindervens miskend door de wetgever en het probleem van kinderloosheid herleid tot 'het hebben van een erfgenaam'. De bedoelingen van de wetgever stonden dan ook in schril contrast met de uiteindelijke wettekst. Een toetsing van de theorie aan de praktijk wijst in

die richting. Bij de voorstelling van de nieuwe wet, in 1940, sprak de bevoegde minister van justitie: *"van 1903 tot 1930, waren er toch maar een duizendtal adopties opgetekend"*. Dit was een benaderend cijfer voor gans België.

Specifiek voor het gerechtelijke arrondissement Gent werden tussen januari 1855 en april 1940, slechts 85 adoptieakten gehomologeerd. Het negatief burgerrechtelijk sanctioneren van het ongehuwd moederschap lag aan de basis van het gros van de adopties. De meeste adoptanten waren dan ook ongehuwde vrouwen die hun eigen onwettig kind door adoptie juridisch onderdak wilden geven. Slechts een verwaarloosbaar deel van 'kinderen' werd geadopteerd door 'echte' kinderloze koppels.

4. Kinderadoptie

Bij het begin van de 20ste eeuw doken overal ter wereld kinderadoptiewetten op. Hiervoor waren verschillende oorzaken. Een eerste en waarschijnlijk belangrijkste oorzaak is de wereldwijde opwaardering van het kind. De Zweedse pedagoge Ellen Key voorspelde bij de eeuwwisseling dat de 20ste eeuw *"de eeuw van het kind"* zou worden. Dit vond zijn weerklink op andere vlakken van de wetgeving, zoals de afschaffing van kinderarbeid en

Verz. K. Nijs.

¹¹ J.P. GUTTON, *L'adoption*, Parijs, 1993.

het invoeren van leerplicht. Door de aanneming van kindvriendelijke wetten verdwenen toestanden zoals deze beschreven door Louis Paul Boon in 'Daens', alvast in de geïndustrialiseerde landen, uit het straatbeeld. Het gezin veranderde van een administratieve en functionele eenheid, belangrijk voor leven en overleven, naar een leefgroep. Binnen de gezinssfeer moest niet enkel worden voorzien in materiële behoeften, maar de aandacht voor emotionele behoeften groeide. In dit kader paste het vijf-punten programma dat bekend staat als *Declaration of the rights of the child*. Het eerste punt luidt: "Het kind moet de noodzakelijke middelen krijgen voor een normale ontwikkeling zowel op materieel als emotioneel vlak."¹².

Ook het beeld van de vrouw veranderde, dit het meest uitgesproken tijdens het interbellum. De vrouw werd steeds meer verheerlijkt als huisvrouw en -moeder. Voor de ongewild kinderloze vrouw leek er weinig of geen plaats te zijn in de maatschappij. Onder deze omstandigheden werd het vervullen van een kinderwens de belangrijkste motivering om over te gaan tot adoptie, wat ook nu nog geldt.

De Belgische wetgeving

Binnen Europa waren de Scandinavische landen de voortrekkers. Zweden bekrachtigde kinderadoptie in 1917, snel gevolgd door de andere Noord-Europese landen. In Frankrijk kwam er na de Eerste Wereldoorlog een nieuwe adoptie regeling tot stand die model stond voor de wetswijzigingen in België. De debatten, binnen de bevoegde commissie, werden opgetekend in de memorie van toelichting. Er zijn nog bronnen om de motieven van de opstellers van de nieuwe wet na te gaan. Het boek *L'adoption et la tutelle officielle: commentaire pratique* van Graaf Xavier Carton de Wiart is hiervoor de meest aangewezen bron. Hij was verslaggever van deze commissie en kenschetste bij de voorstelling van de wet in het parlement de nieuwe wet als volgt: "In plaats van deze opvatting van het B.W. stelt het ontwerp een andere opvatting voor, die meer deze van het oud Romeinse recht benadert en waarvoor men zich beroept op de edelmoediger opvattingen welke in verscheidene buitenlandse wetten ingang vonden en die, op hun beurt, ook in de Franse wet van 19 juni 1923 opgenomen werden. Waarom zou men aan de personen die verstoken bleven van het geluk kinderen te hebben ..., de troost weigeren, zelfs onder een onrechtstreekse vorm, de vreugden en plichten van het vaderschap te kennen, ... De verwarring door de 'Grote Oorlog' veroorzaakt, het ongelukkig lot dat vele kinderen te dragen hadden of te dragen hebben, wegens de gebeurtenissen, deden eindelijk inzien hoe wreed het ware, jonge en onschuldige wezens te beroven van een haard die voor hen open staat."

De wet van 22 maart 1940 'op de aanneming van een kind' betekende een ommekeer voor de adoptie in ons land. Minderjarigen konden nu geadopteerd worden en

adoptanten hoefden maar 35 jaar in de plaats van 50 jaar te zijn. Een eerste belangrijke wijziging, ten bate van de geadopteerde, was het invoeren van twee voorwaarden in artikel 343. Het aangepaste artikel 343 luidt: "Aanneming is toegelaten wanneer ze gegrond is op billijke redenen en de aanneming moet voordelen opleveren voor het aangenomen kind." Het primaire doel was de creatie van betere levensvooruitzichten voor de geadopteerde. De eis voor billijke redenen liet zowel de adoptie toe van een persoon om een handelszaak verder te zetten als de adoptie van een kind om tegemoet te komen aan de kinderwens van kinderloze ouders. Of er voldaan werd aan de eisen moest per individueel geval worden beoordeeld door de rechterlijke macht. Kinderloosheid op het moment van adoptie bleef wel vereist, dit zowel voor wettelijke als voor erkende natuurlijke kinderen. Tenzij het natuurlijk ging om de adoptie van het eigen erkend natuurlijk kind. Om de fictie van het echte ouderschap te bewaren moest de adoptant minstens 15 jaar ouder zijn dan de geadopteerde. De vroegere hang naar de bescherming van het bloed werd teniet gedaan door het afschaffen van nationaliteits-eisen. Vanaf midden de jaren '60 zal dit leiden tot de caritatieve adoptie van kinderen met vreemde afkomst. Bij adoptie van minderjarigen was toestemming nodig van degene die de verantwoordelijkheid over het kind droeg voor de adoptie bekrachtigd werd. Een ander belangrijk gevolg was dat de naam van de adoptant toegevoegd werd aan deze van de geadopteerde, indien deze niet dezelfde was, maar er zijn heel wat uitzonderingen op. De dubbele namen die hier het gevolg van waren, zijn tot op heden gebleven, maar geven geen volledig beeld van alle adopties. De geadopteerde bleef in zijn oorspronkelijke familie met behoud van rechten en plichten maar de adoptant bekleedde de ouderlijke macht. De verwantschap die uit adoptie ontstond strekte zich uit tot de wettelijke afstammelingen van de geadopteerde. De wetten ter bescherming van het kind waren van toepassing op de geadopteerde. Een gevolg van deze adoptiewet was dat de geadopteerde binnen de adoptiefamilie tot de ultieme freudiaanse volwassenheid kon komen. Moord op de adoptant werd namelijk gelijkgesteld aan vadermoord. Er bleef veel aandacht voor de eerbiediging van de regels van eerbaarheid door het verbieden van het huwelijk tussen beide betrokken partijen en hun nakomelingen. Volgens deze wetten zouden dit incestueuze relaties zijn. Erven werd zo opgevat dat het niet beperkt was in vergelijking met wettelijke kinderen. Maar het erven ten aanzien van bloedverwanten van de adoptant bleef sterk beperkt. Als gevolg van de veranderingen aan de adoptiewetten onderging ook de dienstwillige adoptie kleine aanpassingen. De eis dat de dienstwillige voogd vijf jaar voor het kind moest zorgen, verviel. Op elk moment tijdens de dienstwillige voogdij kon tot adoptie worden overgegaan. Dit volgens de vereisten en met de gevolgen zoals hiervoor

¹² Niet-bindende verklaring aangenomen door de Algemene Vergadering van de Volkenbond op 26 september 1924.

beschreven. Nieuw was ook dat de adoptie kon herroepen worden. Dit kon slechts wanneer er ernstige redenen waren. Het verzoek van de adoptant was gegrond wanneer hij door de geadopteerde werd bedreigd, wanneer de geadopteerde geweld had gebruikt, wanneer de geadopteerde schandelijke ondankbaarheid toonde, wanneer de adoptant te lijden had onder het slecht gedrag van de geadopteerde of wanneer deze laatste verzaakte aan al zijn plichten. Het verzoek van de geadopteerde was wettig indien de adoptant hem het slechte voorbeeld had gegeven of hem herhaaldelijk brutaliteiten had doen doorstaan.

De vernieuwde adoptie streefde vooral naar de lotsverbetering van natuurlijke kinderen. De problematiek van de natuurlijke kinderen genoot bijzonder veel aandacht binnen de toenmalige wetgevende arbeid. Na onderzoek van adoptieakten, in de periode april 1940- juni 1951, gehomologeerd voor de rechtbank van Eerste aanleg te Gent, bleek dat de nieuwe wet een enorme impuls had gegeven aan het instituut. In tien jaar tijd werden er 198 adoptieakten gehomologeerd. Vooral stiefouders bleken geïnteresseerd te zijn in het instituut. Het aantal adopties ten voordele van kinderen met een minderwaardig juridisch statuut steeg procentueel niet zo sterk ten opzichte van de periode voor 1940, maar hun reëel aantal nam onverminderd toe. Toch bracht ook deze wetwijziging geen echte oplossing voor de 'echte' kinderloze echtparen.

In de loop van de tweede helft van de 20ste eeuw werd onze adoptiewet meermaals gewijzigd om uiteindelijk ook aan hun kinderwens tegemoet te komen.

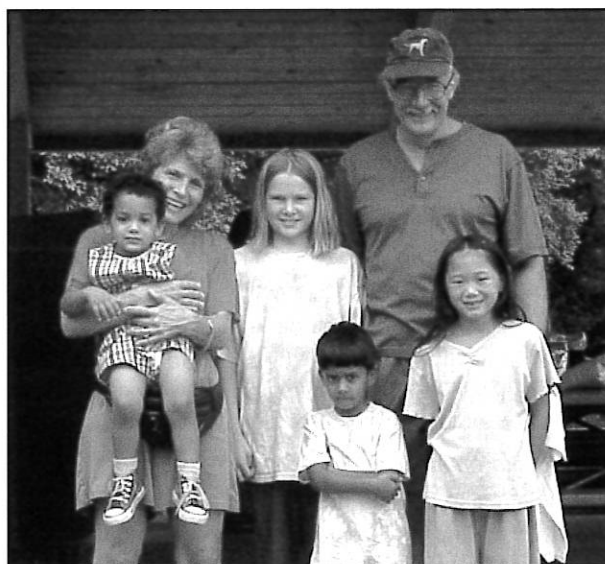
Door de wet van 21 mei 1951 werd de procedure enigszins gewijzigd, zodat het contactuele karakter van de adoptie gevoelig afnam. De adoptie hoeft niet meer ter overschrijving aan de ambtenaar van de Burgerlijke Stand worden aangeboden.

De wet van 10 februari 1958 die de voorwaarden tot de erkenning en wettiging van natuurlijke, in casu overspelige kinderen, verruimde, heeft ook de adoptievoorwaarden versoepeld. De wetgever wou duidelijk aan de adoptie een gezinsdimensie verlenen, door adoptie binnen het gezinsverband te bevorderen. Inderdaad, bij adoptie door één of beide echtgenoten van een kind van de andere partner, volstond het dat de adoptant(en) ouder was (waren) dan 21 jaar en er een leeftijdsverschil van 10 jaar bestond. De voorwaarde van kinderloosheid gold in dit geval niet. Deze maatregel was zeer belangrijk, daar ze een verbetering van het statuut van natuurlijke kinderen, zo deze niet voor wettiging in aanmerking zouden komen, mogelijk maakte. De op het eerste zicht nogal paradoxaal aandoende hy-

pothese dat een ouder zijn eigen kind adopteerde samen met zijn of haar echtgenoot/echtgenote, vond haar rechtvaardiging in het feit dat deze ouder anders de ouderlijke macht over dit kind verloor. Van deze mogelijkheid werd zeer veel gebruik gemaakt.¹³

Het zou echter nog tien jaar duren voor het hele systeem grondig hervormd werd. Door de wet van 21 maart 1969 werd de adoptiewetgeving grondig herschreven en kiest de wetgever resoluut voor het belang van het kind in plaats van dat van de adoptieouder. Zo werd onder andere de 'wettiging door adoptie' ingevoerd en verviel de vereiste kinderloosheid. Omwille van het feit dat de adoptie door deze wet een jeugdbeschermingsinstituut werd, beschouwt men over het algemeen deze wetwijziging als de belangrijkste. Tot dan werden er weinig of geen kinderen uit het buitenland geadopteerd.

In 1979 werd België in de zaak Marckx veroordeeld door het Europees Hof voor de rechten van de Mens, omdat de Belgische wetgeving op de afstamming strijdig was met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het duurde echter nog tot 1987 voor het Burgerlijk Wetboek op dit vlak werd aangepast. De nieuwe wetgeving schafte voor het eerst het onderscheid tussen natuurlijke en wettige kinderen af. Voortaan zijn er enkel huwelijks- en buitenhuwelijks- kinderen en is discriminatie tussen hen uit den boze. Kinderen hoeven dus niet meer geadopteerd

Verz. K. Nijs.

te worden door hun eigen ouders om hetzelfde wettelijk statuut te krijgen. Met betrekking tot adoptie werd de leeftijd van de adoptant teruggebracht op 25 jaar.

Vorige jaar werd de wet andermaal gewijzigd. De hervorming van 24 april 2003 beoogde het doorvoeren van de noodzakelijke wijzigingen in het Belgische recht opdat de uitvoering van het Verdrag van Den Haag van 29 mei 1993, inzake de internationale samenwerking en de bescher-

¹³ 1958: 962, 1959: 1463, 1960: 1256, 1961: 1263, 1962: 1356, 1963: 1339, 1964: 1478, 1965: 1630. In: NIS, *Statistisch jaarboek voor België*, 1965 (deel 86).

Verz. K. Nijs.

ming van kinderen op het gebied van de interlandelijke adoptie, in ons land mogelijk zou worden.

Door de huidige perikelen rond de bevoegdheid van 'Kind en Gezin', de lange wachttijden enzovoort, speelt de regering ermee om de adoptiewetgeving andermaal aanpassen. Ons logge bureaucratisch systeem staat in ieder geval voor nieuwe uitdagingen op het vlak van afstamming door de snelle ontwikkeling van geneeskunde en genetica. Alternatieve samenlevingsvormen brachten onder meer het maatschappelijk debat op gang omtrent de vraag of homokoppels al dan niet kinderen mogen adopteren. Voorlopig zijn de meeste landen nog weigerachtig om aan deze kinderwens tegemoet te komen. Het is nog maar de vraag of de wetgever zal kunnen bijbenen. Naar alle verwachtingen zal de nieuwe wetswijziging niet alle lacunes opvullen, zodat ook de komende generatie wetgevers een flinke kluif zal hebben aan de adoptieproblematiek.

Belangrijke nuance

Een belangrijke nuance dient echter nog te worden aangebracht. In dit artikel werd enkel de legale, administratief betekende adoptie behandeld. Mijn vermoeden is dan ook dat echtparen, die na jarenlang vruchteloos geprobeerd hebben om een kind te verwekken, niet langer wilden wachten om te kunnen adopteren, maar hun toevlucht namen tot illegaliteit. Meisjes die ongewenst zwanger waren geraakt, werden ergens verborgen gehouden of door hun familie weggestuurd om elders te gaan bevallen. Dit om te voorkomen dat de gemeenschap hun schandelijke toestand zou ontdekken. Maar eens het meisje bevallen was, wat gebeurde er dan met haar kind? Eén van de opties was dat de baby, al dan niet tegen betaling en met of zonder de medewerking van een dokter, ambtenaar van de Burgerlijke Stand... ingeschreven werd onder

de naam van het echtpaar dat deze baby wou 'adopter'. Dit maakte deze laatste de 'juridische' natuurlijke ouders van het kindje. Het kind was door deze kunstgreep, in de ogen van de wet, het wettelijke kind van dat echtpaar. Deze illegale praktijk wordt 'onderschrijving' genoemd. De clandestiene vorm van adoptie had in de ogen van adoptanten natuurlijk alle voordelen die de legale vorm van de instelling niet had! Het stigma van kinderloosheid werd uitgewist en het kind zelf zou nooit hoeven te weten dat zijn ouders zijn ouders niet waren. Het belangrijkste was dat het kind niet alleen een erfgenaam zou zijn, maar werkelijk hún kind. Als wettelijk kind behoorde de baby immers volledig tot de familie van het echtpaar. Redenen genoeg voor een kinderloos echtpaar om niet voor wettelijke adoptie te kiezen!

In hoeverre deze clandestiene adoptie haar wettelijke soortgenoot buitenspel heeft gezet, is onmogelijk na te gaan. Illegale praktijken, zoals kinderhandel, hebben nog al eens de neiging om buiten de bronnen te blijven. Waarschijnlijk zullen zowel de onaantrekkelijkheid van de wet op zich, als de aantrekkelijkheid van een clandestiene adoptie, aan de basis liggen van falen van de adoptie in de 19de en tweede helft van de 20ste eeuw. Zo is een deel van de illegale adopties in België het gevolg van het misbruik en overtreden van een Franse wet. Tijdens de tweede wereldoorlog werd onder invloed van maarschalk Pétain een wet gestemd die vrouwen toeliet anoniem te bevallen. Door het bieden van de mogelijkheid tot ondertekening van de geboorteakte met een "X" moesten de Franse gezinnen beschermd worden. Deze wet maakt dat, ook nu nog, Belgische vrouwen in Frankrijk anoniem kunnen gaan bevallen. Om een beeld te krijgen van de vaak dramatische gevolgen van de Franse wet verwijs ik naar het boek *Kleine zondaars* van Carine Hutsebaut.

5. En dan ...cijfers

In het kader van mijn thesis werd een analyse gemaakt van de adopties, die tussen 1855 en 1950 in de regio Gent werden bekrachtigd. Een eerste belangrijke vaststelling is dat het een zeer klein aantal betreft. Zoals hierboven al eens vermeld, geldt dit vooral voor de periode voor de wet van 1940. Na de bekrachtiging van deze wet was er, ondanks of dankzij het feit dat er een oorlog gaande was, een opmerkelijke stijging. In de 110 jaar voor de wet van 1940 hadden er in het Gentse 85 adopties plaatsgevonden. In de volgende tien jaar (1941-1950) waren er 198 aannemingen. Door de kleine aantallen gespreid over een lange periode is het moeilijk gefundeerde besluiten te trekken over wie de adoptanten waren en wie werd geadopteerd. Een grotere studie waarin het hele land betrokken is, zou waarschijnlijk tot meer significante resultaten leiden.

Toch kunnen er een aantal trends worden waargenomen. Zo waren 41 van de 85 adopties voor 1940 regulariserend. Deze geadopteerden, uiteraard allemaal meerderjarigen, kregen een beter juridisch statuut na adoptie. Slechts in 11 van de 85 gevallen adopteerden koppels en in zeker twee van deze elf gevallen werd het zuiver natuurlijke kind van de vrouw geadopteerd. Weinig mannen adopteerden alleen, dit is te verklaren door het verbod op het onderzoek naar het vaderschap. Blijven over 54 vrouwen, waarvan er 7 getrouwd waren op het moment van adoptie, die alleen adopteerden. Deze vrouwen, ouder dan 50 jaar, wensten een aanvaardbaar statuut voor hun volwassen, natuurlijke kinderen te bekomen. Vrij opvallend is dat meer dan de helft van de adoptanten, zowel man als vrouw, bij de burgerlijke stand als zelfstandige, dus middenklasse, stonden geboekt. Meestal wordt één kind per akte geadopteerd, hoewel in het geval van adoptie door stiefouders meestal meer dan een kind betrokken was. Wat de geadopteerde betreft is de gemiddelde leeftijd 31 jaar en het is toch opvallend dat 45% van de geadopteerden het statuut van wettig kind hadden voor de adoptie. Dit cijfer is echter ten dele zo hoog omdat bij de adoptie van wettige kinderen per akte vaak meer dan één geadopteerde was betrokken. Zoals al werd aangehaald is het niet mogelijk de exacte motivering voor adoptie te achterhalen uit de aktes. Slechts in één geval uit de jaren dertig staat op de akte een duidelijke motivering, die u dan ook niet onthouden wordt: *"Het was in 1904 dat de vader van Petrus M., weduwnaar van Irma O. ons vroeg het kind op te nemen. Irma O. is in haar eigen huis van de trap gevallen en was op slag dood. De vader bleef achter met zes kleine kinderen waarvan de jongste, Petrus M., 7 maanden oud was. Als schoonbroer en schoonzus hebben we uit medelijden en om de last te verminderen, Petrus M., in huis genomen en alle kosten, onderhoud, geleerdheid en opvoeding gegeven tot de dag van zijn huwelijk."*

Een eerste gevolg van de nieuwe wet van 1940, waarbij kinderadoptaties mogelijk waren, was een stijging van het aantal aannemingen. In de volgende tien jaar werden er in het Gentse 198 bekrachtigd. Op dit vlak is de nieuwe wet dus in elk geval aan de verwachtingen van de wetgever tegemoetgekomen. Vooral na de tweede wereldoorlog was de stijging spectaculair. In tegenstelling tot de vorige periode waren het nu vooral getrouwde mannen die adopteren. Dit vooral ter opwaardering van de status van kinderen in een tweede huwelijk. Binnen het totaal aantal adopties stijgt het aantal regulariserende adopties van eigen natuurlijke kinderen weinig, waar ze voor 1940 goed zijn voor 48%, daalt dit tot 27% voor de periode na 1940.

Zo zijn 38% van de geadopteerde 'kinderen' nog steeds meerderjarig. Opvallend is dat deze groep vooral wordt gevonden bij de regulariserende adopties en bij adopties binnen de eigen familie. Bij adoptie van personen buiten de eigen familiekring echter, betrof het in bijna 80% van

de gevallen een minderjarige. De gemiddelde leeftijd van deze adoptiekinderen was minder dan vijf jaar. Dit komt overeen met wat verwacht wordt van adopties aangegaan om tegemoet te komen aan een kinderwens. Ook vandaag ligt de leeftijd waarop kinderen worden geadopteerd zeer laag. Een gevolg is dat kinderen ouder dan 1 à 2 jaar beschouwd worden als zijnde quasi niet adopteerbaar. In de periode 1940-1950 wordt adoptie slechts uitzonderlijk gebruikt om buitenlandse personen in het gezin op te nemen. Slechts 7 geadopteerden zijn van niet-Belgische origine. Deze praktijk zal pas in de jaren zestig een hogere vlucht nemen. Algemeen kan gesteld worden dat de veranderde wetgeving heeft geleid tot een toename in het aantal adopties en tot een licht veranderd adoptiegedrag. De effecten worden later veel meer uitgesproken.

6. Bronnen voor adoptieonderzoek

Adopties vormen zowel voor historici, als voor genealogen vaak een struikelblok in hun opzoekingswerk. De kennis van de adoptieprocedure is een noodzakelijk gegeven om het bronnenmateriaal te kunnen lokaliseren. Alle instanties betrokken bij de adoptieprocedure laten immers een spoor na in de vorm van geschreven en zelfs gedrukte bronnen. De rechtsvormen van de adoptie vóór 1940 zijn vastgelegd in artikel 353-360 van de *Code civil*. Voor de periode tussen 1940 en 1951 werd de adoptieprocedure opgetekend in het Burgerlijk Wetboek artikel 354-360. Hier worden, niet limitatief, een aantal bronnen opgesomd waar informatie over adoptie te vinden is.

Uittreksel van de minuten berustend op de griffie van het Vrederecht.

De persoon die van plan was iemand te adopteren en het kind zelf of wettelijke vertegenwoordigers moesten verschijnen voor de vrederechter van de wettelijke woonplaats van de adoptant. Dit om er de akte van wederzijdse toestemming te laten opmaken. Na 1940 is naast de vrederechter ook de notaris bevoegd voor het opmaken van deze akte. De kwantiteit en kwaliteit van deze informatie is wisselend. Soms krijgen we een uitgebreid dossier onder ogen met heel wat nuttige gegevens, maar meestal blijft de akte beperkt tot gestandaardiseerde zinsvormen waaruit moest blijken dat aan alle vormvereisten was voldaan. Onder de aangehechte stukken, die als bewijsstukken moesten dienen in de procedure, vindt men in het beste geval onder andere een uittreksel van de geboorteakte van elke comparant, een uittreksel van de huwelijksakte als een koppel adopteert en een getuigschrift van goed gedrag en zeden van de betrokken partijen.

De bekrachtiging van de akten van adoptie door de Rechtbank van Eerste Aanleg.

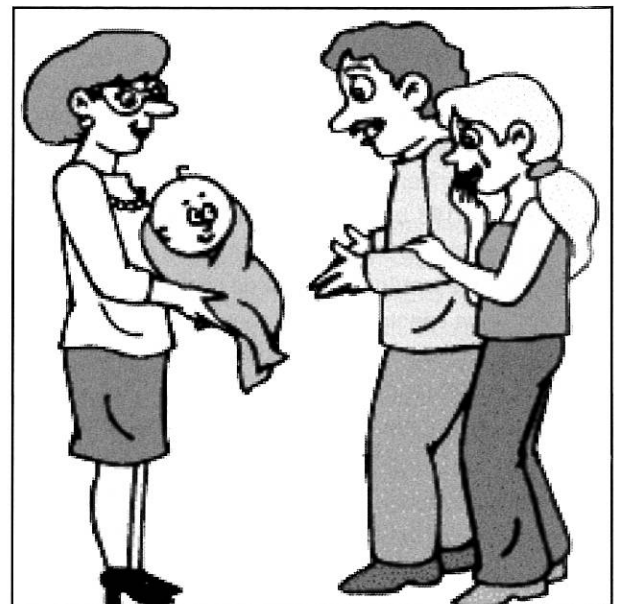
Deze akte van aanneming moet ter bekrachtiging worden voorgelegd aan de Rechtbank van Eerste Aanleg van de woonplaats van de adoptant. Bovenaan is de datum terug te vinden waarop de akte is gehomologeerd. In het beste geval kan men na een plechtige openingszin de naam van de adoptant terugvinden, zijn/haar geboortedatum en -plaats, de plaats waar hij/zij gedomicilieerd is, zijn/haar burgerlijke stand en beroep. Als hij/zij gehuwd is, moet zijn/haar echtgenoot/echtgenote uitdrukkelijk toestemmen in de adoptie en staat de naam van de echtgenoot/echtgenote in de akte vermeld, met eventueel zijn/haar geboortedatum, beroep en domicilie. De naam van hun advocaat wordt eveneens vermeld, net als het feit dat hij/zij geen kinderen of wettige afstammelingen heeft. Vervolgens krijgen we meer informatie over de geadopteerde. De band met de adoptant wordt, als er één is, meestal vermeld. De naam van het 'kind' wordt eveneens gegeven, met zijn/haar beroep, domicilie, juridische status en in sommige gevallen ook de geboortedatum van de geadopteerde. Als de geadopteerde getrouwd is, moet de echtgenoot/echtgenote toestemming verlenen en wordt ook zijn/haar naam vermeld en eventueel ook het beroep van de eega. Wanneer de ouders of één van de ouders van de geadopteerde nog leven als de geadopteerde onder de 25 jaar is, vindt men ook de verplichte toestemming van zijn vader en moeder of van degene die nog leeft, terug. Als de geadopteerde ouder is dan 25 jaar moet hij hun advies inwinnen. De informatie over de natuurlijke ouders is zeer summier. Meestal blijft ze beperkt tot de vermelding dat één of beide ouders overleden zijn. In enkele gevallen wordt dit gegeven aangevuld met achtergrondinformatie, zoals beroep en domicilie. Voor de periode tot 1940 onderzocht de Burgerlijke Rechtbank van Eerste Aanleg enkel of de wettelijke voorwaarden vervuld waren en of de adoptant een goede faam had¹⁴. Deze rechtbank deed een uitspraak zonder de motieven toe te lichten in de volgende bewoording: "Er is grond/of er is geen grond tot de aanneming"¹⁵. Aangezien de rechter enkel onderzoek moest doen naar de goede faam van de adoptant en dus geen onderzoek hoefde te doen naar het specifieke redenen die beide partijen hiervoor hadden, geven deze adoptieakten geen inzicht in de reden waarom men koos voor adoptie. Omgekeerd gold dus ook dat de rechter zijn argumenten om een zaak niet ontvankelijk te verklaren niet moest toelichten. Zoals hierboven al gesteld, deed hij enkel uitspraak over de grond van de zaak. Een bijkomend voordeel is, dat de meeste akten voorzien zijn van een uittreksel van de minuten berustend op de Griffie van het Vrederegerecht. Uit de akte opgemaakt door de vrederechter is nog meer informatie te halen.

De overschrijving van akten in de registers van de Burgerlijke Stand en in de registers van de griffie

Deze homologatie van de Rechtbank van Eerste Aanleg biedt niet voldoende zekerheid dat er wel degelijk tot adoptie werd overgegaan. Ze staat immers niet aan het einde van de juridische molen. Een controle van de adoptieakten kan gebeuren aan de hand van de overschrijving van het vonnis of het arrest in de registers van de Burgerlijke Stand. In sommige gemeenten werd een apart adoptieregister bijgehouden. Normaliter werd adoptie als randmelding op de geboorteakte van de geadopteerde genoteerd. Nadat het vonnis van de Rechtbank van Eerste Aanleg werd overgeschreven in de registers van de Burgerlijke Stand maakte ook de griffie daarvan melding in de registers. Deze melding is terug te vinden in de Algemene Rollen.

Members.brabant.chello.nl

7. Samengevat

Er is getracht om een beknopt overzicht te geven van de wetgeving die heeft geleid tot adoptie zoals we ze nu kennen. Een volledige juridische beschrijving kan gerust worden overgelaten aan juristen. Ze was dan ook niet het doel van deze bijdrage.

Het was de bedoeling te schetsen hoe de wetgevers aanvoelden dat adoptie er moest uitzien. Hierbij werd aan de hand van concrete gegevens een greep gedaan in de, vaak persoonlijke, motieven van de wetgever. Uit de tekst blijkt echter ook dat de inschatting van juristen wat betreft adoptie vaak ver van de werkelijkheid af stond. Dit blijkt onder andere uit het feit dat in het Ancien Régime het meest gehoorde standpunt "*L'adoption n'a lieu*" was, terwijl er duidelijk vormen van adoptie waren die de middeleeuwen hadden overleefd.

Na de Franse Revolutie was de adoptie-instelling de speelbal van de grillen en de ambities van de eerste consul, Napoléon Bonaparte. Door de ambities van Napoléon om een dynastie te stichten en het feit dat zijn eerste huwelijk zonder kinderen bleef, was hij aanvankelijk een voorstander van de meest liberale vormen van kinderadoptie. Vanaf het moment dat hij geen algemene adoptieregeling meer nodig had, veranderde hij van mening. Het gevolg van deze ommekeer is dat in de *Code civil* en in uitbreiding in het eerste Belgisch Burgerlijk Wetboek enkel de adoptie van volwassenen wordt toegestaan.

Deze situatie duurde een eeuw tot, onder invloed van een mentaliteitsverandering, in de hele geïndustrialiseerde wereld de aandacht voor de noden van het kind steeg. De *Verklaring van de rechten van het kind* in 1924 en de bekrachtiging van wetten over kinderarbeid en leerplicht eeffenden de weg voor een versoepeling van de adoptiewetten. Kinderadoptie werd toegestaan en zou vanaf 1940 een veel gebruikt instituut worden voor echtparen die geen kinderen konden krijgen. Voor de meest uitgesproken gevolgen van deze nieuwe wetten moeten we echter wachten tot in de jaren zestig. Adoptie beleefde haar hoogtepunt. Duizenden kinderen vanuit alle hoeken van de wereld zouden het Belgische straatbeeld kleuren.

Vandaag is de aandacht voor adoptie terug afgenomen. De ontwikkelingen in domeinen als kunstmatige bevruchting zijn daar, zeker ten dele, verantwoordelijk voor. Voor de meeste mensen die langs natuurlijke weg geen kinderen kunnen krijgen, zijn er tegenwoordig andere alternatieven.

Het volledig onderzoek *De aanneming van een kind en dienstwillige voogdij. Adoptie in België van 1803 tot 1951*. (Katrien Nijs) is terug te vinden op:
<http://www.ethesis.sintlodewijk.com>.

Katrien Nijs
 Raveschootstraat 10/2
 9000 Gent

Oproep voor algemene artikels rond mode en streekdrachten, verwarming, groentetuinen en gaffels

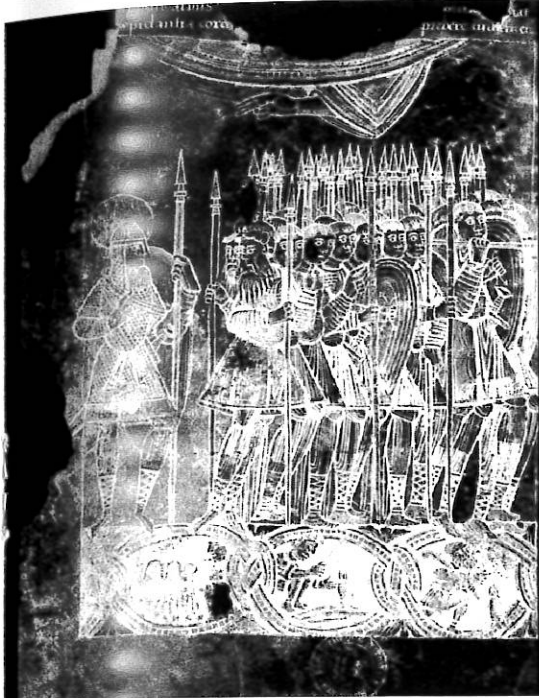
Voor de volgende jaren voorziet de redactieraad van *Ons Heem* een aantal artikels die een beeld geven van de situatie in geheel Vlaanderen rond een aantal onderwerpen die we behandeld willen zien. Het eerste onderzoeksobject is '**Mode en streekdrachten**'. Hiervoor zal in 2005 een speciaal themanummer worden uitgegeven (nummer twee). De kleding is een belangrijk element in de heemkunde. De steden en de rijkere groepen volgden de mode, die dikwijls door buitenlandse hoven (Spanje, Frankrijk) en door buitenlandse centra (Parijs, Londen) beïnvloed werd. Naast de mode waren er de streekdrachten, een 'verzonken' cultuuroed of een mode, die 50 jaar te laat kwam. Ze kwam vooral op het platteland voor. Artikels en documentatie rond kledingstukken zijn van groot belang om een beeld te krijgen van de kledijgeschiedenis in Vlaanderen. Ook schoei- sel (laarzen, schoenen en klompen) hoort hierbij.

Een tweede onderwerp waarrond we artikels willen publiceren, is **verwarming**. Het was een lange weg van het rookgat over de open haard en de plattebuiskachel naar de '*cuisinière*' en de '*feu continu*' naar onze centrale verwarming. In Leuven wordt heel wat onderzoek verricht naar de Leuvense stoof of plattebuiskachel. Vandaar ook de vraag naar alle mogelijke gegevens rond verwarming.

In Nederland bestaat heel wat onderzoek naar **de boerenhoven en groentetuinen**, een derde onderwerp. Het woord hof verwijst hier naar de groentetuin. De laatste jaren zien we de omgeving van onze moderne woningen veranderen in kleine parken van Versailles. Van een groentetuin is er helemaal geen sprake meer. Het wordt dan ook belangrijk om op te tekenen hoe de groentetuin bewerkt werd, welke groenten er per periode verbouwd werden en hoe de tuinpaden aangelegd werden. Ook de bloemenhof mag niet over het hoofd gezien worden evenals de bloemen in de boerenwoning. Hoe evolueerden de muurbloemen, de dakplanten, de serrebloemen en de exotische bloemen op het platteland? Wat was de invloed van de adellijke parken en van de parken van de burgerijvilla's wat betreft de bloemencultuur in Vlaanderen. Tegelijkertijd denken we aan alle mogelijke planten, die men op het platteland tegenkomt: weideplanten, akkerplanten, bosplanten, heideplanten, moerasplanten en spoorwegplanten. Belangrijk bij het aanbrengen van gegevens rond groentetuinen, bloemen en planten is de weergave van de dialectnaam, de naam in het Algemeen Nederlands en de naam in het Latijn zodat de identificatie van de plant of groente in de toekomst duidelijk blijft.

Een laatste onderzoeksthema is **de gaffel en het aanverwante gebruiksmateriaal**. De postbode droeg een gaffel om de honden op afstand te houden tijdens zijn ronde. De pachters of rijkere herenboeren droegen eveneens dit gaffeltje als symbool van voornaamheid. Het was een statussymbool op het platteland. Er was ook de hooggaffel om het hooi te keren. In de bakoven had men de ovengaffel of de stookgaffel, die diende om de mutsaard of het takkenhout in de oven te verspreiden. Naast de gaffels zijn er het distelschupje en de herdersstaf. Met dit laatste werd een weinig aarde weggegooid om aan te duiden welke richting de kudde moest volgen. Deze voorwerpen hebben zowel een functionele (agrarische bij de landbouwer en de herder of defensieve bij de postbode) als een symbolische betekenis. Het is belangrijk dat een onderzoek terzake gebeurt. Inlichtingen en tekstmateriaal kunnen bezorgd worden op het redactieadres van *Ons Heem*.

Henri Vannoppen

Oorsprong van de militaire rol der schuttersgilden in het oude Prinsbisdom Luik in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw

Karel van den Bossche

Voorafgaande bemerking : het vorstendom Luik ontstond door de geleidelijke verwerving van goederen door de kathedrale kerk van Luik en de toekenning van wereldlijk gezag aan de bisschop van Luik. Naast haar domeinen te Tongeren, Maastricht en Luik (de opeenvolgende zetels van het bisdom) verwierf de kerk van Luik in de 9de en 10de eeuw onder meer de abdijen van Lobbes en Fosses, Thuin, een groot deel van de oude Karolingische pagus Luihgau en de heerlijkheid Mechelen. Tezelfdertijd kregen de bisschoppen verscheidene regaliarechten en in 980 was bisschop Notger door de Duitse keizer Otto II bekleed met het wereldlijk gezag over de kerkelijke goederen; aldus werd hij de eerste prins-bisschop. Tot de veertiende eeuw werd het prinsbisdom aanzienlijk uitgebreid met onder meer het graafschap Hoei (985), het markgraafschap Franchimont (ca 1000), het graafschap Haspengouw (1050), het hertogdom Bouillon en de streek rond Couvin (1096), het graafschap Moha (1225) en Sint-Truiden (1227).

Intussen had de prinsbisschop de leenhorigheid over de graafschappen Henegouwen (1071) en Loon (1182-1190) verkregen¹.

In het eerste geval bleef de tot 1408 bestaande suzereniteit theoretisch; in het tweede geval leidde zij tot de inlijving van Loon bij Luik (1366). Aldus werd het prinsbisdom een groot mozaïek van bezittingen langs de Maas, met de Condroz, Haspengouw, Tussen-Samber-en-Maas en delen van de Kempen, ongemeen verstrooid door vele enclaves in niet-Luikse gebieden. Het bleef een onafhankelijke staat tot in 1795 toen het door Frankrijk werd geannexeerd. Het prinsbisdom omvatte dus Frans- en Dietsprekende gebieden zoals duidelijk blijkt uit de 23 "goede steden" (bonnes villes) : Beringen, Bilzen, Borgloon, Borgworm, Brecht, Châtelet, Ciney, Couvin, Dinant, Fossela-Ville, Hamont, Hasselt, Herk-de-stad, Huy, Liège, Maaseik, Maastricht, Peer, Sint-Truiden, Stockem, Thuin, Tongeren, Verviers.

¹ LOON, *Het Huidige land van Herve*, s.l., s.d.

Het Prinsbisdom Lijk in de XVe eeuw
 Kaart uit A. Lallemand
 "La lutte des états de Liège contre la maison de Bourgogne", blz. 8-9 (6)

1. Bisdom en wereldlijk vorstendom

Het bisdom Luik vertegenwoordigde nog de oude Romeinse civitas en strekte zich ook uit over een deel van Henegouwen en Brabant, evenals over (het huidige) Limburg, een deel van Gelder en een stuk van Luxemburg. Terwijl de macht van de bisschoppen in deze grondgebieden beperkt werd tot de uitvoering van hun geestelijk ambt, behielden ze daarentegen de vorstelijke macht in de graafschappen en domeinen die ze van de Duitse keizer in leen hadden².

Het stelsel, te regeren met behulp van het rijksepiscopaat was het werk van de Duitse keizer Otto III (983-1002) en wat Lotharingen betreft van bisschop Notger (972-1008)³.

Het prinsbisdom Luik dankt zijn ontstaan dus aan de kerk, een systeem waarmee de Duitse keizers de feodale versplintering trachtten tegen te houden. Vanaf Otto III werd de geestelijke hoogwaardigheidsbekleder begiftigd met de nodige wereldlijke macht om de feodale machten te bestrijden. De worm zat echter in hout waaruit dit politieke systeem was gesneden. Een eeuw later zou Notgers opvolger Otbert (1091-1119) de crisis meemaken die de kerk zou ten gronde richten: de investituurstrijd. Het Concordaat van Worms (1122) onttrok de benoeming van de bisschoppen aan de keizer, ook al kon deze nog invloed uitoefenen en de regalia achteraf verlenen aan de gekozenen. Ook de Lotharingsche families zouden de kans krijgen om zich als drukkingsgroep te doen gelden bij de keuze door de Luikse kanunniken. In de kerkelijke aangelegenheden voerden politieke belangen de boventoon⁴. Dit door de Duitse keizer gewilde vorstendom en door bisschop Notger belichaamde gebied is omringd door vijandige wereldlijke vorstendommen, onder meer: Brabant, Henegouwen, Namen, Duras, Bar.

Een grondgebied bestaat niet enkel uit zijn oppervlakte. Het vergelijkt zich en dikwijls zet het zich af tegen de omringende regio's. Door Lotharingia drukten de Lotharingers het plaatselijke gevoel uit dat er tussen het Franse koninkrijk en het Duitse keizerrijk zich tussenvolgend gebied bevond⁵.

Het tweezijdig gedrag van de prins-bisschop, geestelijk en wereldlijk, heeft gans de geschiedenis van het prinsbisdom gekenmerkt en getekend. Het werd aangevallen van buiten uit en binnenin geschokt door tegenstellingen. De "nationale" vijand was het hertogdom Brabant. Het graafschap Namen dat grote grondgebied-verliezen had geleden ten voordele van het prinsbisdom, was een lastige buur. Het graafschap Henegouwen was theoretisch feodaal verbonden met het prinsbisdom, maar gedroeg zich niet dienovereenkomstig. Kwam daarbij dat de prins-bisschop meende gezag te mogen en te kunnen uitoefenen over gebieden die niet onder zijn wereldlijk gezag maar wel onder zijn geestelijk gezag vielen. Het bisdom was namelijk uitgestrekter dan het wereldlijk vorstendom⁶. Voor de prins-bisschop viel de Luikse patria samen met zijn bisdom⁷. Wanneer in 1082 de prins-bisschop het Godsvredegerecht instelt⁸, is het zijn bedoeling dat de rechtsmacht ervan wordt erkend in het gehele bisdom, dus ook daar waar hij geen wereldlijk gezag heeft. Dit lokte de verwoede tegenstand uit der vorsten wier grondgebied gedeeltelijk binnen het bisdom lag, maar niet onder wereldlijk gezag van de prins-bisschop. Zo erkende de "nationale vijand" van Luik, namelijk de hertog van Brabant, het Godsvredegerecht niet⁹.

Van de 11de tot de 13de eeuw blijft de kerkgedachte, namelijk dat in gans het bisdom de prins-bisschop ook wereldlijk gezag uitoefent, levendig. Vanaf de 12de eeuw wordt de keizersmacht ontmanteld door de investituurstrijd. Vanaf dat ogenblik vermindert de macht van de prins-bisschop zoals deze van de keizer. De prins-bisschop gaat nog enkel wereldlijk gezag uitoefenen over de bezittingen van de kerk van Sint-Lambertus, dit is het prinsbisdom¹⁰. Van het midden der 13de eeuw bestaat de Luikse patria enkel uit die gebieden waar de prins-bisschop wereldlijk gezag heeft: het "Land van Luik": Le Pais de Liège¹¹. Het bisdom bevat dan volgende gebieden: van Oost-Brabant tot aan de rechteroever van de Dijle, gebieden van de huidige provincie Antwerpen (België) en Noord-Brabant (Nederland), het huidige Belgisch en Nederlands Limburg, enkele streken in Duitsland (Rijnland), het Naamse, de oostelijke kantons van Henegouwen en Luxemburg.

² H.PIRENNE, *Geschiedenis van België*, Brussel, 1909-1933, p.94.

³ J.F.NIERMEYER, Het rijkskerkelijk regeringsstelsel: Notger van Luik 972-1008 in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, 1950, p.20.

⁴ J.BAERTEN, Luik en Loon 1100-1390 in: *Nieuwe algemene geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1982, p.20.

⁵ J.LEJEUNE, *Les notions de "patria" et "d'épiscopatus" dans le diocèse et le pays de Liège du 11e au 14e siècle*, Leuven, 1970, p.6-7.

⁶ Kaart van het Prinsbisdom Luik uit: H.PIRENNE, o.c., Gent, 1909-1933, p.392.

⁷ J.LEJEUNE, o.c., Leuven, 1970, p.37-43.

⁸ H.PIRENNE, o.c., Gent, 1909-1933, p.96.

⁹ J.LEJEUNE, *Liège et son pays, naissance d'une patrie (13e-14e siècles)*, Luik, 1948, p.111-112, 123.

J.FAVAUGE, *Publication de la sentence synodale de 1204*, Leuven, 1952, p.44.

¹⁰ *Ibidem*, p.48.

L.VANDERKINDERE, *La formation territoriale des Principautés belges au moyen âge*, Brussel, 1902, p.114.

¹¹ J.LEJEUNE, o.c., Luik, 1948, p.37-43.

den tot verschillende standen, van vrijen zowel als van onvrijen. Hun diensten waren van drieërlei aard : dienst op de domeinen bij het organiseren van de werkzaamheden der boeren; garnizoendienst ter verdediging van de burchten; dienst aan het hof van hun heer bij het vervullen van huishoudelijke taken. De voornaamste daarvan waren de zorg voor het voedsel : de seneschalk (= spijzen-drager); voor de dranken : de picerna (=schenker); voor de persoonlijke dienst van de heer, schatkist en zegel inbegrepen : de camerarius (= kamerdienaar); voor stallen en paarden : de mareschalk (=paardenknecht). Oorspronkelijk dus nederige functies, ondergeschikt dienstpersoneel : vandaar de benaming minister, ministri (= die-naar)²¹.

Daar er aan het prinsbisschoppelijk hof weinig adel aanwezig was, werden de door de ministerialen beklede functies steeds belangrijker. De prins-bisschop noemt de ministerialen "ses hommes". Onder de Luikenaars vormen ze een elite : tussenstand tussen de adel van het prinsbisdom en het gros der bevolking. In Luik zullen ze de kern gaan vormen van het patriciaat. Tezelfdertijd in de lenen de oorlogszuchtige feodale milities van Haspengouw, waar deze ministerialen (= krijgsknechten), ridders zullen worden en tenslotte adel²². Door het hen verlenen van dienstlenen vervullen de ministerialen militaire taken. Zij zijn de zwaarbewapende te paard strijdende feodale milities van de prinsbisschop, de niet-edele ridderschap, maar aanzienlijk genoeg om het krijgsbedrijf uit te oefenen²³.

Prins-bisschop, kapittel, geestelijkheid, adel, ministerialen, ridder, patriciërs : die zich beschouwden als "de groten" (les grands). Beneden dezen die beschouwd werden als "de kleinen" (les petits)²⁴. Zij die leefden van het werk hunner handen²⁵.

Gezien de kenmerkende eigenschap van de Luikse markt, namelijk een verbruikersmarkt, bestond er een strenge reglementering voor de bevoorrading van de stad in levensmiddelen en voor textiel. Dit laatste gezien de tegenstelling handelaars in linnen en laken (invoer en verkoop door patriciërs) en ambachtslui (producenten). De tussenkomst der overheid was beperkt tot deze twee sectoren, maar deze reglementering leidde in de 13de eeuw nog niet tot de organisatie van om het even welk der ambachten²⁶. In de periode van de 11de tot de 13de eeuw achten de "kleinen" zich onder de bescherming van de prins-bisschop en de patricische schepenen. Ze streven nog niet naar autonomie. De prins-bisschop steunt op deze bevolkings-

groep. Zolang de rijkskerk overeind blijft en het rijk voor de bevolking voelbaar bestaat, is er tussen prinsbisschop en stad een band van een zeldzame stevigheid. De keizer is immers protector²⁷.

Na het Concordaat van Worms (1122) zet zich een proces in dat de inwendige spanningen tussen de maatschappelijke geleidingen gaat opdrijven. Voortaan wordt de prinsbisschop gekozen door de kapittelkanunniken. Verschillende drukkingsgroepen trachten hun kandidaat te doen verkiezen : spanning tussen voor - en tegenstanders van een bepaalde kandidaat en tussen de verkozen prins-bisschop enerzijds en het kapittel anderzijds²⁸. Tussen prinsbisschop en patriciaat, tussen prins-bisschop en burgers, tussen ambachtlieden en patriciaat. Dit kluwen van tegenstrijdige belangen zal eindigen in het uitschakelen van de macht van de prins-bisschop als wereldlijke vorst, de steeds toenemende invloed van het kapittel, het overwicht van de ambachten. Deze politieke, economische en sociale tegenstellingen worden bestreden door een reeks confederaties van de prinsbisschoppelijke steden Luik, Dinant, Hoei, Sint-Truiden, Fosses, Tongeren, Maastricht²⁹ en bezegeld door de Vrede van Hoei (1271) en de Vrede van Fexhe-le-Haut-Clocher (1316). Hierdoor ontstaat de standenvergadering (le sens du Pays de Liège) en een charter voor geheel het Land van Luik waardoor de prinsbisschop gebonden is door wet. De onderdanen erkennen het gezag van de prins-bisschop en alle bewoners hebben dezelfde rechten. Bij niet naleven van de prinsbisschop van de bepalingen van het charter waarborgt de standenvergadering de onderdanen weerstandsrecht. De lex generalis (algemene wet) van de Vrede van Hoei (1271) voor "les bonnes villes" wordt definitief bevestigd door de Vrede van Fexhe (1316) en toepassing van de bepalingen wordt geregeld door het kapittel³⁰. Hierdoor zorgt dit kapittel voor de continuïteit, een wezenlijk kenmerk van elke regering³¹.

3. Spanningen en militaire weerbaarheid

De druk van buiten - en van binnenuit op het prinsbisdom bouwde een merkwaardige militaire geschiedenis op waarin zowel "groten" als "kleinen" actief betrokken waren en dit zowel vanaf het bestaan van het rijkskerk-bisdom

²¹ *Ibidem*, p.126,130.

²² G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.45, 167.

²³ J.M.VAN WINTER, *o.c.*, Haarlem, 1982, p. 131-133, 135,142-144.

²⁴ G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.172-173.

²⁵ G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.156.

²⁶ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.4,5,9.

²⁷ G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.46-48.

²⁸ J.BAERTEN, *o.c.*, Haarlem, 1982, p.483-486.

²⁹ J.FAUAUGE, *Les deux confédérations liègeoises et l'Ordonnance de paix de 1271*, Brussel, 1962, p.49-53, 63.

³⁰ *Ibidem*, p.53.

³¹ *Ibidem*, p.45-46, 57.

Ridder XIIIe eeuw

Tekening uit Handschrift van Gillard de Honnecourt, omstreeks 1250, Bibliothèque Nationale, (donnation Viollette-Duc, Paris).

als nadat het vorstendom Luik niet meer kon rekenen op het rijk en zijn keizer. Inzake militaire organisatie is de prins-bisschop hoofd van het leger³² dat bestaat uit de milities van de prins-bisschop en de "Luikenars"³³. Het kapittel beschikt over geen strijdmacht³⁴.

Milities prins-bisschop : bestaan hoofdzakelijk uit ministerialen. Zij vormen de zwaarbewapende ruiters³⁵. Ze worden ter heervaart (ost) opgeroepen door de feodale vorst, de prins-bisschop. De ruiters vormt de hoofdmacht van het leger³⁶.

Stedelijke milities : Sinds het einde der 11de eeuw hebben de burgers (=ambachtslieden) een aanzienlijke inbreng in de militaire organisatie³⁷. Gedurende gans de 12de eeuw verdedigen de gemeentemilities de vrijheden van hun patria.

De militaire annalen van deze 12de eeuw vangen aan met de slag aan de brug van Visé (1106) waar de Duitse keizer Hendrik V met zijn 300 Duitse ridders wordt verslagen door het prinsbisschoppelijk leger bestaand uit Hertog Hendrik van Limburg (= Land van Herve) en graaf Godfried van Namen aangevoerde contingenten en het stedelijk leger van Luik³⁸.

In 1129 nemen de Luikenaren deel aan de slag bij Wilderen (graafschap Loon) waar de prins-bisschop een nederlaag toediende aan de hertog van Brabant. Eveneens in 1129 belegerde de Luikse ridderschap met haar vorst de burcht van Duras en dreven er de contingenten van Godfried van Brabant en Diederik van de Elzas op de vlucht. In 1141 treden de gemeentelegers van Luik en Hoei weer op bij het beleg van de burcht van Bouillon die door de prinsbisschop heroverd werd. In 1151 verpletterde de prins-bisschop te Andenne de weinig talrijke ridderschappen uit het graafschap Namen. De graaf van Namen beschikte echter over meer ridders dan zijn tegenstander die vooral op de inwoners van Hoei en Luik rekende³⁹.

Het vroegtijdig optreden van de milities in het prinsbisdom Luik blijkt ook zeer duidelijk uit de oudste vrijheidskeure die in Europa bekend is, die van Hoei uit 1066. De lieden uit Hoei bezaten het voorrecht alleen te moeten deelnemen aan de veldtocht wanneer ook de Luikenaren opgeroepen en naar het leger getrokken waren⁴⁰.

In het prinsbisdom speelde het voetvolk vroeger een voorname rol dan in Vlaanderen omdat de ridderschap er zeer dikwijls vijandig stond tegenover de prins-bisschop en hierdoor niet in het leger verscheen. Bij gebrek aan een flink ridderleger waren de bisschoppen dan ook verplicht de stedelijke legers vaak meer en vaak vroeger in te zetten dan elders het geval was. De legers van de Maassteden speelden een belangrijke rol op het slagveld. In tegenstelling met de Vlaamse waren ze echter nog niet ingericht als gezworen gemeenschappen die in Vlaanderen reeds in 1127 bestonden⁴¹.

Hier dient de aandacht gevestigd op de volgende belangrijke punten die een verklaring aandragen voor de kenmerkende plaats van de Maaslandse gemeentelegers in de militaire geschiedenis.

We vestigden reeds de aandacht op de breuk die in de geschiedenis van het prinsbisdom ontstaat door het Concordaat van Worms (1122). De rijkskerk wordt ontmanteld. Van dan af dient te worden rekening gehouden met de periode van de rijkskerk (ongeveer tot 1150) en daarna.

Vóór: de prins-bisschop steunt op het volk enerzijds en anderzijds worden de leden van de schepenbank, van het gerecht der XIV, uit de ministerialen, benoemd door de

³² H. PIRENNE, *o.c.*, Gent, 1909-1933, p.334.

³³ G. KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.107.

³⁴ H. PIRENNE, *o.c.*, Gent, 1909-1933, p.334.

J.M. VAN WINTER, *o.c.*, Haarlem, 1982, p.132.

D. HEIRBOUT, *Over heren, vazallen en graven : het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen, ca 1000-1305*, Brussel, 1997, p.206.

L.F. GANSHOF, *Qu'est-ce que la féodalité*, Parijs, 1982, p.88-89.

³⁵ J.F. VERBRUGGEN, *De krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen, 9e tot begin 14e eeuw*, Brussel, 1954, p.258.

³⁶ *Ibidem*, p.258.

³⁷ G. KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.80.

³⁸ *Ibidem*, p.80.

J.F. VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.256.

³⁹ G. KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.80.

J.F. VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.256-257.

⁴⁰ S. BALAU, *Chroniques Liègeoises*, Brussel, 1913-1931, p.13.

⁴¹ J.F. VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.256-257.

K. VAN DEN BOSSCHE, De oorsprong van de militaire rol der schuttersgilden in het oude Graafschap Vlaanderen, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2003, p.45.

Infanterist einde XIVe eeuw
Handschrift Titus-Livius
Bibliothèque Nationale (donnation Viollet-le-Duc), Paris.

prins-bisschop. De bevolking die onder de bisschopsstaf en de schepenbank bescherming ondervond voor haar hoofdzakelijke belangen, was zonder meer onderdanig en streefde nog niet naar autonomie. De Luikenaars waren de prins-bisschop, symbool van de keizerlijke majesteit, voorbeeldig trouw⁴². De ambachtsslieden, zo belangrijk voor de stadsbevoorrading zijn niet georganiseerd in deze periode.

Uit wat voorafgaat, volgen deze besluiten : de prins-bisschop is een werkelijk vorst, de ministerialen zijn in zijn dienst en het volk (les petits) is hem gewillig.

Na : de factor die heel het politiek leven van het prinsbisdom beheerst en ten grondslag ligt aan de verschuiving der innerlijke machtsverhoudingen, is het feit dat het bisschopsambt niet erfelijk was en dus niet voorbehouden aan een bepaalde dynastie. De bisschoppen moesten telkens verkozen worden. Het kapittel beschikte over deze keuze. Indirect, maar in veel mindere mate, slaagden de adel en de steden, vooral de bisschopsstad Luik, erin enige invloed uit te oefenen. De bisschoppen hadden

hun gezag niet weten te verstevigen. Zij zijn eerder presidenten geweest van een zwakke republiek, speelbal als zij waren van de standen, vooral van het kapittel, en van vreemde vorsten die hun kandidaat verkozen wilden zien⁴³.

In de bisschopsstad Luik stonden patriciaat en volksklasse (ambachtsslieden) tegenover elkaar in verband met politieke en sociale ontvoogding. De conflicten van de 13de eeuw zijn politiek van aard, de sociale enten zich daarop⁴⁴. De natuur van de Luikse economie (= verbruikermarkt) bracht mee dat er geen ambachtsgilden bestonden, maar eerder broederschappen (frairies) van neringdoeners. In 1255 zijn de Luikenaars nog niet georganiseerd in ambachten⁴⁵, terwijl er wettelijke statuten bestonden in Dinant (koperslagers) in 1255⁴⁶ en in Hoei (verschillende ambachten) vóór 1302⁴⁷. Te Luik pas in 1330⁴⁸ en in Sint-Truiden: midden 13de eeuw⁴⁹. Het is dus niet te verwonderen dat bij het oproer tussen prins-bisschop en patriciaat enerzijds en ambachtsslieden anderzijds, er door Hendrik van Dinant een gewapende organisatie wordt gevormd die niet berust op lieden met hetzelfde beroep, maar op bewoners van een zelfde wijk⁵⁰. De ambachten ontstaan pas op het einde der 13de eeuw : de leerlooiers in 1288, de brouwers in 1297 en de bakkers in 1284⁵¹. Het zijn dus niet de ambachten en gilden die de basis vormden van de Luikse (Maaslandse) gemeentelegers.

Hoe waren die legers, die blijkbaar zo veelvuldig en succesvol ten strijde trokken, dan samengesteld?

Wat leert ons de ontleding van de slag van Steps (Montenaken) van 1213?

Het prinsbisschoppelijk leger trekt op tegen de hertog van Brabant en verslaat deze. Het is als volgt samengesteld:

- de gemeentelegers van Hoei, Dinant, Fosses en Luik
- 400 ridders uit het prinsbisdom
- 200 ridders uit het graafschap Loon
- voetvolk uit Loon

De effectieven der gemeentelegers zijn niet bekend.

Het leger werd geleid door de edelen Thierry de Walcourt, Hugues de Florennes en Arnold de Morialmé.

- Op de rechtervleugel : de graaf van Loon, de hertog van Limburg en de prins-bisschop. Een deel van de Luikse ridderlijke strijdkrachten staat onder bevel van de graaf

⁴² G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.45-47.

F.VERCAUTEREN, *o.c.*, Brussel, 1943, p.42.

⁴³ F.NIERMEYER, *o.c.*, Utrecht, 1950, p.150.

⁴⁴ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.9.

F.VERCAUTEREN, *o.c.*, Brussel, 1943, p.42.

⁴⁵ F.VERCAUTEREN, *o.c.*, Brussel, 1943, p.53.

⁴⁶ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.3.

H.PIRENNE, *Histoire de la constitution de la ville de Dinant dans les villes et les institutions urbaines*, Brussel, 1931, p.210.

⁴⁷ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.3

S.BORMANS, *Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège*, Brussel, 1893-1933, p.29.

H.VAN WERVEKE, De steden, rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden, in : *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, 1950, p.20.

⁴⁸ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.3

⁴⁹ F.PONCELET, *Les bons métiers de la cité de Liège*, Luik, 1900, p.6.

⁵⁰ G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.194-195.

J.L.VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.261.

F.VERCAUTEREN, *o.c.*, Brussel, 1943, p.53.

⁵¹ G.HANSOTTE, *o.c.*, Luik, 1950, p.10.

Voetvolk en ruitery XIIe eeuw
Bijbel van San Isidore de Lleo, 1162.

van Loon. Het Loonse voetvolk opgesteld achter de ruitery.

- Op de linkervleugel: Thierry de Walcourt met de rest van de ridders uit het prinsbisdom. De inwoners van Dinant achter de ruitery.

- In het centrum: ridders vooraan. De inwoners van Luik en Hoei achter de ruitery.

De rol van het voetvolk te Steps :

Door tijdgenoten werden twee verslagen van de slag opgesteld : *Triumphus sancti Lamberti* in Steppes, en *Annales sancti Jacobi Leodiensis*. Hieruit blijkt dat ridder Thierry de Walcourt het voetvolk bevel gaf zo dicht bij elkaar te dringen zodat het een echte muur zou vormen achter de ridders. Hij beval hen de steel van hun lansen puntig te

maken en in de grond te planten, met de punt van de lansen in de richting van de ridders⁵². Hieraan dienen we enkele bedenkingen te verbinden :

- In de keure die de prins-bisschop tussen 1196 en 1200 aan Luik toekende, worden de militaire verplichtingen van de inwoners beschreven : "Indien een burcht van het vorstendom door de vijand bezet of belegerd wordt, zal de bisschop de tegenstander gedurende de eerste vijftien dagen met zijn eigen leger bestrijden. Eens deze tijdspanne verstreken, moeten de Luikenaren oprukken onder leiding van de voogd van Haspengouw, die ze naar het leger van de vorst zal brengen, waar ze moeten deelnemen aan de operaties tot op het einde van de veldtocht"⁵³.

Hieruit blijkt dus dat de vorst steeds op zijn gepantserde ruiters als hoofdmacht voor zijn leger rekende, terwijl de dienst van de gemeente een nuttige versterking van zuiver defensieve aard was⁵⁴.

- Dezelfde verslagen beschrijven de actieve deelname van de inwoners uit Luik en Hoei op het slagveld, maar pas op het ogenblik dat de ruitery op de linkervleugel hun Brabantse tegenstanders indrukten. Dan nam het voetvolk op zijn beurt het offensief en volgde de zegevierende ridders van het bisschoppelijk leger. De ridders en de gepantserde ruiters reden het vluchtende Brabantse voetvolk overhoop. De inwoners uit Luik, Hoei, Dinant, Fosses en andere steden volgden hun ridders en doodden de omvergereden en de uit het zadel gelichte Brabanders⁵⁵.

- De gemeentelegers zijn bewapend met lansen en pieken en met messen en bijlen⁵⁶.

- De wederzijdse steun van ridderformaties en voetvolk kan het best vastgesteld worden in de eerste kruistochten (1069-1099; 1147-1148; 1189-1192; 1202-1204) aan dewelke vanuit onze streken actief werd deelgenomen. De toegepaste tactiek was de volgende : in het begin van de slag trokken de infanteristen vóór de ridders op, die ze frontaal beschermden, terwijl hun rug beschut werd door de ridderscharen. Met hun pijlen verwonden de schutters de vijandelijke ruiters en trachtten deze op afstand te houden. Op het gepaste ogenblik reden de ridders hen voorbij en dan volgde het voetvolk de ridderscharen. Terwijl de edellieden de frontale schok leverden, beschermden de infanterie hun rug⁵⁷.

Zo is het te Steps blijkbaar niet verlopen, waarom?

Waren er in de gemeentelegers dan geen langboog- en kruisboogschutters op het einde der 11de, 12de en 13de eeuw?

Poncelet bespreekt de eerste vermelding van de eed van de Oude Kruisboog te Luik in het midden der 15de eeuw, maar dat deze zouden teruggaan tot de 14de eeuw. Elk

⁵² J.F. VERBRUGGEN, o.c., Brussel, 1954, p.351, 393-394.

⁵³ *Ibidem*, p.258.

⁵⁴ *Ibidem*, p.258.

⁵⁵ *Ibidem*, p.397.

⁵⁶ G.KURTH, o.c., Brussel, 1909-1910, p.123.

⁵⁷ C.GAIER, *Art et organisation militaires dans la principauté de Liège et dans le Comté de Loos au moyen âge*, Brussel, 1968, p.164.

⁵⁸ J.F. VERBRUGGEN, o.c., Brussel, 1954, p.351.

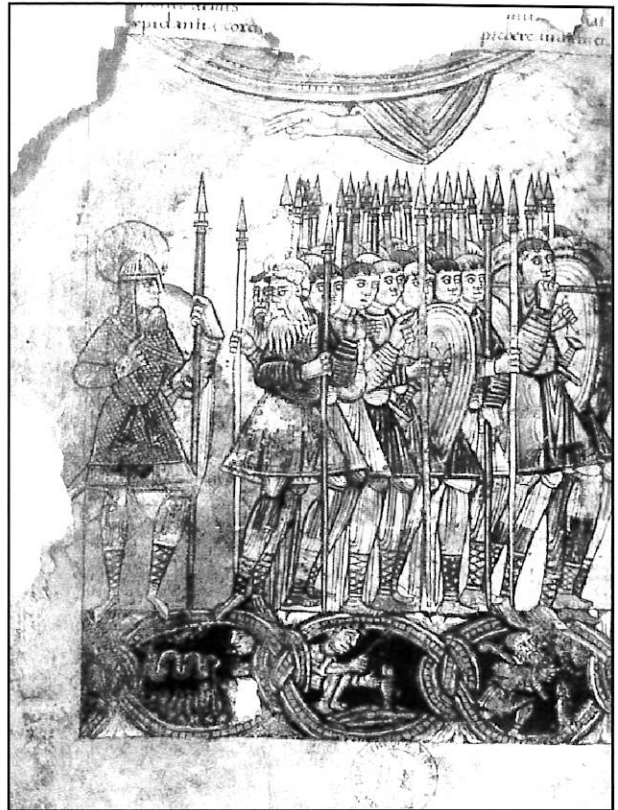
ambacht diende drie manschappen te leveren. In die periode bestonden er te Luik 32 ambachten. Dat brengt het aantal kruisboogschutters geleverd door de ambachten op 96 aan dewelke nog eens 40 burgers werden toegevoegd. Zodoende zou de oudste kruisboogilde toen 136 schutters hebben geteld⁵⁸.

We weten ondertussen dat de ambachten slechts vanaf het einde der 13de eeuw worden vermeld, dat hun keure, dit wil zeggen hun officiële erkenning, dateert van 1330. We stelden vast dat in 1255 de Luikenaars niet waren georganiseerd in ambachten en dat Hendrik van Dinant tijdens het oproer tegen de prins-bisschop en het patriciaat een militaire organisatie in het leven riep. Per wijk waren er "vingteniers" en in zes kwartieren van Luik was er een hoofdman die ieder een aantal "vingteniers" onder hun bevel hadden. Elke "vingtenier" stond aan het hoofd van 20 bewoners van zijn straat of buurt. De volksklasse kon aldus gemakkelijk en snel worden opgeroepen⁵⁹. Deze vorm van gemeenteleger was de meest gevaarlijke maatregel ter beschikking van diegenen die het inzicht hadden de stad te beheersen⁶⁰. De confederatie der inwoners van Luik, Hoei, Dinant en Sint-Truiden wordt aangepakt door de coalitie van feodale krachten, die de inwoners één voor één aanpakt. Eerst Hoei, dan Dinant en dan Sint-Truiden. Luik staat alleen. In 1255 is Hendrik van Dinant uitgeschakeld. Al wat hij bereikt had, wordt afgeschaft: de door hem opgerichte militaire organisatie bestaat niet meer. Ze zal later door een sterk verbeterd organisme worden vervangen: de ambachten⁶¹.

De inwoners hadden tot 1255 (en dan nog kortstondig) geen eigenlijke organisatie en de georganiseerde ambachten waarop de militaire organisatie zou worden geënt, bestond nog niet. We moeten daaruit besluiten dat, tot vóór 1255, de gemeentemilities door de prins-bisschop, als zijnde de feodale vorst, werden opgeroepen en geleid werden door zijn ridders.

Bij het bespreken van de schuttersgilden in het oude hertogdom Brabant⁶² werd gewezen op de achterdocht van de ridderstand tegenover het voetvolk. Aangezien in het prinsbisdom in de hier behandelde periode (de 11de, 12de en 13de eeuw), feodale krachten nog ruim overheersend zijn, is het voetvolk (= ambachtlieden) uiteraard geen staand legeronderdeel, niet als dusdanig getraind en niet dermate bewapend. De feodale opvatting: voetvolk is een steunkorps, van defensieve aard, ruitery is de hoofdmacht, heeft belangrijke gevolgen.

Waarom hebben andere landen het voorbeeld van Zuid-Wales (12de eeuw) en Engeland (13de eeuw) niet gevolgd inzake het volwaardig inzetten van voetvolk?

Piekeniers XIIIde eeuw, Bibliothèque Nationale, Paris Latijns ms, 1390, elfde eeuw.

Zolang het niet duidelijk en onomstootbaar bewezen was dat boogschutters een ridderleger konden verslaan, bleven de gepantserde ruiters de hoofdmacht vormen. De continentale, feodale vorsten trokken blijkbaar geen of onvoldoende lering uit de ervaring der kruistochten. Maar andere redenen zijn wellicht doorslaggevender.

Indien een vorst zijn gewone onderdanen wou opleiden tot boogschutters, moest hij vooreerst over voldoende financiële middelen beschikken om ze een flinke soldij te betalen in oorlogstijd. Bovendien vergde het heel wat tijd om een dergelijke hervorming door te voeren. Volgehouden opleiding en training was nodig om voldoende cohesie op te bouwen. In het prinsbisdom was de natuurlijke vorm van cohesie die in het oude graafschap Vlaanderen bestond, namelijk de georganiseerde ambachten⁶³ onbestaande door het ontbreken van ambachten. Daarboven vertoonde de bewapening en opleiding van een bepaalde sociale klasse ook gevaren op politiek en sociaal gebied: de bestaande maatschappij werd er door gewijzigd, want een nieuwe macht kwam dan op, die het bewind in handen kon nemen of het gezag van de vorst en van de andere standen beperken.

Deze sociale en politieke overwegingen hebben blijkbaar zwaarder gewogen dan het militaire feit dat de langboog

⁵⁸ F.PONCELET, *o.c.*, Luik, 1900, 76.

⁵⁹ *Ibidem*, p.9.

⁶⁰ G.KURTH, *o.c.*, Brussel, 1909-1910, p.194-195.

⁶¹ *Ibidem*, p.204-215.

F.VERCAUTEREN, *o.c.*, Brussel, 1943, p.56.

⁶² K.VAN DEN BOSSCHE, *o.c.*, 's-Gravenwezel, 2003, p.56.

⁶³ K.VAN DEN BOSSCHE, *o.c.*, 's-Gravenwezel, 2003, p.53.

(een eenvoudig, goedkoop wapen dat wel diende afgemeten aan de lengte en lichaamskracht van de schutter), toeliet sneller te schieten, namelijk tien tot twaalf pijlen per minuut en slechts twee met de kruisboog. De pijl was doeltreffend tot op 200 meter. Vervaardigd uit het in de streek aangetroffen hout, was de langboog ook veel goedkoper dan de kruisboog en konden gewone lieden zich gemakkelijk dit wapen aanschaffen⁶⁴.

Wanneer vastgesteld is dat ambachten georganiseerd worden rond 1300 en de Luikse gemeentelegers van dan af ingericht zijn op basis der ambachten⁶⁵ van schutterskorpsen die vermeld worden, betekent dit dan dat tot op dat ogenblik schutters geen militaire rol hadden?

In de 11de eeuw is de definitieve vorm vastgelegd van het Luikse leger. Deze samenstelling blijft in deze vorm bestaan tot het einde der Middeleeuwen. De burgenses verkregen het voorrecht hun patrimonium met de wapens te beschermen⁶⁶.

De ruitery maakt dan nog de hoofdmacht uit van het leger, zowel om sociale als om militaire redenen, maar het voetvolk neemt in belang toe zodat het weldra onontbeerlijk wordt. In de 12de eeuw is dit een feit. In aantal overtreft het voetvolk dan de ruitery⁶⁷.

Dit verschijnsel deed zich eveneens voor tijdens de kruistochten der 12de eeuw⁶⁸. Eerst hulptroepen, gaan infanteristen in de 13de eeuw zelfstandiger optreden en de 14de eeuw is de grote eeuw van de Luikse gemeentelegers⁶⁹. De voor het voetvolk vereiste en onontbeerlijke cohesie bestaat, en dit door de organisatie der ambachten⁷⁰.

Bij de bespreking van het voetvolk in het oude graafschap Vlaanderen, werd gewezen op het onderscheid tussen zwaar en licht voetvolk. Het eerste gewapend met pieken en slagwapens, het tweede met schietwapens⁷¹. Het Luikse voetvolk was hoofdzakelijk zwaar voetvolk. De opvatting van defensieve bewapening heeft de bovenhand in het prinsbisdom en draagt ertoe bij het massa-effect te versterken dat verwacht wordt van een doorslaggevende infanterie. Ook de offensieve bewapening past in deze opvatting. In het lijf aan lijf gevecht heeft piek, strijdhamer, strijdknops, strijdbijl een aanzienlijk inslagvermogen. Schietwapens, kruisboog en langboog, zijn te verwaarlozen.

Geen enkel geregelde veldslag op het actief van het Luikse voetvolk dankt zijn succesvol verloop aan het gebruik van schiettuigen⁷². Als de kruisboog werd gebruikt was het veeleer door ridders die te voet streden samen met de infanterie⁷³.

Het besluit is dan ook dat het Land van Luik geen doorgedreven gebruik maakte van schutters. Zo ontbrak het hen aan een aanvullend middel om de ruitery "vuursteun" te verlenen. De ruitery was niet bij machte dit zelf te verzekeren⁷⁴.

Voor zover historische bronnen het tot nu toe toelaten dienen we dus tot enkele bemerkingswaardige besluiten te komen.

1. De gemeentelegers van het Luikse treden zeer vroeg in het strijdperk. Vanaf de twaalfde eeuw worden ze regelmatig vermeld.

2. Zolang de rijkskerk een stevig instituut was, waren er blijkbaar geen politieke spanningen tussen de vorst/prinsbisschop, zijn hof, de adel, het volk.

3. Na het Concordaat van Worms, ontakelt de rijkskerk en verzwakt de macht van de prins-bisschop. Het politieke leven wordt een kluwen van verschillende machts-groepen met wisselende bondgenootschappen: prins-bisschop, kapittel, adel, ministeriales die ridders worden en/of het patriciaat gaan vormen (grands). Het volk (petits) heeft aanvankelijk geen politieke macht alhoewel het voortdurend in de gemeentelegers wordt ingezet.

4. De gemeentelegers worden hoofdzakelijk defensief ingezet. Hun bewapening bestaat uit pieken. De organisatie en opleiding was deze van gelegenheidssoldaten. De soldaten deden ervaring op in de mars, de ontplooiing en opstelling van de troepen. De ondervinding in het gevecht bleef soms in gebreke.

5. De gemeentemilities stonden onder leiding van ridders.

6. De eerste vorm van werkelijke organisatie (per wijk) dateert in de stad Luik van 1255 onder Hendrik van Dinant. De reden hiervoor is dat de ambachten nog niet georganiseerd zijn.

7. Het ontbreken van een georganiseerd samen-horigheidsgevoel, van het permanent groepsverband, laat ridderstand en patriciaat toe de hoofdmacht van het leger te blijven vormen terwijl ze het volk, ook wanneer het met het leger optrekt, blijvend wantrouwen.

8. Het ontbreken van een ambachtswezen, zoals dit in het oude graafschap Vlaanderen op datzelfde ogenblik bestond, is te wijten aan typisch Luikse omstandigheden. Op economisch vlak was het Luikse nog niet zo sterk ontwikkeld als Vlaanderen in dezelfde periode.

9. De gemeentelegers kregen een stevige basis op het ogenblik dat ze georganiseerd worden volgens ambacht, dit is eind 13de, begin 14de eeuw.

⁶⁴ J.F. VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.204-206.

⁶⁵ C.GAIER, *L'industrie et le commerce des armes des anciennes principautés belges du 13e à la fin du 14e siècle*, Parijs, 1973, p.67.

⁶⁶ IDEM, *Art et organisation militaires dans la principauté de Liège et dans le comté de Looz au moyen âge*, Brussel, 1968, p.145.

⁶⁷ *Ibidem*, p.146.

⁶⁸ J.F. VERBRUGGEN, *o.c.*, Brussel, 1954, p.213-216.

⁶⁹ C.GAIER, *o.c.*, Brussel, 1968, p.148.

⁷⁰ J.LEJEUNE, *o.c.*, Luik, 1948, p.282.

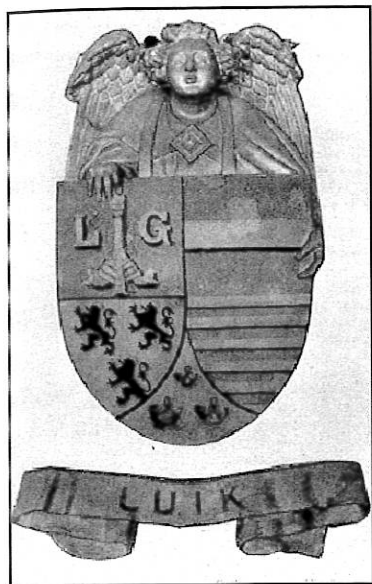
⁷¹ K.VAN DEN BOSSCHE, *o.c.*, 's-Gravenwezel, 2003, p.46.

⁷² C.GAIER, *o.c.*, Brussel, 1968, p.163-165.

⁷³ C.GAIER, *o.c.*, Parijs, 1973, p.84.

⁷⁴ C.GAIER, *o.c.*, Brussel, 1968, p.200.

10. Dan versterkt de cohesie, onontbeerlijk voor voetvolk om defensief op te treden. Dan ontstaan in het prinsbisdom schutterskorpsen die echter als licht voetvolk niet het militaire belang krijgen zoals in andere vorstendommen⁷⁵.

Wapens der stad Luik. Console uit de XVe eeuw. Brugge, Genuëes Koopliedenhuis (Cliché A.C.L.)

Algemeen besluit

De economische onderbouw bepaalt de politieke bovenbouw.

Vanaf het ogenblik dat het economisch draagvlak van het prinsbisdom zich verwijdt en de beperkte verbruikersmarkt zich ontwikkelt tot een industriële markt (steenkool, wapenfabricage), neemt het ambachtsgildenwezen in belang en kracht toe, komen sociale en politieke eisen naar voor. Dit vangt aan in het midden der 13de eeuw, haalt het overwicht in het eerste kwart der 14de eeuw.

Van dan af verschijnen kruisboog- en schuttersgilden. Vóór deze ontwikkeling lijken ze niet te bestaan en in de gemeentelegers geïntegreerd.

Maar dit valt reeds buiten het bestek van de behandelde periode. Met andere woorden het later verschijnen der stedelijke democratie in het Luikse verklaart dat de schuttersgilden laattijdiger verschijnen dan in het oude Graafschap Vlaanderen. Deze vertraging heeft dan een gedeeltelijke gelijkenis met de toestand in het oude Hertogdom Brabant. Gedeeltelijk omdat in 1316 (Vrede van Fexhe) de stedelijke democratie triomfeert, de geslachten definitief zijn uitgeschakeld door de Mal Saint-Martin (1342), terwijl het bondgenootschap hertog van Brabant – plutocratie der geslachten in Brabant, nog steeds standhoudt en zal blijven standhouden en dit tot het einde der 18de eeuw.

“Fantassins dépourvus d’hommes de trait en suffisance, ce qui est un trait caractéristique des milices Liègeoises”

Claude Gaier “L’art et l’organisation militaires dans la principauté de Liège et le comté de Looz au moyen âge”, blz. 261

Karel van den Bossche
Larendries 51
2890 Sint-Amands

⁷⁵ C.GAIER, o.c., Brussel, 1968, p.261.

Verz. Raymond Lambie

Foto Gerard Feremans

Het gezin in 100 facetten of vragen en bronnen rond de geschiedenis van het gezin in Vlaanderen

Henri Vannoppen

Heemkunde Vlaams-Brabant organiseert in het kader van het Erfgoeddag 2004 het onderwijsproject 'Levenskrans'. Dit project wordt als proef uitgewerkt voor de leerlingen 5 ASO van het Koninklijk Atheneum Zaventem-Kortenberg in het schooljaar 2003-2004. Het is een groepswerk in het kader van onderwijzend leren. De provinciale vergadering van Heemkunde Vlaams-Brabant in Kortenberg op 9 mei 2004 heeft als thema 'Het gezin en volkskunde'. Een gezin kan men best bestuderen vanuit de levenskrans of de levensloop van de mens. Per onderwerp hebben we een aantal leerlingenvragen. Daarbij passen een aantal bronnen en benaderingen rond de belangrijke momenten in het leven in Vlaanderen. Het schema is toepasbaar bij alle heemkringen in Vlaanderen.

1. Vragen rond de geboorte

1. Waar komen de baby's vandaan (ooievaar, kolen)?
2. Verklaar de voornaamgeving?
3. Kende men het begrip 'miszien'? Hoe zag men iemand, die met de helm geboren was (een vlies rond het hoofd)?
4. Waar werd de baby geboren? Thuis of in de kraam-inrichting? Welke?
5. Wat waren de gewoonten bij de geboorte van een zevende zoon of dochter? Zijn er vier geslachten?
6. Waren er speciale geschenken bij een geboorte, bij een doop (tinnen schotel, zilveren vork en lepel, zilveren eierdopje)?
7. Bestond de traditie van doopsuiker?
8. Verliep het doopsel tijdens de mis of was het een beperkt ceremonieel? Hoe gebeurde het doopsel van het kind van een ongehuwde moeder? Hoe werden peter en meter gekozen?
9. Kende men de kerkgang na de geboorte? Hoe verliep die?
10. Waar haalde men het doopkleed?

Kindersterfte was in de periode voor 1900 een veel voorkomend verschijnsel in Midden-Brabant. De foto geeft het opgebaarde overleden meisje van de meid van Gerard Feremans te Haacht rond de eeuwwisseling (Foto Gerard Feremans Haacht. Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

2. Bronnen rond de geboorte

De echografie gaf een beeld van het ongeboren leven. Vanaf 1970 werd echografie een courante techniek in de gynaecologie. Men werkte met Polaroid, dat sedert 1959 bekend was. Met de echo wist men of er een tweeling op komst was. Men kon het geslacht en het gewicht van de baby bepalen. Men kon een selectie maken tussen gezonde en ongezonde baby's. De echofoto's werden meegegeven aan de aanstaande ouders. Ze werden bewaard in het fotoalbum¹.

Het kindje moest zo snel mogelijk gedoopt worden. Men kende zelf de **doopspuit**, die diende voor de nooddoop, want ongedoopte kinderen gingen niet naar de hemel. In het volksgeloof sprak men van dwaallichten. Op het kerkhof van Everberg zag men dwaallichten of zielen van ongedoopte kinderen 's nachts rondspoken. Ondertussen gebeurt de doop niet meer onmiddellijk na de geboorte.

De oorzaak daarvan is de daling van de kindersterfte. De volgende cijfers voor België bewijzen dit:

- 1946: 11.439 kinderen onder de 1 jaar stierven
- 1965: 3.684 kinderen
- 1980: 1.371 kinderen

Een jongen en een meisje was een koningswens. Een **zevende zoon of een zevende dochter** zorgde voor heel wat **briefwisseling tussen de gemeente en het Hof te Brussel**. Deze traditie ging terug tot het Ancien Régime. In Leuven noemde men in de 17de eeuw een zevende zoon een ridder. Neven en nichten spraken over 'nonkel ridder'. De burgemeester van de Geslachten trad dan in Leuven als peter op. De stad schonk dan een 'zilveren croes'. Soms kreeg de zevende zoon ook het gratis poortersgeld, als zijn ouders geen poorters van de stad waren².

Ook in het Nieuwe Regime ging deze traditie niet verloren. Het was een gewoonte dat de koning en de koningin dan optraden als peter of als meter. Het kind kreeg dan ook de voornaam van de koning. In 1913 werd er een zevende zoon geboren bij Jan-Frans Stroobants-Poels. De burgemeester van Erps-Kwerps vroeg koning Albert I als peter. Het Secretariaat van de Koning antwoordde op 22 april 1913 dat de koning het peterschap aannam en dat burgemeester Theodoor Van Hove hem in die functie zou vertegenwoordigen. Sidonie Vleerachter ('Wets'), echtgenote van Karel Van Doren werd de meter. Het was de pachteres uit het Hof ter Netelen te Erps-Kwerps. De koning schonk een geschenk van 150 BEF in geld aan de familie Stroobants-Poels. We vonden heel wat zevende zonen met de namen Leopold, Albert en Boudewijn, de namen van onze vorsten. Ook heel wat kinderen geboren in 1914 kregen de naam Albert of Elisabeth mee, afgeleid van ons populair vorstenpaar. Op de expo 'Koninklijk zilver voor volk en vorst 1830-2000' in het Provinciaal Museum Sterckxhof van de provincie Antwerpen in 2001 vonden we geschenken voor petekinderen van de koning. Koning Leopold II had meer dan 3000 petekinderen. In 1907 kregen ze van de koning een zilveren lepel. Koning Albert II schonk in 1997 een zilveren schaal aan zijn petekinderen.

De **naamgeving** kunnen we afleiden uit **de doopregisters**. Er waren in de 18de eeuw enkele namen, dubbele namen en drievoudige namen. Deze laatste groep kwam weinig voor.

We onderzochten de parochie Erps tussen 1765 en 1775. Enkele namen in Erps:

Mannen:
 Petrus: 26
 Guilielmus :14

¹ M. JACOBS, Het succesverhaal van de echografie (vanaf de jaren 1970), in : M. JACOBS en H. SCHOEFS, *Inside Out. Het ongeboren leven in beeld*, Brussel, 2002, p. 113-125.

F. DECRUYNAERE, Gynaecologen aan het woord. Een echo is meer dan een leuke foto, in : M. JACOBS en H. SCHOEFS, *o.c.*, Brussel, 2002, p. 127-139.

² A. MEULEMANS, *Het benutten van archieffondsen voor volkskundige doeleinden*, s.l., s.d., p. 131-132.

Losse stukken briefwisseling, Gemeentearchief Erps-Kwerps, 1976, Interview Marie Stroobants. Erps-Kwerps.

Johannes : 6
 Henricus: 5
 Philipps: 4

Vrouwen:
 Elisabeth :13
 Joanna: 12
 Catharina: 10
 Barbara: 6
 Petronella:5

Dubbelnamen in Erps:
 Mannen:
 Johannes-Baptist: 20
 Johannes-Franciscus: 6

Vrouwen:
 Maria-Anna: 10
 Anna-Maria: 9
 Maria-Catharina: 8
 Anna-Catharina: 6
 Maria-Theresia: 5
 Petrus en Johannes-Baptist waren de populairste jongensnamen, terwijl Elisabeth, Johanna en Maria-Anna de populairste meisjesnamen waren³.

Geboortekaartjes vonden we reeds in de stad in 1878. In *Rond den Heerd* van 1878 meende men, dat naast de aankondiging van de geboorte, best ook de doop en de naam van het kind vermeld werden. Op het platteland worden geboortekaartjes populair na de tweede wereldoorlog⁴.

Er zijn ook **de suikerbonen**. Het zijn amandelvormige suikerbonbons met een vulling bestaande uit een amandel of chocolade. Ze werden traditioneel verpakt in een kartonnen doosje, een zakje of een ander recipiënt. De kleur van de suikerbonen in Vlaanderen was traditioneel blauw voor de meisjes en roos voor de jongetjes. In 2000 is het precies omgekeerd : roos voor de meisjes en blauw voor de jongens. Diegenen, die de baby komen bezoeken krijgen suikerbonen. In Meerbeek (Vlaams-Brabant) stonden de suikerbonen in een grote bokaal voor het venster van de winkel Vandenschrieck aan de kerk. Men kocht tijdens de eerste wereldoorlog 250 g suikerbonen voor een doop. In Kwerps beviel Marie Van Dam, echtgenote van Sus Verbelen, in de Haaggatstraat te Kwerps in WO1 van een kindje. Volgens de volkstraditie kwamen de suiker-

bonen uit de doeken als het kindje gedoopt was. Het kindje had de suikerbonen 'gekakt'⁵.

Typische **geboortegeschenken** in de 19de eeuw waren tinnen schotels. Men noemde dit in Oost-Vlaanderen 'pillegiften'. Het waren geschenken van peter en meter aan hun petekind. Rond 1950 waren een zilveren lepel en een zilveren vork in de mode. Ook zilveren eierendopjes met een lepeltje kwamen veel voor. Ondertussen kwamen er ook geboortelijsten, die gedeponeerd werden in een winkel van kinderartikels. Gulle schenkers kunnen dan kiezen met de zekerheid dat de ouders het cadeau ook zullen appreciëren⁶.

De doop gaat sterk achteruit. In 1967 werden in Vlaanderen 96,1 % van de borelingen gedoopt (in België 93,6 %). In 1998 was dat nog slechts 73,1 % in Vlaanderen (in België 64,7 %). Dit viel samen met de sterke daling van het wekelijkse kerkbezoek: 52 % in Vlaanderen in 1967 (42,9 % in België) tegenover 12,7 % in Vlaanderen in 1998 (11,2 % in België in 1998)⁷. Vroeger werd het kind in de volksmond zelfs tweemaal gedoopt: eerst in de kerk en daarna in de herberg, want de familie deed dan een toer langs de herbergen.

De kerkgang behoort ook tot de traditie. De moeder werd als onrein beschouwd. Veertig dagen na de geboorte van een zoon, moesten de Joodse moeders gereinigd worden. Was het hun eerstgeborene, dan moest hij aan god worden opgedragen. Ook Maria deed dit met haar zoon Jezus in de bijbel. Katholieke moeders mochten na de geboorte niet naar buiten alvorens hun kerkgang te hebben gedaan. De kerkgang was het eerste bezoek van de moeder aan de kerk na de geboorte. De in het wit geklede priester gaf een brandende kaars in de linkerhand van de moeder. Het kindje rustte in haar rechterhand. In deze hand hield ze ook de stoel van de priester. De priester leidde de moeder naar het zijaltaar. Hij bad er de voorgeschreven gebeden. De kloosterzuster in de kapel van de materniteit of de koster in de kerk hing een blanke sluijer over de moeder. De moeder was nu gezuiverd. Het kindje kreeg dan **een schapulier** omgehangen. Deze ceremonie verdween na Vaticaan II. E.H. Raymond Van Doren deed het niet meer in Everberg, waar hij tot pastoor benoemd werd. De Heilige Familie beschermde het gezin en in verschillende parochies was er een Broederschap van de Heilige Familie⁸.

³ H. VANNOPPEN, *1ste Bijdrage tot de geschiedenis van het kind in Brabant in het Jaar van het Kind 1979*, p. 3-4.

⁴ H. DE BRUYNE en R. VAN DER LINDEN, Algemeen overzicht van een eeuw geboortegrafiek, in : *Oostvlaamse Zanten*, 57 jg. Nr. 5, september-oktober 1982, p. 187.

⁵ *Eigen verzameling documenten*, Interview Armand Vandenhoeck door auteur, Erps-Kwerps, 1974.

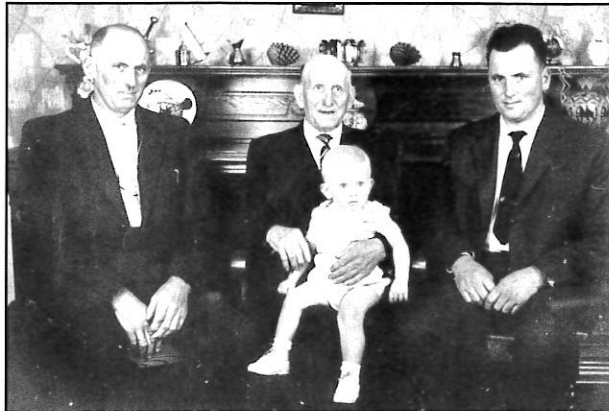
Eigen verzameling documenten, Interview Virginie Verheylewegan door auteur, Erps-Kwerps, 1974.

⁶ C. STEVERLYNCK, *Als de ooielaar komt... Vrijen, trouwen en moeder worden in de twintigste eeuw*, Tielt, 2000, p. 48.

⁷ *Ibidem*, p.49.

⁸ O.L.Vrouw-Lichtmis en de 'Kerkgang, in: *Kerkelijk leven Aartsbisdom Mechelen*, 31 januari 1960.

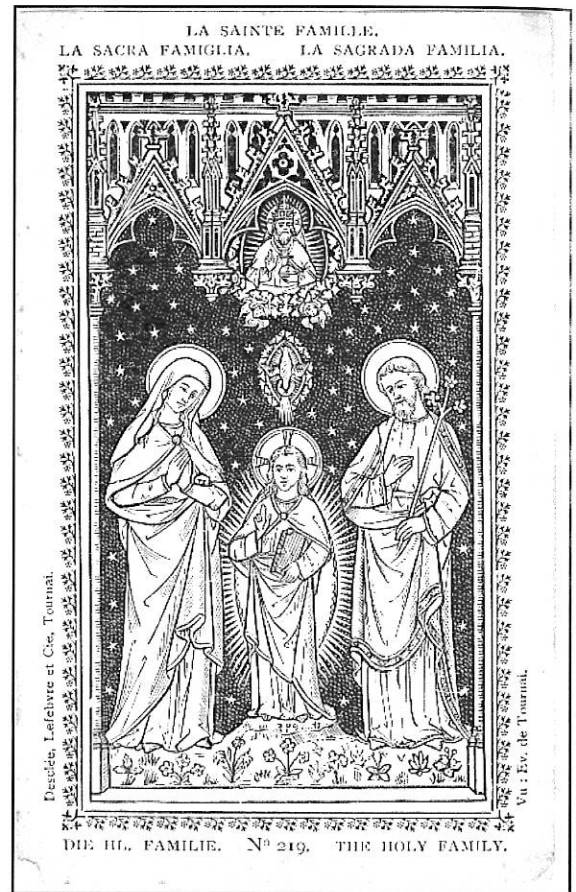
De foto's van de vier- of vijfgeslachten in mannelijke of in vrouwelijke lijn waren ook belangrijk. Enkele weken na de geboorte verscheen de foto van het viergeslacht in de krant.

Vier geslachten te Erps-Kwerps: midden overgrootvader Theophiel Van Hove, links grootvader Theodoor Van Hove, rechts vader Laurent Van Hove en midden op de schoot zoon Johny Van Hove (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

3. Vragen van jeugd naar volwassenheid

11. Welke kleuren gebruikte men voor de kleding van de baby : blauw of roos? Welke betekenis zit hier achter? Hoe evolueerde de uitrusting van de baby doorheen de verschillende periodes?
12. Werden de babyschoentjes verzilverd?
13. Waren er acties van Kinderheil in je gemeente? Was later Kind en Gezin actief in je gemeente? Hoe behandelde men kinderziekten zoals stuipen, mazelen en kinderverlamming (bedevaarten, volksgeneeskunde, geneeskunde)?
14. Kende men geesten en spoken (de tenensnijder, kludde en de loekebeer) om kinderen weg te houden van verboden zaken (zoals bijvoorbeeld de tenensnijder die diende om de kinderen uit de graanvelden te houden)?
15. Hoe evolueerden de kinderspelen? Werden er kindervakanties ingericht door de mutualiteiten en door de jeugdverenigingen (kampen van de scouts, van de Chiro)? Welke kinderfeesten (Greef van Halfvasten, Sint-Nicolaas, Sint-Maarten) waren in je streek bekend? Is hier een evolutie merkbaar?
16. Welke tradities bestaan er rond rituelen in verband met de puberteit (eerste communie, plechtige communie, vormsel, lentefeest, feest van de vrijzinnige jeugd)?
17. Schoolgebruiken en -feesten (kroontjes, aprilgrappen, de laatste 100 dagen, de laatste 50 dagen) zijn bekend? Geef de evolutie van het schoolgebeuren (zesde en zevende studiejaar, lessen snit en naad)?
18. Hoe werd het behalen van een diploma gevierd (prijzboeken, regeringsmedaille, receptie, fuif)?
19. Wat waren de voordelen van het gaan werken (café-bezoek, roken, zakgeld, een lief)?
20. Hoe verliep de loting? Hoe verliep de militaire dienst?

Het Heilige Familie beschermde de gezinnen in Vlaanderen (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

De kinderkoets in de brouwerij Van Roey te Meerbeek (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

4. Bronnen van jeugd naar volwassenheid

Op heel wat schilderijen vonden we ook **het valhoedje**. Bij een pasgeboren baby zitten de beenplaten van de schedel of de fontanellen nog niet goed vast. Daarom beschermde men in vorige eeuwen het hoofdje met een hoedje, een soort van valhelm. Dit valhoedje moest het kind beschermen tegen vallen⁹.

Er is ook **het kinderspeelgoed**: de poppen en de beren. De teddybeer behoorde ook tot het kinderspeelgoed. Hij werd genoemd naar de Amerikaanse president Teddy Roosevelt. Deze was een verwoede jager. Hij joeg op beren. Hij kwam tegenover een kleine beer te staan en wou hem niet doodschieten. Daar kwam een karikatuur van en zo werd de teddybeer zelf een successpeelgoed. Kinderspeelgoed evolueerde ook zeer snel: draaitollen, stokpaarden, hobbelpaarden, kinderfietsen...

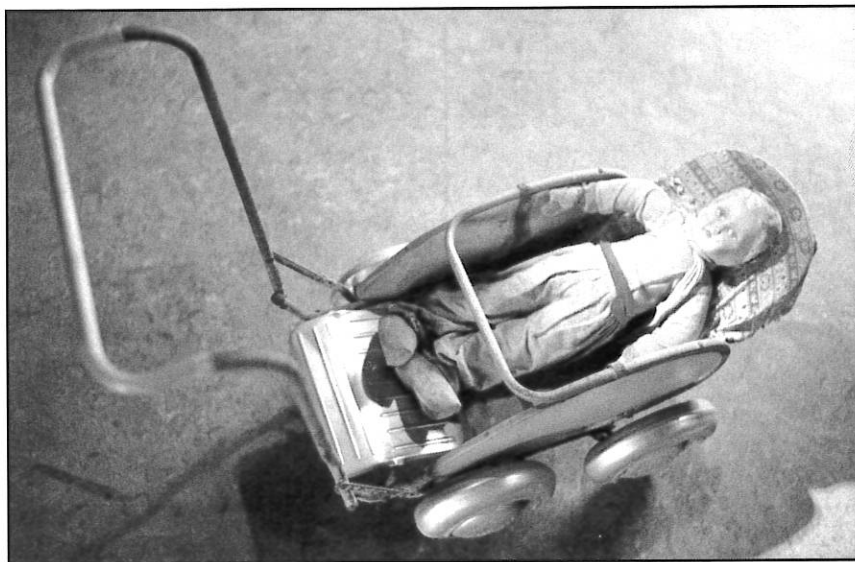
Het eerste paar schoentjes van de kleuter heeft een grote waarde. Ze worden na gebruik van een laagje koper, brons of zilver voorzien¹⁰.

Er waren ook **de wiegeliëdjes**. In Sterrebeek zong men:

*Do do kinneke
Sloapt en dut a oegskes toe
En as gij goe gesloopen het
Dan zerre gai papke kraaigen'
Of
'Do do kinneke
't Papke staat in 't spinneke¹¹*

Men was bevreesd voor **kinderziekten** zoals de stuipen of de 'seskes'. Het kind kon 'in de gave vallen'. Daarvoor moest men op bedevaart naar Sint-Cornelius in de kerk van Diegem. Er waren ook de **kinderfeesten** zoals de Greef van Halfvasten, Sint-Maarten en Sint-Niklaas. Sint-Niklaas trad in de jaren zestig vooral op in de grootwarenhuizen. Met Pasen gingen de kinderen paaseieren rapen. **Het onderwijs** werd belangrijk. Het kende ook zijn gewoonten en zijn feesten. De kinderen gingen naar de kleuterschool of de 'marmitekesschool'. Vervolgens kwam de lagere school. Sinds 1914 was er schoolplicht tot 14 jaar, waardoor er een zevende en achtste studiejaar kwam. Er waren ook schoolfeesten zoals Sint-Thomas of 'buitensluiterkesdag'. Ook de schooltas evolueerde tot de boekentas op de rug. De kleine kinderen droegen een schoolschortje in zwarte organza¹². Diegenen die algemeen secundair onderwijs (atheneum, lyceum of college) volgden, vierden Chrysostomos of de laatste honderd dagen. Sommigen trokken naar het technisch of het beroepsonderwijs. Enkelen hadden de kans om naar de universiteit te gaan. Ze maakten kennis met de studentenopen en in Brussel ook met Sint-Verhaghen.

Kinderarbeid kwam in de 18de en de 19de eeuw nog veel voor. In de 18de eeuw werkten jongens van 12 jaar als varkenshoeder op pachthoven in Bertem. Armand Vandenhoeck uit Meerbeek vertelde dat hij op achtjarige leeftijd de koeien moest weiden aan de graskant. Zijn familie had toen een weide gehuurd tussen de Dorpsstraat, de Hoge Weg en de Vossestraat. De meeste gingen vanaf veertien jaar werken. Ze kregen dan zakgeld, leerden roken, trokken 's zondags naar de herberg en droomden van de liefde¹³.

De meisjes speelden met een pop en een kinderwagen (Collectie Botermolen Keerbergen. Foto Richard De Cuber, Tildonk).

⁹ Een dergelijk exemplaar vonden we op de expo 'Brein in actie' in het Museum voor Natuurwetenschappen te Brussel in april 2002.

¹⁰ R. VAN DER LINDEN, *De levenskring in Vlaanderen in Folklore in de Lage Landen*, Amsterdam, 1972, p. 331.

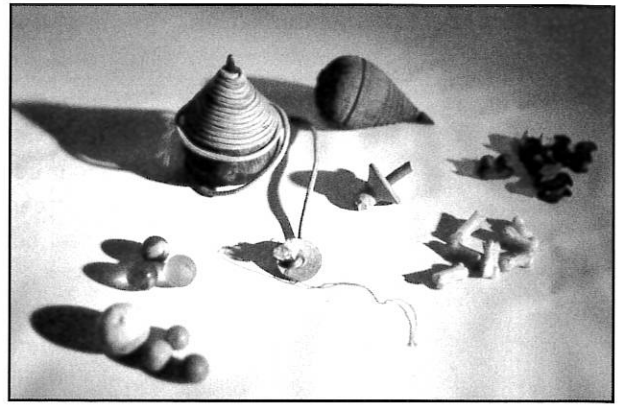
¹¹ *Eigen verzameling documenten*, Interview Lucienne Sommereyns-Parent door auteur, Sterrebeek, 1996.

¹² Organza is een weefsel van doorzichtige zuivere zijde.

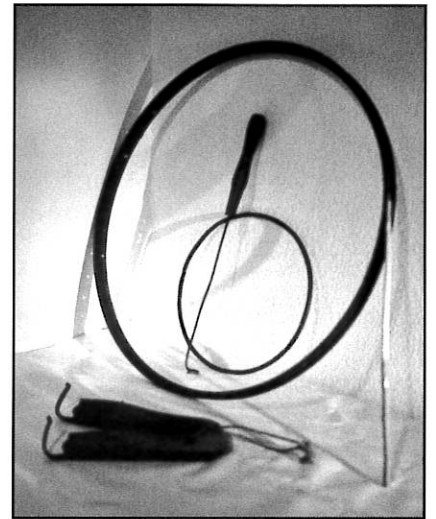
Catalogus Kinderen van alle tijden. Kindercultuur in de Nederlanden vanaf de Middeleeuwen tot heden, Zwolle, 1997.

¹³ *Eigen verzameling documenten*, Interview Armand Vandenhoeck door auteur, Erps-Kwerps, 1979.

Kinderspelen vonden we in A. DE COCK en I. TEIRLINCK, *Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland, Heruitgave*, Borgerhout, 1994-1995. Boerke Schoep was een kinderspel dat voor 1914 in Meerbeek gespeeld werd door de jongens. Het ging als volgt: "Boerke Schoep werd gewoonlijk gespeeld op de Dorpsstraat, de hoofdstraat van Meerbeek. Men legde een dikke zware witte steen midden op de straat en men plaatste hierop een kassei. Die kassei was het doelwit voor de jongens. Elke medespeler behalve één had een halve baksteen. De jongen zonder steen hield de wacht. De andere spelers wierpen van op een afstand van 5-6 m naar de kasseistein. Wanneer de kassei afgeworpen was, namen de jongens hun steen op en liepen naar het kamp. De jongen, die geen steen had, moest eerst de kassei op de grote steen leggen en mocht dan de anderen een 'kaikke' geven of vatten. Diegene die gevat was, moest zijn steen afgeven en werd 'wachter' en het spel kon opnieuw beginnen"¹⁴. Jongens speelden met de hoepel en met de draaitol, meisjes hadden een poppenwagen. Er waren ook de **volksspelen** zoals zakkenlopen, mastklimmen, ringsteken, eierenkoers, koordjes knabbelen, in een met siroop bestreken appel bijten, waterbaksteken. Hier deden jongvolwassenen ook aan mee¹⁵.

De draaitol behoorde ook tot het kinderspeelgoed voor jongens (Collectie Botermolen Keerbergen. Foto Richard De Cuber, Tildonk)

De jongens liepen achter de reep (Collectie Botermolen Keerbergen. Foto Richard De Cuber, Tildonk)

Volksspelen in 1891 volgens de Illustration Européenne. Bemerkt het waterbaksteken, het zakkenlopen, het mastklimmen en het koordjes knabbelen (Copyright Koninklijke Bibliotheek Brussel X 38235 c).

¹⁴ H. VANNOPPEN, Meerbeekse kinderspelen rond 1910-1920, in : *Tussen Brussel en Leuven*, nr. 4, juli 1988.

Eigen verzameling documenten, Interview Armand Vandenhoeck door auteur, Erps-Kwerps, 1979.

¹⁵ R. DE ROECK, Leute en ontspanning in Z.W.-Brabant, in : *Eigen Schoon en De Brabander*, 34 jg., nrs.1-2, januari-februari 1952, p. 46-53.

De loting bleef een opvallend gegeven in het leven van een jonge man. Hubert Verboomen, zelfs een loteling in 1902, beschreef de loting als volgt: "Tot bij de afschaffing in 1909 was België onderverdeeld in militiekantons. Erps-Kwerps was met Kortenberg, Everberg, Meerbeek, Veltem-Beisem, Wilsela, Herent zelf en Kessel-Lo aangesloten bij het militiekanton Herent. Aan het hoofd van het militiekanton stond een militieraad, in 1902 voorgezeten door de heer Alfons De Coster, burgemeester van Erps-Kwerps. De dag der loting was elke gemeente van het kanton door een officieel afgevaardigde vertegenwoordigd. Voor Erps-Kwerps was dit schepen Isidore Van Tricht. De loting had plaats op het gemeentehuis van Herent, waar elke gemeente van het militiekanton in alfabetische volgorde werd afgeroepen, dus beginnende met Cortenberg (oude spelling), Erps-Kwerps volgde en zo de ene gemeente na de andere. Erps-Kwerps had negentien lotelingen waarvan een vijftal uit Erps en vier of vijf uit Schoonaarde. Toen Arthur Boon als eerste der gemeente Erps-Kwerps binnentrad, zei hij nog: "Doe ik het niet goed, ge moet mij niet volgen". Hij trok het slechte nummer 86, want 61 was nummer 1 en 349 het hoogste nummer. Er waren in totaal 289 lotelingen. Ook Frans Stevens trok een slecht nummer. Wat de vier laatsten betrof, die trokken vervolgens: Alfons Verbelen 222, Hubert Verboomen 345, Vercammen, die reeds getrouwd was 264 en Frans Verheugen 77. Twee mesthaken, riep deze laatste uit. Ik geloof dat de anderen van Schoonaarde het beter deden: Alfons Salu, Henri Vannoppen en Vanderhulst. Voor Arthur Boon was het erg. Hij stond op trouwen met een meisje van Bertem. Gelukkig werd hij uitgetrokken voor de piotten te Leuven, zodat hij toch kort bij zijn lief bleef. Wat Frans Verheugen betrof, die verkeerde met de dochter van de statiechef. Zijn ouders wilden hem uitkopen op voorwaarde dat hij zijn lief liet. Na wat aarzelen stond hij toe, maar trouwde later toch met het meisje. Voor hen die een goed nummer trokken zoals Henri Vannoppen was alles theoretisch voorbij. Maar voor die erin waren, was het anders. Enige tijd na de loting moesten zij naar de keuring op het stadhuis van Leuven om er te vernemen of ze goed waren voor de dienst, of uitgesteld werden voor een jaar of totaal afgekeurd werden. De uitgestelden bleven drie jaar in bedwang en riskeerden op het einde toch nog te moeten marcheren. Dit was het geval enige jaren vroeger met Louis Peeters, zoon van Henri Peeters, pachter in de Kammestraat. Het eerste jaar was hij uitgesteld wegens lichaamsszwakte. Het tweede jaar idem, maar het derde jaar goedgekeurd en aangewezen voor de eerste gidsen. Hij was 28 jaar toen hij gedaan had. Bij de ruitery was de dienst toen 4 jaar. Dit was immer een keurkorps. De bepaling van de wet, die de ouders toeliet mits storting van 1600 BEF hun zoon, die er zich ingeloot had, vrij te kopen, was zeer ondemocratisch, daar slechts de rijken ervan profiteerden. Bijgevolg waren het slechts de armen die naar het leger moesten. Integendeel waren er vrijgestelden die zich verkochten voor de premie. Ze konden

ARMÉE BELGE

M. Vanden Branden, Agent de Remplacement Militaire, Nouveau Marché aux Grains, n° 27, à Bruxelles, achète les primes des volontaires avec prime et remplaçants.

Il accepte aussi les jeunes gens ayant satisfait à la milice qui désirent s'engager.

Qu'on se le dise.

BELGISCH LEGER

M. Vanden Branden, Agent van Militaire Plaatsvervanging, Nieuw Graanmarkt, n° 27, te Brussel, koopt het geld van vrijwilligers met premie en plaatsvervangers.

Hij neemt ook jongelingen aan welke voldaan hebbende aan de milicie wet, lust zouden gevoelen voor den militairen dienst.

Elk zegt het voort.

Publiciteit voor een 'zielhond' of agent van de militaire plaatsvervanging, die voor plaatsvervangers bij het leger zorgde in de periode van de loting Vlaanderen (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

zich wenden tot een makelaar. Hun agentschappen vonden in de 'gazetten'. De makelaars werden door het volk 'zielhonden' genoemd. Zij ronselden niet alleen manschappen voor het Belgische leger, maar ook voor 'Den oost' (het Nederlands Indische leger voor een duur van 6 à 8 jaar) en zelfs voor het Vreemdelingenlegioen in Frankrijk. Wat de lotingsdagen van 1902 betreft, toen Henri Vannoppen en ikzelf naar de loting gingen, kan ik zeggen dat het in de meeste gemeenten verlofdagen met woeste tonelen, dronkenschap en losbandigheid waren. Gelukkig bleef Erps-Kwerps hiervan bevrijd en moest burgemeester Alfons De Coster om 9 uur de herbergen niet doen sluiten zoals het vroeger hier en daar in de streek gebeurde. Het bleef in Erps-Kwerps bij dansen, springen en met hoed of bebloemde muts zwaaien. Inderdaad, toen de lotelingen met hun nummer buitenkwamen, werden ze voor het gemeentehuis van Herent bestormd door leurders, die tegen betaling, hun hoofddekseis met papieren bloemen en strikken versierden. Hoe gebeurde de loting op het gemeentehuis van Herent? De loteling moest uit een trommel, die telkens enige malen rondgedraaid werd, een nummer nemen dat vast opgerold zat in een klein houten sigaarvormige koker. Het nummer werd er door de voorzitter afgelezen en aan de loteling overhandigd. Dat was al. Sommigen hadden een duif meegenomen om ze thuis spoedig in te lichten over de uitslag. En

dan al zingend naar huis, naar Erps, want "Den troep is goed, hij kan niet beter wezen. Alle dagen vlees en soep zonder werken bij den troep" of "Een (of geen) piotten zullen we wezen en piotten zullen we zijn" en ook wel "Veel liever drie jaar soldaat te zijn dan te leven met de tweeën in de huwelijken staat". Zo verliep de loting van 1902. Voor velen bracht die een radicale verandering in hun leven"¹⁶. Ondertussen is ook de legerdienst al afgeschaft in België.

5. Bronnen rond de eerste en de plechtige communie

Er waren heel wat overgangsrитуelen bij de sociale puberteit. Bij de katholieken zijn dat de eerste communie, de plechtige communie en het vormsel, bij de protestanten zijn dat de eerste communie en de aanneming. Bij de Joden vinden we de Bar Mitzwa. Bij de vrijzinnigen vinden we het lentefeest en het feest van de vrijzinnige jeugd¹⁷. **De eerste communie of Prima Communio** op de leeftijd van zeven jaar is vrij recent. Paus Pius X voerde de kindercommunie in op 8 augustus 1910 door het decreet: 'Quam singulari'. **De plechtige communie of Communio Solemnis** op de leeftijd van twaalf jaar bleef bestaan. Voor 1910 noemde men dit de eerste communie. De eerste communie op zevenjarige leeftijd werd voor 1960 met weinig ceremonieel gevierd. **Het Lentefeest** werd georganiseerd voor de zesjarigen door de Oudervereniging voor Moraal. Soms droegen de Zesjarigen een bloemenkrans op het hoofd.

De plechtige communie werd voorafgegaan door **de catechismus**. In de 16de eeuw werd de plechtige communie vastgesteld op twaalf à veertien jaar. De daling van de communieleeftijd wees op de beperking van de jeugd. Wanneer deze vijftien à zestien jaar bereikte, dan betekende dit dat de economische toestand beter was en dat de jeugd langer mocht duren. In de meeste Vlaamse parochies namen de plechtige communicanten plaats in het hoogkoor op de dag van de plechtige communie. Traditioneel mocht de eerste van de catechismus de eerste plaats hebben, de tweede de tweede plaats... Maar **de plaatsen waren ook statussymbolen**. Marie Ginis was een arm meisje uit Everberg. Ze behaalde de eerste prijs bij de catechismus rond 1860-

1870. Ze gaf deze af aan een rijke pachter-dochter onder zachte druk van de pastoor. De familie Ginis kreeg in ruil een geitje en zo kwam er daar ook vlees op tafel en konden men feest vieren. En de eer van de pachters of herenboeren was gered.

De individuele plechtige (toen eerste) communiefoto van Emiel Smets (1893-1987) uit Erps rond 1905 (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg)

Plechtige (toen eerste) communiefoto van de Kwerpcommunicanten tijdens de Belle Epoque. Achteraan 3de v.l.n.r. Gustaaf Salens (o 1894) (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

¹⁶ H. VERBOOMEN, Bijdrage tot de geschiedenis van de lotelingen. De loting van 1902, in: *Fuik en Faas*, 1975, nrs. 5-6, p. 1-2.

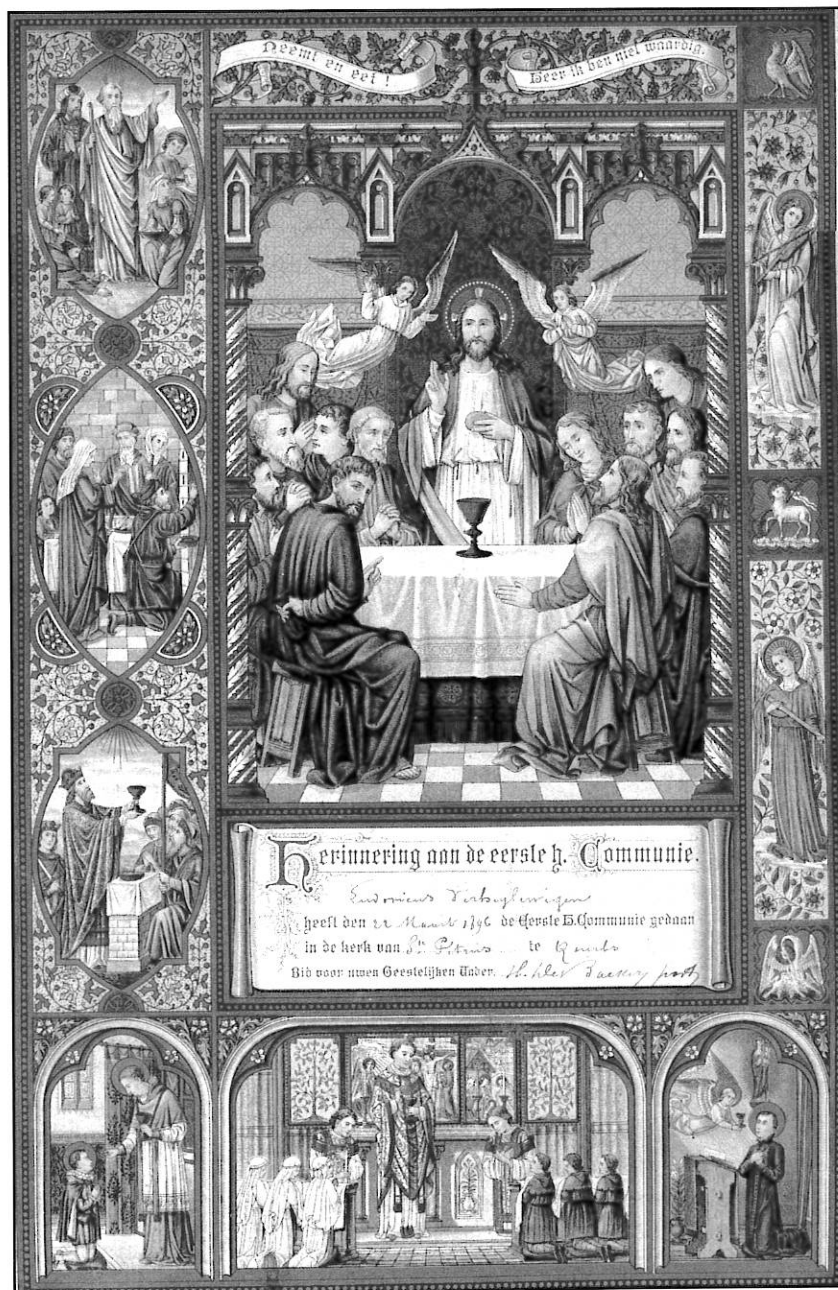
¹⁷ H. VANNOPPEN, Overgangsrитуelen bij sociale puberteit in Midden-Brabant, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LXXX jg, 1998, p. 47-96.

De plechtige communiekledij evolueerde ook snel. Zo waren er het plechtige communiekleed in het wit, een kroontje, een voile of sluier en het witte communietasje. De arme kinderen werden gekleed door het bureel van weldadigheid of door het zothuis van Erps-Kwerps. Ze vielen op, want ze liepen er gekleurd bij. Voor hen was er geen wit kleed. De jongens droegen de 'brassard' of de witte strik, die om de mouw geknoopt werd. De 'brassard' was algemeen in de stad, op het platteland droegen enkel de notabelen een 'brassard'. Rond 1930 droegen de jongens dikwijls een matrozenpakje of 'col marin'. Na Vaticaan II werden gehuurde monnikspijen ingevoerd om de sociale verschillen weg te werken.

De plechtige communiegeschenken waren belangrijk. De plechtige communiehorloges werden gekocht bij Boulanger te Leuven. Dit huis verkocht ook 'regulateurs'. In Meerbeek was Meuris pastoor. Hij was de zoon van

een horlogemaker. Hij verkocht en herstelde horloges in de pastorie. Hij verkocht veel horloges voor de plechtige communie.

De plechtige communiefoto mogen we ook niet vergeten. Plechtige communicanten werden alleen of in groep gefotografeerd. Met de plechtige communie was er feest en waren er ook plechtige communiemenu's. Het paren was één van de tradities. De plechtige communicanten werden verdeeld in twee groepen: diegenen die dicht bij de kerk woonden en diegenen die veraf woonden. Met de plechtige communie vierde men bij de plechtige communicant, die het dichtst bij de kerk woonde. Met tweede paasdag vierde men bij de veraf wonende. Er zijn ook de plechtige communieprentjes en de herinneringsdiploma's van de plechtige communie. Meestal vermeldde men hierop het uur van de gedurige aanbidding.

Herinnering aan de 1ste Communie op 12 jaar van Ludovicus Verheylewigen op 22 maart 1896 in de kerk van Sint-Petrus te Kwerps (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg)

Het vormsel omvatte de handoplegging van de bisschop, de zalving met het Heilige Chrisma en de bekruising van het voorhoofd en de kaakslag. In de meeste parochies werd om de drie jaar gevormd. De bisschop diende het vormsel toe aan de vormelingen van een drietal parochies samen. De vormheer was eerst de aartsbisschop, later één van de hulpbisschoppen of een missiebisschop en de laatste jaren één van de I dekens. De dorpsnotabelen waren peter en meter van de vormelingen. In Everberg waren Prins en Prinses de Merode traditioneel peter en meter van de vormelingen. Nu zijn meestal de ouders peter en meter van hun kind, dat gevormd wordt. In de kerkarchieven vinden we **het boek van de eerste communie, het boek van de plechtige communie en het boek van de leerlingen van de eerste communie en het vormselboek**. Na de plechtige communie behoorde men tot de groten. Sommigen volgden tot hun 14 jaar **de catechismus van volharding**.

In 1884 organiseerde men voor het eerst **het feest van de Vrijzinnige Jeugd** te Antwerpen.

In 1990 werd er op 50 plaatsen in Vlaanderen het Feest van de Vrijzinnige Jeugd voor 12 jarigen georganiseerd door de Oudervereniging voor Moraal. In 1922 werden te Vilvoorde herinneringsprenten aan de jeugd van De Vrijmaking uitgereikt.

6. Vragen rond het huwelijk

21. Waar vond men zijn levenspartner? Hoe gebeurde de partnerkeuze (balboekje, bedevaart, Chiro, luif, fuif)? Was er endogamie of exogamie? Waren er antipathieke gevoelens tegen bepaalde dorpen? Hoe schatte men de rijkdom van de toekomstige huwelijkspartner en zijn familie in (lagen witloof, serres)? Hoe vierde men Sint-Valentijn (14 februari)?
22. Hoe gebeurde het huwelijksaanzoek? Was er een verlovingsfeest? Hoe werd afscheid genomen van het jongelingschap (de broek verbranden)?
23. Hoe werd het huwelijk bekendgemaakt (roepen in de kerk, kastje gemeentehuis, schieten met kanonnetjes)? Charivari (de bef jagen) rond afgesprongen of door de gemeenschap niet aanvaarde huwelijken?
24. Hoe evolueerde de huwelijkskledij van bruid en bruidegom? Was er een verschil tussen de kledij van de bruid in verwachting en deze van de bruid, die niet in verwachting was (de bruidskroon bij de koster halen, het voorrecht van in het wit trouwen)? Was er een mode rond het bruidsboekje (oranjebloesem, natuurlijke bloemen)? Hoe evolueerde het dragen van trouwringen

Foto van het vormsel te Everberg met achteraan de meter en peter van het vormsel: Prinses Marie Claire de Croy en haar echtgenoot Prins Amaury de Merode (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg)

(man en vrouw, links en rechts)? Hoe verliep het verloop van het bruidspaar? Hoe werd de suite samengesteld?

25. Welke huwelijksstradities (bareel houden, geld gooien, schoenvegen, boompjesplanten) bestaan of bestonden er in je gemeente?
26. Hoe lang kent men al huwelijkslijsten? Welke huwelijksgeschenken werden aan het bruidspaar aangeboden? Is er een merkbare evolutie qua huwelijksstelegrammen? Wanneer werden huwelijksstelegrammen vervangen door huwelijkspostogrammen?
27. Welk huwelijk (burgerlijk, kerkelijk) sloot men in verschillende periodes af in je gemeente? Was het huwelijkscontract populair in je streek? Welk huwelijksstelsel (wettelijke gemeenschap, algehele gemeenschap, scheiding van goederen) verkoos men? Sedert wanneer kent men het samenlevingscontract? Is deze laatste overeenkomst populair bij de samenwonenden?
28. Hoe was het huwelijksmenu (onder andere de 'pièce montée') samengesteld? Waar (thuis, feestzaal) en wanneer (één of meerdere dagen, geen vasten en geen advent) vond het huwelijksfeest plaats? Hoeveel personen namen deel aan het huwelijksfeest (op de receptie, op het familiefeest en op het avondfeest)? Wie betaalde het huwelijksfeest?
29. Hoe verhinderde men het bruidspaar om het huwelijksbed te betreden of hoe maakte men het het bruidspaar lastig (Tobiasnachten, auto inpakken, huisgevel versieren, slaapkamer overhoop zetten, advertenties in de krant)
30. Hoe verliepen de wittebroodsweken? Waarheen ging de huwelijksreis?

Liefdeskaart van rond 1930. Het liefdeshart was begeleid met bloemen en een hoefijzer (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

7. Bronnen rond het huwelijk

Liefdesbrieven en liefdeskaarten vinden we soms terug op zolders. Ze geven een beeld van de sentimentele geschiedenis van een dorp. **Interviews** rond het huwelijk zijn belangrijk. Hubert Verboomen vertelde ons het volgende over de huwelijksgewoonten: *“De koetsier trad op bij rijkere trouwfeesten. In Erps was dat ‘Fey’ of Felix Bulens, die ook lid van de gemeenteraad was. Hij werkte ook veel voor het klooster. Hij stond onder andere in voor het vervoer van volk van het station van Kortenberg naar het klooster van Erps. Typische huwelijksgeschenken waren <sic> een glazen vaas met een Christus erin. In Dworp was het de gewoonte een vaatje lambiek aan te beiden aan de meisjes van de Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw. Men kreeg dan als huwelijksgeschenk één of twee vazen. Ook een maretak met wassen topjes werd aangeboden. Het was de ‘fleur d’orangé’ of de oranjebloesem, die ook als bruidsboeket gebruikt werd. Er waren voor 1914 weinig trouwportretten”*¹⁸.

Huwelijken konden soms ook politieke manifestaties worden met bijvoorbeeld steunbetuigingen aan de Boeren van Transvaal. Hubert Verboomen vertelde het als volgt: *“De Boerenoorlog maakte veel ophef in de streek. Ikzelf en Emiel Boon waren heftige partizanen voor Transvaal. De generaals Botha, De Wet en Krognée waren voor ons geen onbekende namen. Iedereen in Erps wist het: de Boeren hadden de Engelsen ‘een strooit gestoken’ (in een*

*hinderlaag gelokt en het hun moeilijk gemaakt) en heel Erps was ook Boerengezind. We wisten alle nieuws uit Zuid-Afrika dankzij De Huisvriend, die in Antwerpen uitgegeven werd als onderblad van het Handelsblad van Antwerpen. Ik zag de Huisvriend liggen bij Pie Bulens, bij ‘Jan Mes’ (Van Messem), bij schepen Isidoor Van Tricht (‘Dore van de Meulder’). Ik werkte toen als gast bij Leon Van Tricht, de maalder, en in de molen werd er nogal gediscussieerd over de Boerenoorlog. Men beweerde zelf dat er een compagnie uit onze contreien naar Transvaal zou vertrekken om de Boeren te helpen. We hoorden dat een rodekruisafdeling onder leiding van dokter Heymans uit Mechelen naar Transvaal vertrokken was om de Boeren te steunen. In Nederokkerzeel noemde men de twee fanfares ‘De Boeren’ en ‘De Engelsen’. Ook bij huwelijken kwam de Boerenoorlog aan bod. Zo was er een omhaling voor de Boeren bij het huwelijk van Wivina Goffeau met Jan Ronsmans te Nossegem. Wivina Goffeau was afkomstig uit De Prins Kardinaal, een pachthof met herberg langs de Leuvensesteenweg te Kortenberg. Ze was de weduwe van Jules Moens, die verongelukt was. De hoeve Moens lag op de hoek van de Leuvensesteenweg en de Voskapellelaan te Nossegem op de plaats waar nu de Colruyt gevestigd is. Wivina Goffeau trouwde een tweede maal met de gast van de hoeve Moens namelijk Jan Ronsmans. Het geld dat te Nossegem opgehaald werd bij het huwelijk Ronsmans-Goffeau kwam terecht bij de Steuncommissie voor de Boeren”*¹⁹.

Huwelijksfoto van Hubert Flament, zoon van de Erps-Kwerpse gemeenteontvanger Gustaaf Flament, en van Céline Grangeignage. Het was een burgerijhuwelijk uit de Belle Époque: de bruid volledig in het wit en de bruidegom met witte boord en witte strik (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg)

¹⁸ Eigen verzameling documenten, Interview Hubert Verboomen door auteur, Braine-L'Alleud, 1974.

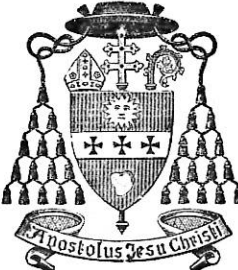
¹⁹ Ibidem.

Het huwelijksboekje gaat terug tot het begin van de 19de eeuw. Het werd afgeleverd door de burgemeester of de schepenen van de burgerlijke stand bij het huwelijk. De pastoor schreef er later op de dag nog de datum van het kerkelijke huwelijk in. Begin 1900 waren er 24 lijntjes voorzien om de namen en de geboortedata van de kinderen te noteren. Dit is in 2004 niet meer nodig.

De bisschop of de paus gaven dispensaties in verband met bloed- en aanverwantschap. Deze **dispensaties** voor huwelijken tussen neef en nicht vinden we terug in het parochie-archief.

In de huwelijksakte bij de burgerlijke stand vond men ook **de dispensatie** voor een tweede huwelijk met een schoonzuster. Wanneer een weduwnaar met zijn schoonzuster huwde moest hij tot 1920 dispensatie vragen aan de koning volgens artikel 162 van het burgerlijk wetboek. De wet van 11 november 1920 schafte deze verplichting af. Bakker Ferdinand Salens huwde nog te Erps-Kwerps met koninklijk dispensatie. **De echtscheiding** werd ingeschreven in de zijkant van de huwelijksakte. In Erps-Kwerps vond de eerste echtscheiding plaats in 1878. Het echtpaar Van Halle-De Coster ging toen uit elkaar. Dat leverde heel wat spookverhalen op.

FORMULA
DISPENSANDI CASU URGENTI.

*Schraafte pro forma
10/11/1922*

DESIDERATUS JOSEPHUS
TITULI S. PETRI AD VINULA S. R. E. PRESBYTER CARDINALIS MERCIER,
DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA ARCHIEPISCOPUS MECHLINIENSIS,
PRIMAS BELGII.
Omnibus has visuris salutem in Domino.

Vi facultatis locorum Ordinariis in canonibus 1043 et 1045 Codicis Juris Canonici concessæ, quum in casu ~~mortis periculum urgent~~, — jam omnia sint parata ad nuptias, nec matrimonium sine probabili gravis mali periculo differri possit usque dum a Sancta Sede dispensatio obtineatur, Nos, prævie *notores Clementine Verboomen et Mariaam Verboomen, ex Erps,*

Diœcesis nostræ subditos, a quibusvis sententiis, censuris et pœnis ecclesiasticis, si quas quomodolibet incurrerint, ad effectum dumtaxat hujus gratiæ consequendæ, necnon ab incestus reatibus, quatenus intercesserit, et a censuris et pœnis ob hanc aut alias causas in supplica allatas forsan incursis, absolventes et absolutos declarantes, cum iisdem oratoribus in utroque foro eâdem auctoritate dispensamus in impedimento *cognationis secundi gradus æqualis lineæ collateralis,*

ut eo nonobstante, matrimonium inter se in facie Ecclesiæ licite et valide contrahere possint, dummodo mulier, si rapta fuerit, in potestate raptoris non detineatur, et nullum aliud obstet canonicum impedimentum.
Conceditur quoque legitimatio prolis, si qua ex oratoribus jam nata vel concepta fuerit, excepta tamen adulterina et sacrilega.

Datum Mechliniæ, die *15te* mensis *Aprilis* anni 1922.

E. Van Roey vic. gen.
De Mandato E^m ac R^m Domini, Cardinalis Archiepiscopi.
L. Boens, secret.

Dispensatie van kardinaal Mercier voor het huwelijk van Clement en Marie Verboomen, volle neef en nicht, in Erps in 1922 (Kerkarchief Parochie Erps).

Het huwelijkscontract wordt opgesteld bij de notaris. Het huwelijkscontract moet ingeschreven zijn in de burgerlijke huwelijksakte wil het rechtsgeldig zijn. In de burgerlijke stand vindt men dan de notaris en de datum van het opstellen van de huwelijksakte. Wie geen huwelijkscontract heeft, valt onder het wettelijke stelsel. Alles wat ze inbrengen in het huwelijk blijft hun persoonlijke eigendom. Alles wat ze in het huwelijk samen verwerven, wordt gemeenschappelijke eigendom²⁰. **Het samenlevingscontract** is een nieuwigheid voor personen die ongehuwd samenwonen.

De akte van eerbied werd opgesteld door de notaris, wanneer de ouders niet akkoord gingen met het huwelijk. Ze konden bezwaar indienen tegen het huwelijk van hun kind, totdat dit kind de leeftijd van 25 jaar bereikt had..

De huwelijkskledij evolueerde snel. Rond 1860 droegen de mannen een blauwe kiel op hun huwelijk. Rond 1900 droegen de mannen een bolhoed en een zwart kostuum. De bruiden waren ook dikwijls in het zwart, maar er was bijvoorbeeld een versiering met een witte strik²¹. Wit was typisch voor de dames uit de rijke burgerij, dus de rijkere klasse. Na 1945 was wit voor bruiden die maagdelijk trouwden en dus niet in verwachting waren toen ze huwden. Bij het witte kleed paste ook een sleep. In praktijk werd deze regel al niet meer gevolgd in de jaren '70.

Het bruidsboeket bestond vroeger uit oranjebloesem. De '*fleur d'orangé*' was afkomstig uit Bretagne en werd vandaar over West-Europa verspreid. De oranjebloesem werd ook soms ingekaderd. Zo vinden we in het *Huis van Alijn*, het museum voor volkskunde te Gent, de oranjebloesem van Alphonse Goossens en van Wivina Sedyns, die op 10 januari 1885 huwden. Er is ook een oranjebloesem van Michel en Virginie, die op 14 mei 1890 huwden. De oranjebloesem, die als bruidsboeket dienst deed, kwam onder een speciale globe terecht. Het geheel werd versierd met spiegeltjes.

Huwelijksfoto van Jean Poot uit Diegem en van Leonie Salens uit Kwerps rond 1920. De bruid droeg oranjebloesem (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg)

De trouwringen zijn het symbool van de eeuwige trouw. Meestal zijn het trouwringen van veertien of achttien karaat goud. Het bruidsmisje of de bruidsjonker draagt het hartvormige kussentje, dat speciaal voor de trouwringen gemaakt is. Met de lintjes boven op het kussentje worden de trouwringen goed vastgemaakt. Het kan ook een rechthoekig kussen zijn, versierd met de wapenschilden van de gemeenten van bruid en bruidegom. De trouwing werd oorspronkelijk alleen door de vrouw gedragen. Na 1918 begonnen ook de mannen langzamerhand een trouwing te dragen. In West- en Oost-Vlaanderen werd de trouwing links gedragen. In Antwerpen en Vlaams-Brabant werd de trouwing rechts gedragen. In 1958 werd algemeen voorgeschreven in de Belgische bisdommen de ring links te dragen. Zo zien we een duidelijke verandering optreden in Antwerpen en Vlaams-Brabant (aartsbisdom Mechelen) sinds 1965. Weduwen droegen vroeger in Vlaams-Brabant de trouwing aan de linkerhand. Sommige

Het huwelijk van Alfons De Coster (1893-1978) uit Sterrebeek en van Marguerite Vandervelde (189-1983) uit Nossegem in het begin van de jaren '30 of een huwelijk in een landbouwersgezin. V.l.n.r. Jan Vandervelde, Bertilde Noppen, Sabine Vandervelde, Alfons Noppen, Anna Vandervelde, bruidegom Alfons De Coster, bruid Marguerite Vandervelde, Josephine De Coster (achteraan); Henri Vandervelde (achteraan), Julia Vandervelde, Gaby De Backer en haar echtgenoot Alfons Vandervelde.

²⁰ O. MOUTON e.a., *België, een manier van leven*, Tiel, 2001, p. 91.

²¹ *Eigen verzameling documenten*, Interview Hubert Verboomen door auteur, Braine L'Alleud, 1974.

De B.J.B.-meisjes vormden de erehaag bij het huwelijk van André Vanderseyen en Julia Overloop te Everberg op 17 augustus 1955 (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

weduwen droegen ook de twee trouwringen boven elkaar. Dit gebruik vonden we in 1975 in Veltem-Beisem, Tildonk, Kortenberg en Meerbeek²².

De suite was belangrijk. Er was een strikte rangorde wanneer men het gemeentehuis of de kerk betrad. De vader leidde zijn dochter naar het altaar, de moeder haar zoon. Dan volgden de moeder van de bruid met de vader van de bruidegom. Dan kwamen de broers, zusters, ooms en tantes, neven en nichten. Wanneer het huwelijk in de kerk gesloten werd, dan kwam eerst het bruidspaar, dan de vader van de bruid met de moeder van de bruidegom, dan de moeder van de bruid met de vader van de bruidegom en dan de rest van de familie.

De bruidstaart of de *'pièce monté'* met het bruidspaar in keramiek of in kunststof bovenop afgebeeld was ook typisch voor de huwelijken. De traditionele bruidstaart was wit van kleur. Wit wees op zuiverheid, zegen en voorspoed. De bruidstaart was traditioneel versierd met marsepeinen roosjes en versieringen van suikergoed. De bruidstaart telde een aantal lagen afhankelijk van het aantal gasten. De vulling van de bruidstaart bestond meestal uit een cake, op smaak gebracht met een heerlijke likeur of een zoete gelei. De buitenkant werd voorzien van een laagje marsepein of spierwitte fondant.

Schieten met 'carbuur' voor een huwelijk voor het 'pachthof van de Guijt' te Erps-Kwerps (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

Huwelijksgewoonten bleven bewaard. De avond voor het huwelijk werd er met 'carbure' geschoten. Boompjes werden geplant te Kampenhout voor het huis van het bruidspaar. Ook andere tradities bleven bewaard in Midden-Brabant: het schoenvegen aan de kerk of aan de herbergen en het houden van de koord of de bareel aan de kerk. Het op stellen zetten mag men ook niet vergeten. Dat kan zowel gaan over de auto, de huisgevel, binnenshuis, de slaapkamer (soms via advertenties). Het inbreken en het blauwselen horen hierbij. Bij volksdansgroepen zoals *De Hollen Blok* te Erps-Kwerps werd de rozenwals uitgevoerd rond het bruidspaar en daarna werd een paar beschilderde klompen overhandigd met daarop de reus Pie Blok en de witloofreuzin Trieneke en de namen van het bruidspaar geschilderd..

Naar gelang van de streek werd **de schatting van de rijkdom van bruid en bruidegom** uitgedrukt in druiven-serres en 'koten' witloof (witloofstreek rond Kortenberg en Kampenhout, druivenstreek rond Overijse en Hoellaart).

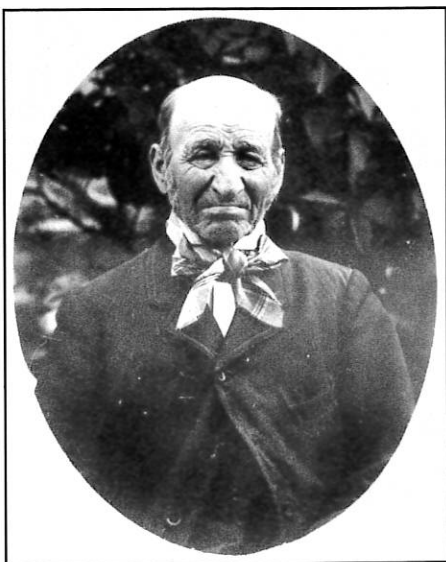

Volksmuzikanten met trekharmonica en trommel bij het huwelijk van 'Nette Bonne' (Verhoeven) te Veltem-Beisem voor W.O.II. V.I.n.r. Bertus Overloop ('Laes'), Felix Vanderhulst ('Fé van den Bels'), Jan Verbist (zoon van Jef Verbist) en Edward Vanderhulst ('van den Bels') (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

²² A. DOPPAGNE, C. LEONARD, D. MANET, K.C. PEETERS en J. THEUWISSEN, Aspecten van het volksleven in Europa, in : *Volkskunde*, 1975, p. 278-282 en p. 283-289.

8. Vragen van superactief naar pensioen

31. Welke soorten gezinnen (kerngezin, uitgebreid gezin, samengesteld gezin, alleenstaanden, huishoudens zonder gezinsstructuur) kende men in de verschillende perioden? Hoe evolueerden de gezinnen statisch (de soorten gezinnen per gemeente in percentage in een bepaald jaar) en dynamisch (de soorten gezinnen waarin een mens leefde van de wieg tot het graf)?
32. Maak een kwartierstaat met 16 kwartieren (twee ouders, vier grootouders, acht overgrootouders...) van jezelf?
33. Welke gebruiken kent of kende men op het werk (Sint-Elooi, Sint-Barbara, 1 mei, Rerum Novarum)?
34. Werden verjaardagen en naamdagen gevierd (door feestjes of geschenken)?
35. Hoe verliep de jaarkrans of het verloop van feesten gedurende een geheel jaar, in de familie (Pasen, kerstmis, moederdag, vaderdag)?
36. Hoe werden de kermissen in de familie gevierd (welke activiteiten, welk menu)?
37. Wanneer vonden de eerste echtscheidingen plaats in je gemeente?
38. Hoe evolueerden de bejaardentehuizen (plaats, levenswijze, gescheiden appartementen voor mannen en vrouwen, kostprijs)?
39. Hoe werden gouden en diamanten bruiloften gevierd (receptie, ontvangst door de gemeente, feest, versiering van de huisgevel)? Wat waren de typische geschenken (Voltaire's, gouden korfjes)? Waren er stoeien (met kafmolen)?
40. Hoe werden honderdjarigen gevierd? Waren er stoeien? Waren er typische geschenken (geschenken van de gemeente en van de koning).

Thomas Penninckx of 'Tomaikes' (Zaventem 1838-1920)
(Collectie Penninckx, Zaventem).

9. Bronnen rond superactief

Voor 1880 steunde een huishouden op drie criteria:

- het lokale : de leden van een huishouden sliepen onder één dak.
- het functionele : een aantal activiteiten waren gezamenlijk (bijvoorbeeld productie, consumptie en de opvoeding van de kinderen) .
- het verwantschaps criterium : de meeste leden van het huishouden waren verbonden door bloedverwantschap of door huwelijk²³.

De **plannen van de hoeve** of van de woning met de evolutie daarvan zijn belangrijk om een beeld te krijgen van het leven binnen het gezin en om de gezinscriteria te onderzoeken. We verplaatsen ons naar het begin van de 19de eeuw naar Zaventem, waar we de familie Penninckx volgen in de Imbroekstraat. Joannes Penninckx, de eerste generatie in Zaventem, was afkomstig uit Vrebos-Everberg. Hij was huiswever zoals zijn vader Guillaume Penninckx in Everberg. Joannes Penninckx huwde te Everberg op 10 februari 1794 te Everberg met Clara Mommens, eveneens een Everbergse. In 1811 kochten Joannes Penninckx en zijn echtgenote Clara Mommens een hoeve in de Imbroekstraat te Zaventem. Het Imbroek was een vrij nat gebied gelegen tegen de Kleinbeek. Men bouwde er op water, zodat de kelders weinig diep mochten zijn. De woning van Joannes Penninckx vonden we al in 1771-78 als een kleine eenledige woning, eerder een daglonerwoning. De Everbergse wever overleed te Zaventem in 1814 en zijn echtgenote in 1820, respectievelijk 45 en 48 jaar oud. De goederen Penninckx werden gedeeld onder de 7 staken, want zij hadden 7 kinderen. Het linker deel kwam aan de dochter Catharina Penninckx en het rechter deel aan de zoon Petrus Penninckx.

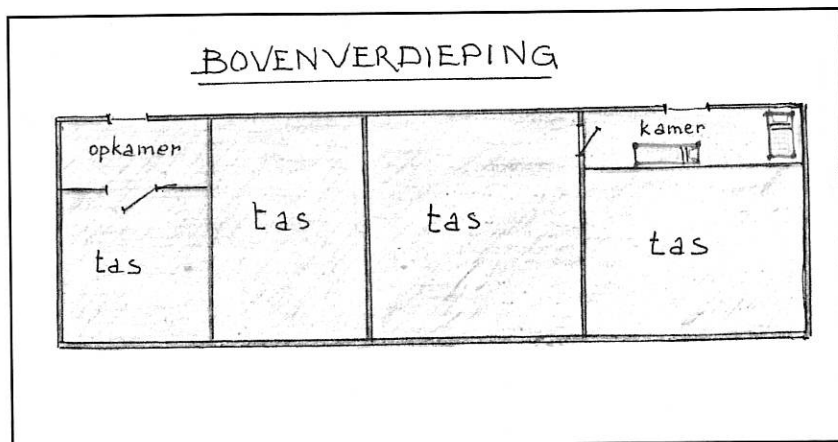
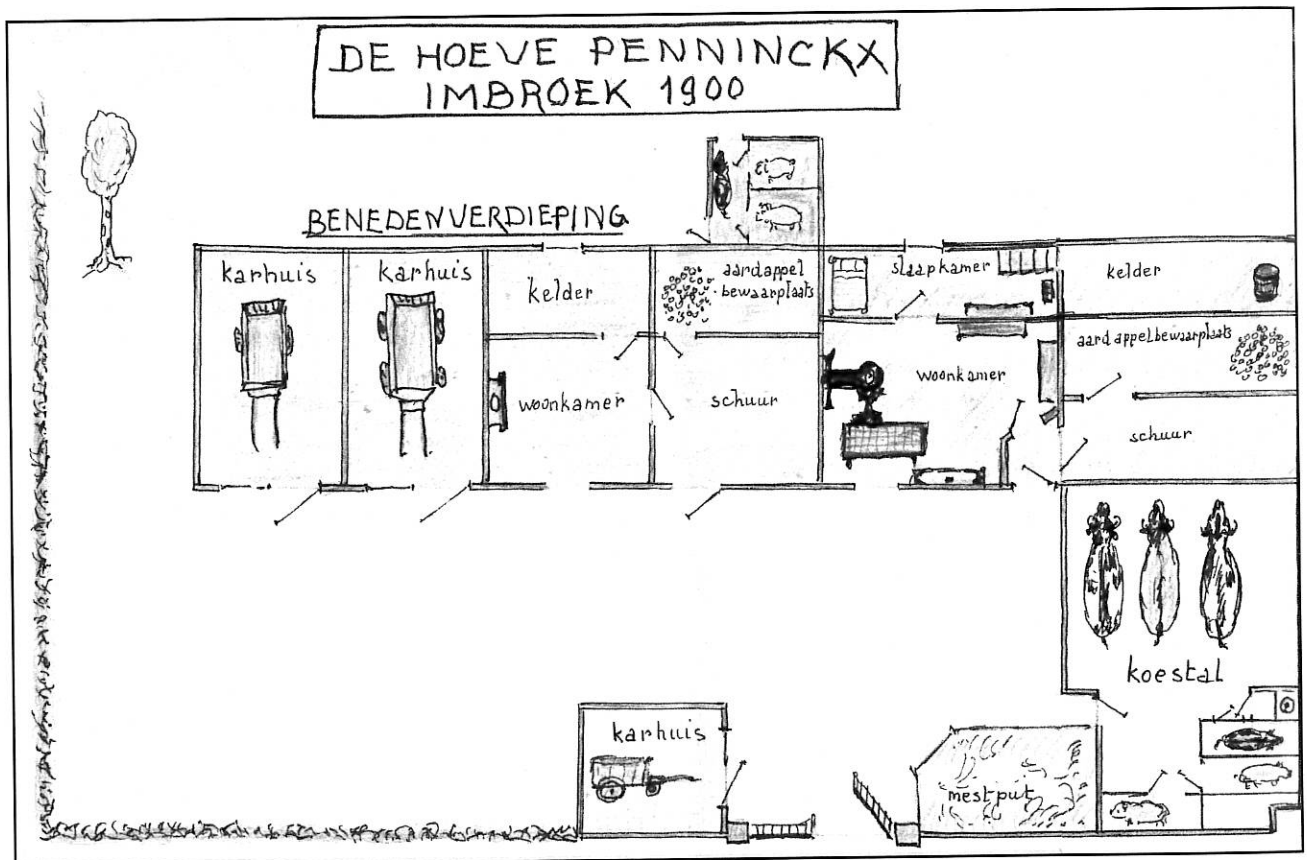
Pieke' of Petrus Penninckx vormde de tweede generatie op de hoeve. In de officiële akten werd hij opgegeven als landbouwer. 'Pieke' Penninckx was een heftige 'brakkenier' of stroper. In 1830 of 1831 trok hij met een gespan met paard met vijf à zes flinke jongens uit Zaventem naar de Beukenbomen te Veltem-Beisem om de Hollanders weg te jagen. Al die jonge mannen waren zangers op het oksaal. Popp gaf rond 1850-1870 Petrus Penninckx als eigenaar van een huis met een tuin en van een stukje land. Petrus Penninckx huwde in 1832 Anna-Maria Thielemans. Deze stierf in 1837 en Petrus Penninckx hertrouwde nog hetzelfde jaar met Joanna-Maria Goris. Bruid en bruidegom waren analfabeet, want ze plaatsten een kruisje onder de huwelijksakte. In 1838 werd uit dit huwelijk een zoon Thomas Penninckx geboren.

²³ P. LASLET, La famille et le ménage: approches historiques, dans : *Annales E.S.C.*, XXVII (1972), p. 848.

H. VANNOPPEN, Demografie, gezinsgeschiedenis, volkskunde en genealogie als interdisciplinaire wetenschappen binnen de heemkunde, in : *Vlaamse Stam*, 1995, p. 295-311, p. 339-370, p. 419-437 en p. 483-493.

Thomas Penninckx of 'Tomaikes' vormde de derde generatie op de hoeve. De hoeve Penninckx noemt men nog steeds 'de boerderij van Tomaikes'. Zaventem kende een eerste industrialisatie in de eerste helft van de 19de eeuw met papier- en lederfabrieken. Thomas Penninckx werd vermeld als fabriekswerker in 1867. Uit de familieoverlevering weten we dat hij papiermaaijer was in de papierfabriek van Kraainem. Daar werden vodden tot papier verwerkt. Wanneer er tussen de vodden in de fabriek nog een goede broek lag, wisselde hij van broek. Later werkte hij op de watermolen van Stockmans in Zaventem en ook een tijd op een papiermolen. De papierfabriek ontstond langs de Woluwe, waarvan men de waterkracht gebruikte als energiebron. In 1876 werd hij nog vermeld als papiermaker. In 1866 huwde Thomas Penninckx Francisca Vandervelde, een landbouwersdochter. Op aandringen van Isidore Vanden Eynde, de eigenaar van de grote papierfabriek te Zaventem, begon Thomas Penninckx met een

landbouwbedrijf. Zijn vrouw ging met twee à drie pond boter op het hoofd te voet naar de markt van Sint-Joosten-Node. Isidore Vanden Eynde, de eigenaar van de 'Papeterie de Saventem' kwam Thomas Penninckx tegen en zei: "Thomas, dat gaat toch niet, zo uw vrouw met het gewicht op het hoofd naar de markt laten gaan. Koop U een paardje en ga zo met een karretje met boter naar de markt van Sint-Joosten-Node en begin te boeren". Voor een paardje was er geen geld. 'Boeren' ging niet in 1870 want er was gebrek aan land. Isidore Vanden Eynde beloofde hem het eerste land te verhuren dat vrij kwam. Dit gebeurde en zo werd Thomas Penninckx landbouwer. In 1876 kocht Thomas Penninckx 49,50 are op de Kalkhoven (op de hoek van de Molenstraat en de Quinkensstraat) te Zaventem. In 1889 kocht hij 32 a 7 ca land op het Hoddeveld bij de Molenstraat te Zaventem. Hierbij werd hij duidelijk vermeld als 'cultivateur à Saventem'. Oorspronkelijk bewoonde de familie Penninckx een rechthoe-

De hoeve Penninckx in het Imbroek te Zaventem in 1900 (Tekening Felix Stroobants, 1981).

kig gebouw, dat in twee verdeeld was. Thomas Penninckx bewoonde het rechterdeel. Het was een zandstenen gebouw. Zaventem was bekend om zijn schaasputten of zandsteengroeven, waar witte lediaanse zandsteen ontgonnen werd. In de omgeving van de Imbroekstraat lag een schaasput, zodat de stenen vrij goedkoop waren. Een beeld van de woning rond 1900 : vooraan had men de woonkamer of de keuken. De keuken had een venster met luiken of 'plafeturen' en een voordeur. Om de koude tegen te gaan had men een portaal. Het portaal gaf zowel toegang tot de keuken als tot de schuur, die naast de keuken lag. In de keuken vonden we de wasbank tussen het venster en het portaal. De haard lag in de keuken tegen de linkermuur. Achter de keuken had men de slaapkamer van de ouders (in 1900 waren dat Joannes Penninckx en Catharina Penninckx). Een raam in de kamer gaf uit op de tuin. In de slaapkamer van de ouders was er een trapje om enerzijds de kelder te bereiken en anderzijds een slaapkamer, die boven lag. In deze slaapkamer sliepen de grootvader (in 1900 Thomas Penninckx) en de drie kleinkinderen (Marie, Josephine en Willem Penninckx). Boven de keuken en de slaapkamer van de ouders lag de tassing, die bereikt werd met een ladder vanuit de schuur. In de kelder stond het vleesvat. Wanneer één varken geslacht werd, kocht men er twee kleine bij. Naast het woongedeelte in rode plavei had men rechts het hoevegedeelte. Dat bestond uit de schuur waar de oogst gedorst werd met de vlegel op 'den eer' of dorsvloer of waar de halmen uitgeklopt werden op een 'gisselblok' of geselblok en uit de aardappelkelder. In de schuur had men een opening om de aardappelkelder te bereiken. Boven de schuur en de aardappelkelder lagen de schelf, die ook dienst deed als tassing. Later werd er tegen de schuur een koestal aangebouwd zodat men een L-vormig gebouw kreeg. De stal had lage muren met een puntdak. In de stal was er plaats voor drie koeien, dus een kleine hoeve. In de koestal waren nog het 'huiske' of het toilet, het 'meuttekeskot' of de kalverenstal en twee varkenshokken. De varkenshokken lagen tegen de Imbroekstraat. De mestput lag tegen de koestal en tegen de Imbroekstraat. Het karhuis stond langs de andere zijde van de poort tegen de straat. De familie Penninckx kreeg ook de linkse oude gebouwen in handen. Het was een huurwoning, die sterk verkrot was. Er was geen bakhuis en geen bornput of 'beurre'. De verklaring was eenvoudig. Het deeg werd op de hoeve in de deegtrog of 'moullie' bereid en op 'platines' per kruitwagen naar de bakker gevoerd. Deze stond in voor het bakken. Men haalde water uit de Kleinbeek. Er stond een pomp in het talud van de Kleinbeek niet ver van de brug, die de Dam met de Imbroekstraat verbond. Een bornput was dus niet noodzakelijk. De verlichting gebeurde rond 1900 met een petroleumlamp.

Thomas Penninckx werd opgevolgd door zijn zoon Joannes Penninckx, die het landbouwbedrijf voortzette. Het was de vierde generatie Penninckx in Zaventem. Hij huwde Catharina Penninckx in 1892. Het was zijn achter-

nicht zoals de volgende filiatie aangeeft:

1. Joannes Penninckx-Mommens
2. Petrus Penninckx		2. Henri Penninckx
3. Thomas Penninckx		3. Karel Penninckx
4. Joannes Penninckx	X	4. Catharina Penninckx

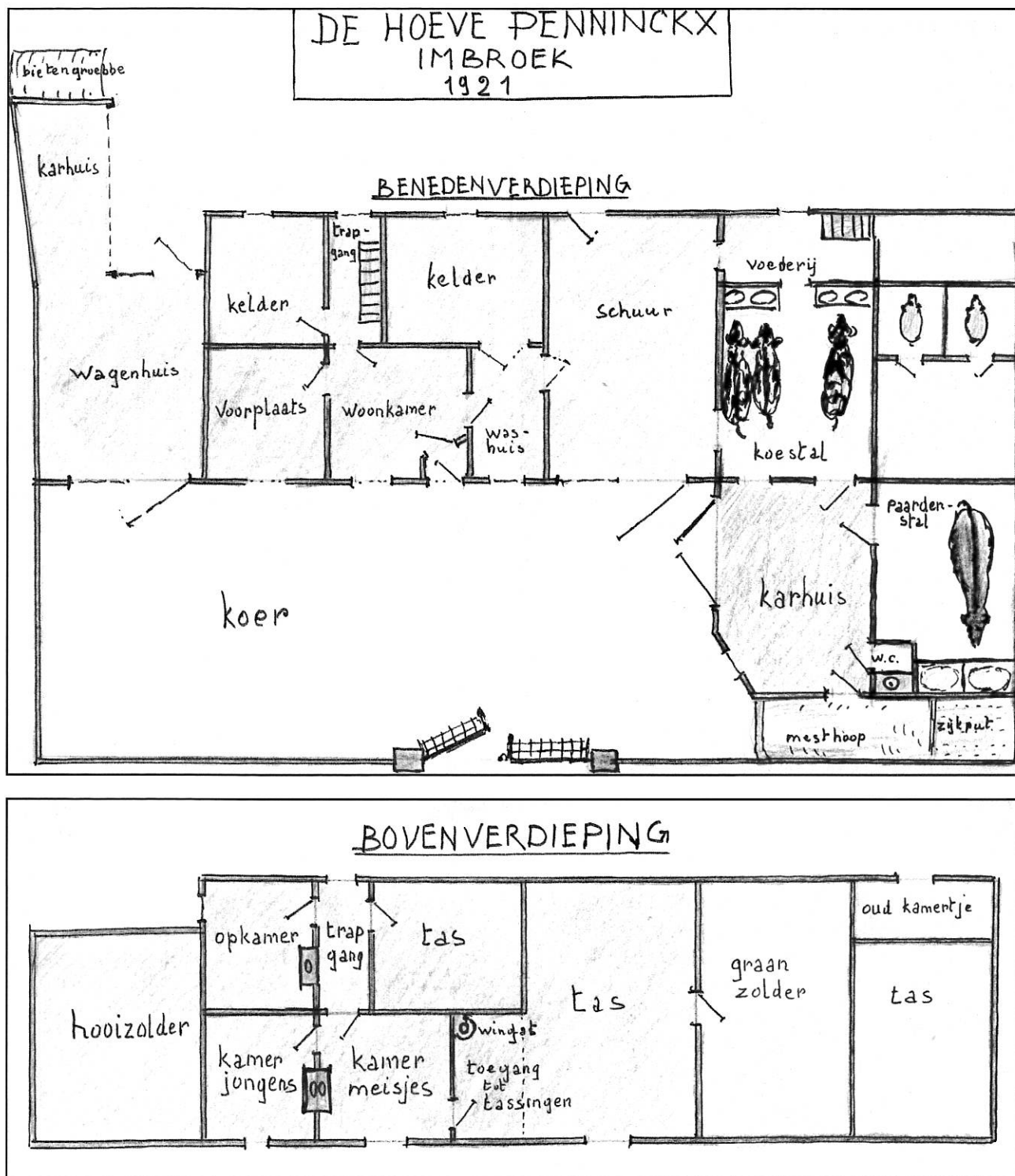

Karel Penninckx (Zaventem 1844-1930), de vader van Catharina of 'Nette' Penninckx (Collectie Penninckx, Zaventem).

Met de landbouwcrisis van 1880-1890 kon de familie Penninckx landbouwgronden aankopen en zijn areaal uitbreiden. Het waren meestal goederen van de grote pachthoven zoals het pachthof Goffeau. Thomas Penninckx kocht toen 25 are land op de Kalckhoven te Zaventem voor zijn zoon Wannes Penninckx en Karel Penninckx kocht toen in hetzelfde veld 25 are voor zijn dochter Nette. In 1902 kocht Wannes Penninckx 18 a 63 ca het Hoddeveld bij de Molenstraat te Zaventem. In 1906 kocht Wannes Penninckx 1 ha 12 a 50 ca goede grond in het Nossegemveld te Zaventem. In 1908 bouwde Joannes Penninckx voor 8000 BEF een nieuwe hoeve, waarin zijn oudershuis opgenomen werd. De tekening van 1921 geeft de situatie duidelijk weer. De keuken van het oude huis werd een koestal voor vier koeien, de slaapkamer van de ouders werd de voederij. In de oude schuur werden twee varkenshokken gebouwd. De oude koestal werd omgevormd tot een paardestal voor twee paarden. Voor de koestal werd een opslagplaats voor zaaigran bijgebouwd, het latere karhuis. Op de plaats van de verkrotte woning

kwam de nieuwe hoeve met wagenhuis-woonhuis-schuur. Ook de nieuwe hoeve had een portaal. Langs het portaal bereikte men de woonkamer. De twee kelders lagen acht trappen lager dan het gelijkvloers. Hierboven lag de opkamer die een meter lager lag dan de bovenverdieping. Er kwamen kamers voor de zoon en voor de dochters langs de straatzijde. In 1908 kocht Wannes Penninckx ook een nieuw botervat, een bietensnijder en een nieuwe Leuvense stoof of plattebuiskachel. In 1908 werd ook de Tomberg of het veld tegen de Werkmansstraat en de Sterrebeekstraat gekocht. Daar lagen de witlooflagen.

Joannes Penninckx voerde ook de witloofteelt op zijn bedrijf in. Hij was tevens één van de basisleggers van de witloofzaadhandel van de familie Penninckx. Een brochure bestemd voor de Franse markt wees erop dat de witloofzaadhandel Penninckx in 1979 tachtig jaar bestond en dus in 1899 ontstaan was. Wannes verkocht ook zaad van klaveren, bieten en wortelen. Hij was als notabel man lid van de kerkfabriek van Sint-Martinus te Zaventem. In 1895 werd het algemeen meervoudig stemrecht voor de gemeente ingevoerd. Wannes Penninckx werd toen gemeenteraadslid, wat hij bleef tot in 1907. Hij ijverde voor

De hoeve Penninckx in het Imbroek te Zaventem in 1921 (Tekening Felix Stroobants, 1981).

een wekelijkse markt in Zaventem. Tevoren moesten de Zaventemnaren met hun landbouwproducten naar de markt van Sint-Joost-ten-Node trekken. De maandelijkse Zaventemse markt kwam er dankzij zijn inzet. In 1920-1921 was er nog geen paard op de hoeve, want men ging met de muilezel van 'Mette Boike' een thermosifon (een witloofketel met verwarming van de witlooflagen via warm water) afhalen te Evere. Wannas Penninckx had die thermosifon daar bij Gommers gekocht. Kort daarop kwam er ook een paard op de hoeve. Het was 'een Engelsman' vanuit de oorlog.

Willem Penninckx was de vijfde generatie op de hoeve. Men kende hem als 'Willem van Tomaikes'. Hij huwde in 1928 met Marie Van Craenenbroeck uit Nossegem. Zijn ouders trokken eerst naar een woning in de Steenokkerzeelstraat. Dit was de vroegere schuur van de woning van Jozef Ceuppens en zijn echtgenote Theresia Penninckx, de zuster van Nette Penninckx. Dit laatste echtpaar had zich overgebouwd en Wannas Penninckx-Penninckx nam de schuur over en maakte er een woning van. Wannas Penninckx en Nette Penninckx bouwden na de financiële problemen van de Boerenbond een nieuwe woning in de Kerkhoflaan in 1936-37 en verhuisden daar naartoe. In 1936 kocht Willem Penninckx de grond achter de hoeve, waarop in 1947 de hangar gebouwd werd. Er kwamen heel wat onteigeningen door de aanleg van de luchthaven en van de spoorweg van Zaventem naar de luchthaven. De nadruk van het landbouwbedrijf kwam vooral op witloof en op witloofzaad voor Frankrijk te liggen. De tractor verving het paard in 1951. Ook de mechanisering werd doorgevoerd: de pikdorser en de witloofinstallatie met centrale verwarming in de witloofhof, beide in 1962. De traditie van het witloofzaad bleef in de familie. Bij de opdeling kwam de hoeve van Willem Penninckx-Van Craenenbroeck aan Yvonne Penninckx toe, de zesde generatie Penninckx in Zaventem. Dit terwijl de zonen Roger Peinninckx-De Coster en Denis Penninckx-Bergen nieuwe landbouwbedrijven in Zaventem oprichtten. Deze zijn ook vooral afgestemd op witloofteelt, evenals die van dochter Jeanne Schroven-Penninckx in Kortenberg. Ondertussen is ook de zesde generatie al op pensioen. In 2011 zal de familie Penninckx 200 jaar de hoeve in de Imbroekstraat bewonen. Plannen, foto's, notariële akten en interviews geven een interessant beeld van de activiteiten van deze familie²⁴.

De hoeve Penninckx te Zaventem in 1999 (Collectie Penninckx, Zaventem)

Joannes Penninckx of 'Wannes' (Zaventem 1868-1949) en zijn echtgenote Catharina Penninckx of 'Nette' (1870-1940) (Collectie Penninckx, Zaventem).

Witloofbedrijf Penninckx met Maria Van Craenenbroeck (Nossegem 1900-Zaventem 1988) en Willem Penninckx (Zaventem 1900-Leuven 1984) in de witlooflaag (Collectie Penninckx, Zaventem).

²⁴ H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van de familie Penninckx in Midden-Brabant*, s.l., 1980, p. 236-244.

H. VANNOPPEN, *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van Midden-Brabant*. Zaventem, 1981, p. 178-182, p. 398-399, p. 654-662, p. 718 en p. 721.

10. Bronnen rond gouden en diamanten bruiloften

De **gouden en diamanten bruiloften** kwamen in **de krant**. De burens versierden het huis van de jubilarissen met spreuken en bloemen. De jubilarissen woonden met hun familie een plechtige dankmis bij. De burgemeester ontving met de gemeenteraad de jubilarissen en hun familie op het gemeentehuis. De erewijn werd gedronken en de geschenken werden uitgedeeld. Vroeger waren er heel wat praalstoeten. Het traditionele geschenk was één of twee 'voltaires', hoge zetels. Er werden stoeten georganiseerd en gelegenheidsliederen geschreven. Vooral de mandjes met bloemen met gouden blaadjes waren zeer populair. Gouden bruiloften werden al gevierd in de loop van de 17de eeuw²⁵.

Een gouden bruiloft te Haacht rond 1900. De vrouw droeg de witte vleugelmuts en de man de faas (Foto Gerard Feremans).

De diamanten bruiloft van H. Dierickx en C. Van Lievendael, gevierd te Veltem op 5 november 1905 (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

²⁵ A .MEULEMANS, Gouden bruiloften vroeger en nu, in : *Volkskunde*, 1970, p. 159-160.

De gouden bruiloft van smid Louis Verdeyen en Maria Noppen in 1946 te Erps. De mandjes met bloemen met gouden blaadjes waren typisch voor gouden bruiloften (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

Gelegenheidslied voor de gouden bruiloft van Frans Verboomen en Petronella Penninckx in 1927 in Erps-Kwerps (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

1877 Gelegenheidslied 1927

Gouden Bruiloft Frans VEBOOMEN - Petronella PENNINGCKX

(Wijze Dolorosa)

(Woorden F. PEETERS)

I
 Vrienden komt hier, en luistert nu eens al te gaar
 Het is geleden, van vandaag vijftig jaar
 Dat Frans en Nel, zijne brave vrouw
 Zijn saâm gebonden, in den echten trouw
 Zij zijn dan ook, naar de kerk toegegaan,
 Den zegen halen, om elkander bij te staan
 Vol blijden moed, nog jong en sterk
 Kwamen zij samen van de kerk.

REFREIN

Want Frans en Nel, zij verdienen het toch wel
 Het bruiloftpaar, wenschen wij nog 100 jaar
 Nu vieren wij hunnen gouden jubilé
 En roepen, leve Frans en Nel het bruiloftpaar

II

Frans en Nel, vonden zich toch ook bekwaam
 Om samen in de wereld, vooruit te gaan
 Kregen kindren, kloek en sterk
 Die hen dan hielpen, met hun werk
 Waarvan er nu ook zijn, al in den echten trouw
 Te samen leven, als brave man, en goede vrouw
 Nog een goede zoon, vol kloeken moed
 Die zorgt nog voor, hun welzijn goed (Refrein)

III

Op dezen dag moet, eenieder zijn te been
 Dit is den wensch, sinds maanden lang van iedereen
 Voor zulk een brave bruiloftpaar
 Wordt jeder menschi toch iets gewaar
 En nu voor 't sluiten van onzen vreugdezing
 Smeeken wij God, en bieden onzen besten dank
 Dat Hij hun nog, bewaren zou
 Van tegenspoed, en druk of rouw (Refrein)

12. Vragen rond de dood

41. Waar stierven de mensen (thuis of in de kliniek)?
42. Wie zorgde voor het afleggen? Waar gebeurde dit?
43. Hoe werd het overlijden bekend gemaakt (mondeling door de bureu, doodsklokken, bidprentje, doodsbrieff, krant)?
44. Hoe werd de rozenkrans gebeden (rond het lijk, in het sterfhuis, in de kerk)?
45. Welke tradities bestonden of bestaan er rond de begrafenis (bijvoorbeeld de kist buiten dragen met de voeten naar voor)?
46. Hoe verloopt de begrafenis kerkelijk (afhalen lijk, plaats katafalk of kist in de kerk, aantal kaarsen, offer) of vrijzinnig (speech)?
47. Verkiest men een begrafenis of een crematie? Ziet men de kist in het graf zinken op het kerkhof? Waar vindt de crematie plaats? Wat doet men met de as (columbarium, strooiweide, begrafenis, meenemen naar huis)?
48. Wat omvat het uitvaartmaal? Waar gaat dit door?
49. Welke herdenkingsmonumenten vindt men op het kerkhof (graf, kruis, zinken bak met foto, plaatje op de herdenkingszuil)?
50. Hoe herdenkt men de doden en wanneer? (mis, bloemen, chrysanten met Allerheiligen)

13. Bronnen rond de dood

Er is heel wat geschreven rond de begrafenisgebruiken²⁶. **Het lijkenvervoer** kende een grote evolutie. In de gemeenten had men reglementen voor het lijkenvervoer. De kist dragen was een burenplicht. Vier dragers droegen de kist naar de kerk. Het waren de bureu van het sterfhuis. Ze werden in Erps-Kwerps niet betaald, maar kregen drinkgeld waarmee ze het verdriet verdrongen. In de winterperiode was er soms een begrafenis met de slede. Dat gebeurde met 'Den Brek' Trappeniers te Erps-Kwerps. In afgelegen gebieden werd de kist met de kar van de boer vervoerd. De Boer van Bertembos (Augustijnerpachthof te Bertem) voerde het lijk van Petrus Vannoppen, die op de 'Augustijn' woonde naar de kerk van Bertem. De vrouw van de overledene en zijn zoon Gustaaf Vannoppen zaten op de kar²⁷. Duwé in Kortenberg had een corbillard te paard. Stefanie Charetier-Gebode (+Erps-Kwerps 28 oktober 1960) te Schoonaarde-Erps werd in 1960 met deze corbillard begraven. Het was één van de laatste te paard. Later kwam de auto-corbillard.

Er waren ook vaste wegen, die men gebruikte om met het stoffelijk overschot de kerk te bereiken, de zogenaamde **lijkwegen**. In Everberg had men de Lijkstraat van Vrebos naar Everberg. Er was ook de lijkweg van Delle naar Winksele.

²⁶ H. VANNOPPEN, Twintig taferelen van de dood in Vlaanderen toegepast op Midden-Brabant, in : *Ons Heem*, 1999, p. 213-242.

H. VANNOPPEN, Overlijden en begrafenis als elementen van sociale segregatie, in : *Ons Heem*, 1994, p. 1-13.

H. VANNOPPEN, En nieuwe heemkundige kijk op de adel in Vlaanderen, in : *Ons Heem*, 1998, p. 105-109.

²⁷ *Eigen verzameling documenten*, Interview Edward Vannoppen door auteur, Veltem-Beisem, 1972.

De begrafenisstoet van Richard Coulier, directeur van de busmaatschappij STACA in 1951 op de Leuvensesteenweg te Kortenberg. Het stoffelijk overschot van de rijken, die met een mis om 11 uur begraven werden, werd aan het sterfhuis afgehaald door de geestelijkheid (Collectie Erfgoedhuis Kortenberg).

De doodsbrief vinden we in de 18de eeuw bij de adellijke families. Een voorbeeld uit Brussel uit 1762:

'Monsieur de Cloeps fait annoncer

la Mort de Dame Caroline

Robertine Bernardine

Van Velde son Epouse, decedée le

14 de Fevrier 1762, dont le Service et

Enterrement se feront Mercredi 17. du même

Mois, dans l'Eglise collegiale et paroissiale

de Sts. Michel et Gudule, à 10 heures et demi²⁸

Bij de landbouwersfamilies had men eerst **de doodskaartjes**. Het waren bidprentjes die de mensen uitnodigden voor de begrafenis. Ze werden dus rondgedragen. Na WOI kwamen de **doodsbrieven** ook op het platteland.

De prijs van de begrafenis vinden we in **de tarieven casueel en stoolrecht van de pastoor**. Deze boeken worden bewaard in het parochiearchief. Bij de begrafenis van edellieden in Vlaanderen wordt nog een *obiit* of rouwbord in de lijkstoet meegedragen en later in de kerk opgehangen.

De begrafenisgedij of rouwgedij verscheen wanneer de welvaart toenam.

De falie was een oud rouwkledingstuk. We spreken nog van een 'foullevaver' of falievouwer. De burgerij voerde grote rouw, gewone rouw en halve rouw. De rouwkleur ging van zwart naar purper.

De kerkhofreglementen, de kerkhofplannen en de grafconcessies zijn bronnen die ons een beeld geven van de kerkhofgebruiken. We komen hier bij de funeraire archeologie.

De kist van Virginie Smets-Penninckx werd in 1960 van de corbillard te paard de kerk van Kortenberg binnengedragen. De schrijnwerkers André Teugels en zijn vader Felix Teugels zorgden voor de begrafenis (Collectie Erfgoedhuis).

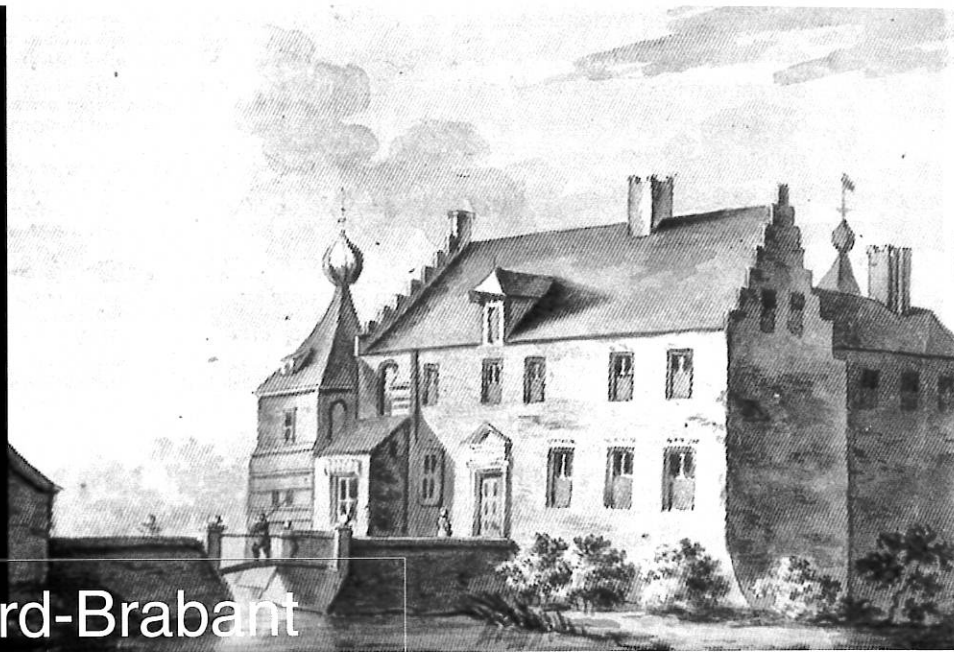
Vrijzinnigen hadden soms een graf met een afgebroken zuil. Dokters hadden een graf met de slang van Asclepios. De plaats op het kerkhof bepaalt ook de sociale stratificatie zeker in Kortenberg, een gemeente met heel wat burgerijvilla's.

Besluit

Van de wieg tot het graf hebben we de mensen uit Vlaanderen gevolgd. Er waren heel wat typische gebruiken, die ook evolueerden met de tijd. Voor elke levensperiode vonden we bronnen, die de heemkringen kunnen gebruiken om een levensecht verhaal te brengen van de mensen uit hun dorp. De geschiedenis van het dagelijkse leven is de echte volkscultuur, de heemkunde op zijn best. De dichter Christian Fürchtegot Gellert beschreef de levensloop van een doorsnee mens als volgt: *"Hij werd geboren. Hij leefde, nam een vrouw, en stierf"*. Dat is een korte synthese van een mensenleven binnen een gezin, overal ter wereld, ook in Vlaanderen.

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

²⁸ A. STROOBANTS, *Van de wieg tot het graf*, Dendermonde, 1989, p. 68.

Heemkunde in Noord-Brabant

Rol en betekenis van de stichting Brabants Heem

Prent uit: *Brabants Heem*, nr. 3-4, 's-Hertogenbosch, 1994

Joss Hopstaken

De Nederlandse provincie Noord-Brabant, die in het zuiden grenst aan de Belgische provincies Antwerpen en Limburg, is in oppervlakte de tweede grootste provincie van Nederland. Met ruim twee miljoen inwoners telt het gebied op Nederlandse schaal zeker mee; ook al ligt het economische en culturele zwaartepunt van Nederland duidelijk in de grote steden in het Westen, in de zogenaamde Randstad. Noord-Brabant is bij bezoekers bekend vanwege steden als Breda, Tilburg, Eindhoven en 's-Hertogenbosch alsmede door uitgestrekte natuurgebieden als de Drunense duinen of een toeristenattractie als de Efteling. Wellicht minder bekend in Vlaanderen, maar beslist ook kenmerkend voor dit gebied is het rijke cultuurhistorische leven. Talloze instanties en verenigingen houden zich bezig met het verleden: archieven, musea, archeologen en specialisten op het gebied van monumentenzorg of geschiedschrijving zijn zeer actief. Niet te vergeten in deze opsomming zijn de heemkundigen want de provincie telt meer dan 25.000 leden van heemkundekringen die in iets meer dan 120 kringen verenigd zijn. Al meer dan vijftig jaar is op het terrein van de heemkundebeoefening in Noord-Brabant de stichting Brabants Heem actief als koepelorganisatie. In dit artikel is het de bedoeling een beeld van deze organisatie te schetsen. Eerst wordt teruggekeken naar de geschiedenis van Brabants

Heem, daarna wordt ingegaan op de huidige taken en activiteiten van de stichting en tevens wordt bij gelegenheid vooruitgeblikt naar de toekomst.

Geschiedenis

De eerste helft van de twintigste eeuw was een tijdperk van grote veranderingen in Noord-Brabant. Industrialisatie, modernisering van de landbouw en een grote bevolkingsgroei veranderden het aanzicht van de provincie. Deze ontwikkelingen brachten onmiskenbare materiële voordelen mee, maar de veranderingen hadden, zo meende men in sommige kringen, ook duidelijke gevolgen voor het karakter en de identiteit van het gebied. En dan bedoelde men in de meeste gevallen nadelige gevolgen. Dit onbehaaglijke gevoel vond onder meer een uitweg in een groeiende belangstelling voor de eigen leefomgeving en dan met name voor de historische wortels van eigen dorp, stad of streek. Geschiedbeoefening was op dat moment niet geheel afwezig in de provincie, want al sinds 1837 bestond er het Provinciaal Genootschap

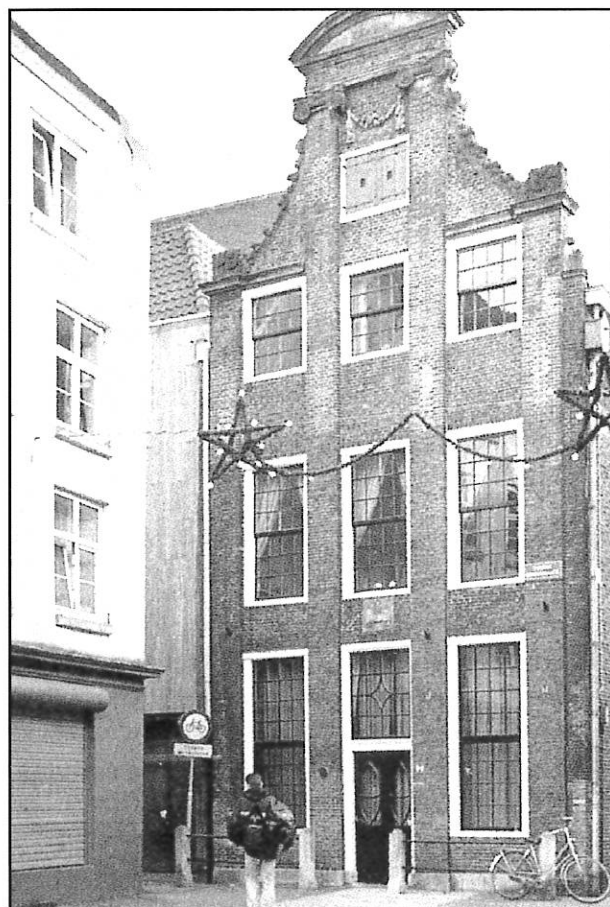
van Kunsten en Wetenschappen. Dit gezelschap bestond echter vooral uit notabelen die een culturele integratie met de rest van Nederland nastreefden. Zij richtten zich veelal op de provincie als geheel en voor de Brabantse volkscultuur bestond hoegenaamd geen belangstelling. Met geschiedschrijving op lokaal niveau hielden zich op dat moment slechts enkele priesters en onderwijzers bezig. Het kan dus geen verwondering wekken dat de initiatiefnemer voor de oprichting van de stichting Brabants Heem ook een priester was en wel pastoor Willem Binck (1882-1971) van Alphen. De kiem voor de oprichting van Brabants Heem werd gelegd in augustus 1939 tijdens de tiende Pedagogische week van het Psychologisch-Paedagogisch Instituut der R.K. Leergangen te Tilburg, het initiatief van een andere priester monseigneur Th.J.A.J. Goossens. De oproep om zich meer te bezinnen over een eigen bestaan met eigen geschiedenis en eigen aard vond weerklink bij Binck. Maar het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog (september 1939) en later de Duitse inval in Nederland (mei 1940) zullen de uitwerking van zijn plannen wel vertraagd hebben. In oktober 1940 verschenen dan oproepen in de kranten om te komen tot de oprichting van een bond van plaatselijke historische (later heemkundige) kringen. Een voorbereidend comité, waarvan naast Binck onder andere dr. Hugo Heijman van de Norbertijnerabdij van Berne te Heeswijk (1890-1962) deel uitmaakte, ging aan de slag. Op 26 maart 1941 kon in 's-Hertogenbosch de oprichtingsvergadering gehouden worden van de Bond der Noordbrabantsche Heemkundige Studiekringen. De eerste heemkundige kringen werden op dat moment op verschillende plaatsen opgericht. De Bond kon echter niet tot ontplooiing komen, omdat de Duitse bezetter een verderzetting van de activiteiten al op 15 september 1941 verbood. Vele (maar niet alle) van de nieuw opgerichte heemkundekringen staakten ook noodgedwongen de nog nauwelijks begonnen werkzaamheden.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog pakten Binck en de zijnen de draad weer op. Nieuwe kringen werden opgericht in 1945 te Tilburg, Boxtel, Schijndel en Gemert. Diverse vergaderingen van bestuurders van de voormalige Bond werden in 1946 in Tilburg belegd en op 9 februari 1947 kon de oude Bond onder de nieuwe naam stichting Brabants Heem worden heropgericht. In oktober 1947 waren al vijftien kringen lid. Het doel wordt in de statuten omschreven als '...om op grondslag der katholieke beginselen, de praktische en theoretische heemkunde te beoefenen, in het bijzonder in de provincie Noord-Brabant, alles in de ruimste zin des woords'. Uitvoering van het doel zou worden gegeven door een aantal zaken: Allereerst door het bevorderen van de oprichting en samenwerking van plaatselijke en regionale heemkundekringen. Ten tweede door het praktisch en wetenschappelijk leiding geven aan de werkzaamheden van de kringen. Verder door het houden van heemkundedagen en het verrichten van onderzoek, het

vormen van een bibliotheek en ten slotte door het mogelijk maken en verzorgen van heemkundige publicaties, waaronder een eigen blad.

Het bevorderen van de oprichting van heemkundekringen verliep in de eerste jaren langzaam maar zeker. Aan het einde van de jaren vijftig was het aantal gegroeid van vijftien naar vijftientwintig. Bij het 25-jarig bestaan in 1972 waren er 35 kringen aangesloten. Een versnelling van deze groei zette daarna in. Op het einde van de 'nostalgische' jaren zeventig waren 50 kringen (1978) lid van de stichting. Dat waren er bij het 40-jarig bestaan al 82. Momenteel zijn 112 kringen aangesloten bij Brabants Heem. Door deze grote toename kwam in de loop van de tijd eveneens een betere geografische spreiding van de kringen tot stand. In de beginjaren lag het zwaartepunt vooral in het oosten van de provincie, maar geleidelijk kwamen steeds meer kringen in het midden en westen van Noord-Brabant.

Het inhoudelijk ondersteunen van de werkzaamheden van de kringen gebeurde onder meer door het opstarten van onderzoeksprojecten. Goede voorbeelden hiervan zijn de inventarisaties van veldkapellen en volksliederen. Uit het laatste project vloeide één van de meest bekende resultaten van het werk van Brabants Heem voort, namelijk de door (de onlangs overleden) Harrie Franken samengestelde bundel *Liederen en dansen uit de Kempen. Een optekening*. Vanaf 1987 tot in 1994 kon de stichting beschikken over een eigen beleidsmedewerker. Daarna werd

Brabants Heem, nr. 3, 's-Hertogenbosch, 2001.

deze steuntaak overgenomen door de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening te 's-Hertogenbosch. Een langgekoesterde wens van de stichting Brabants Heem kon in hetzelfde jaar 1994 worden verwezenlijkt en wel de instelling van de bijzondere leerstoel 'Cultuur in Brabant' aan de toenmalige Katholieke Universiteit Brabant, nu Universiteit van Tilburg.

In 1949 vond het eerste Heemkundig Werkkamp (uiterwaard) in Alphen plaats. Sindsdien vindt dit evenement onafgebroken jaarlijks plaats, maar sinds enkele jaren onder de naam Brabants Heemdagen. Boeken en tijdschriften werden vanaf het begin verzameld en uitgewisseld met instellingen in binnen- en buitenland. Het resultaat is een grote bibliotheek die nu zo'n 75 strekkende meter omvat en die te vinden is in de Citadel te 's-Hertogenbosch, de huisvesting van het Rijksarchief in Noord-Brabant. Maar zelf begon Brabants Heem al snel na de oprichting ook te publiceren. In 1950 werd de publicatiereeks 'Bijdragen tot de studie van Brabants Heem' opgestart. Als meest recente deel verscheen in 2003 de publicatie van W.A. van Ham, *De Brabantse vlag. Geschiedenis en betekenis*. En vanaf 1960 is in samenwerking met Vlaanderen de reeks Cultuurhistorische verkenningen in de Kempen opgezet. Ook werden enkele boeken over Noord-Brabantse plaatsnamen gepubliceerd.

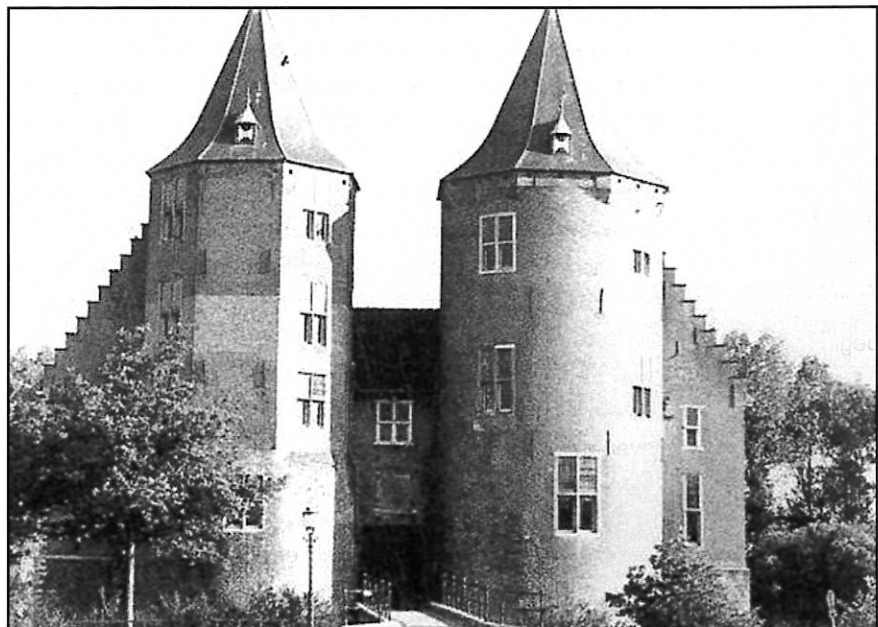
Het nulnummer van het eigen tijdschrift *Brabants Heem* verscheen in 1948 en het jaar daarop kon met de reguliere eerste jaargang worden begonnen. De totale productie van dit orgaan loopt inmiddels al in de duizenden pagina's en dit fraaie 'gezicht' van de stichting, dat sinds een tiental jaren samen met de stichting BRG wordt uitgegeven, ondervindt van allerlei zijden waardering. Inmiddels is de volledige inhoud van vijftig jaargangen (1949-1998) op cd-rom beschikbaar.

Huidig doel

Volgens de meest recente statuten is het doel van de stichting Brabants Heem: "*Om de praktische en theoretische heemkunde te beoefenen en te bevorderen, in het bijzonder in de provincie Noord-Brabant, alles in de ruimste zin des woords*". De formulering klinkt bekend en lijkt zeer veel op het doel uit 1947, met dien verstande dat de "*katholieke beginselen*" nu conform de huidige tijdgeest verdwenen zijn. Ook in de wijze waarop dat doel bereikt moet worden, keren bekende zaken terug.

Dit betreft allereerst het bevorderen van de belangstelling voor het Brabantse eigene en het stimuleren en begeleiden van de praktische en theoretische heemkundebeoefening door zowel (on)bezoldigde vakmensen als door amateurs. De oprichting van en de samenwerking tussen plaatselijke en regionale heemkundekringen blijft een doel, ofschoon door de grote toename van het aantal heemkundeverenigingen er nog nauwelijks 'witte plekken' op de kaart van Noord-Brabant aan te wijzen zijn.

Praktische en wetenschappelijke hulp bieden bij de werkzaamheden der kringen is en blijft een kerntaak van Brabants Heem. Het mogelijk maken en verzorgen van heemkundige publicaties, onder andere van een eigen tijdschrift is ook een zaak die niet weg te denken valt. Verder worden in de statuten nog genoemd het houden van heemkundedagen en het instellen of doen instellen van algemene onderzoekingen, het instellen van commissies en het behartigen van de belangen van de heemkunde bij het bestuur van de provincie Noord-Brabant, de gemeentebesturen en eventuele andere besturen.

Brabants Heem, nr. 3, 's-Hertogenbosch, 2001.

Koepelorganisatie, platform en spreekbuis

Met deze drie begrippen kan een belangrijk deel van de huidige activiteiten van de stichting Brabants Heem gekarakteriseerd worden. Brabants Heem is onderdeel van het brede veld van instellingen die zich provinciaal richten op de cultuur van Noord-Brabant in verleden, heden en toekomst. De 25.000 leden van de heemkundekringen vormen de achterban van Brabants Heem. Een achterban die zich kenmerkt door een grote diversiteit en door vrijwilligheid. Iedere kring heeft een eigen karakter. Er zijn kringen die zich volledig concentreren op hun tijdschrift, andere kringen besteden veel tijd aan een museum of oudheidkamer en weer andere kringen richten zich met veel toewijding op een of meerdere deelterreinen van de heemkunde zoals archeologie, genealogie, archiefonderzoek, monumentenzorg, volkskunde, dialectkunde enzovoorts. Sommige kringen streven naar een zo groot mogelijk professionaliteit, terwijl andere kringen bewust de keuze gemaakt hebben om zo toegankelijk mogelijk te zijn en om vooral populariserend bezig te zijn. Ook qua ledenaantal zijn de kringen heel verschillend, van meer dan tweeduizend leden tot hooguit enkele tientallen leden. Gelijk zijn vrijwel alle kringen in de mate waarin hun werk vrijwel uitsluitend gedragen wordt door de inzet van vrijwilligers.

Brabants Heem respecteert die diversiteit en meer nog de inzet van de vrijwilligers, maar meent wel een bijdrage aan de werkzaamheden van de kringen te kunnen leveren door deskundigheidsbevordering en kwaliteitsverbetering. Studiebijeenkomsten worden bijvoorbeeld aangeboden om steun te geven aan onderzoeksprojecten van kringen, maar ook de contacten met zusterorganisaties en de leerstoel 'Cultuur in Brabant' leveren hierin een bijdrage.

In de komende jaren wil Brabants Heem meer nog dan voorheen gaan fungeren als een dienstverleningscentrum voor de aangesloten kringen. Het bestuur van de stichting zal gaan optreden als adviesorgaan en vraagbaken voor de kringen. Waar nodig en gewenst wil de stichting de kringen bijstaan in het organiseren van lezingen en excursies en in de uitgave van een lokaal periodiek. Grote winst voor de heemkunde valt ook te behalen in de virtuele wereld. Steeds meer (maar nog lang niet alle) heemkundekringen zijn te vinden op het internet. De stichting zelf beschikt overigens sinds januari 2000 over een eigen website. Doel moet zijn dat heel heemkundig Noord-Brabant binnen niet al te lange tijd op het net te vinden is. Immers voor alle heemkundekringen is een snelle toegang tot informatie en een vergroting van de mogelijkheden tot communicatie van groot belang. Op die wijze wordt het doel van samenwerking en uitwisseling tussen kringen en tussen kringen en hun leden op een manier verwezenlijkt die pastoor Binck zich nooit heeft kunnen voorstellen. Op dit moment is bijvoorbeeld in samenwerking

met het Brabants Filmarchief (gevestigd aan de Universiteit van Tilburg) een project in voorbereiding waarbij met name de fotocollecties van heemkundekringen digitaal toegankelijk gemaakt worden.

Naast deze bestuurlijke en organisatorische steun wil de stichting Brabants Heem de kringen ook bijstaan in inhoudelijke zin. Een belangrijk instrument daarvoor zijn de commissies en werkgroepen van de stichting. De stichting streeft naar een meer planmatige aanpak van hun activiteiten, waarbij samenhang en regelmaat bepalende elementen zullen zijn. Eén en ander kan niet anders plaats vinden dan in nauw overleg met de kringen. De stichting is een platform voor overleg tussen de kringen onderling. Namens die kringen treedt Brabants Heem op als gesprekspartner van de provincie voor de behartiging van de belangen van de heemkunde in Noord-Brabant. Maar ook met de besturen van verwante cultuurhistorische organisaties worden contacten onderhouden, waarvan het doel met name gelegen is in het mede dragen van de werkzaamheden van de kringen.

Interne organisatie

Het bestuur van de stichting Brabants Heem bestaat uit elf leden, die zoveel mogelijk de verschillende gedeelten van Noord-Brabant vertegenwoordigen. Ongeveer acht maal per jaar komt het bestuur in Oirschot bijeen en tweemaal per jaar vergaderen in diezelfde plaats de aangesloten kringen met het bestuur in de zogenaamde Raad van Aangeslotenen. De kringen komen bovendien nog minstens tweemaal per jaar bijeen in regiobijeenkomsten. In de provincie bestaan negen regio's, die enkele jaren geleden na intensief overleg samengesteld zijn. De regelmaat, wijze van vergaderen en de agenda van de regiobijeenkomsten wordt door de kringen zelf bepaald. Het is de bedoeling dat het overleg toegesneden is op de maat van de kringen in de regio. Daarmee vormen de regiobijeenkomsten weer een uiting van de diversiteit binnen heemkundig Noord-Brabant. Voor een deel werkt de regiobijeenkomst als een voorbereiding van de Raad van Aangeslotenen, dus voor het onderhouden van contact tussen koepel en kringen. Maar zeker zo belangrijk is dat de aangrenzende kringen elkaar (beter) leren kennen en mogelijk zelfs tot samenwerking komen. In enkele gebieden wordt de regiobijeenkomst gecombineerd met het overleg met het betreffende archief, bijvoorbeeld in Zuid-Oost Brabant met het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven. In andere gebieden wordt de vergadering vaak aangevuld met een demonstratie van een voorbeeldproject

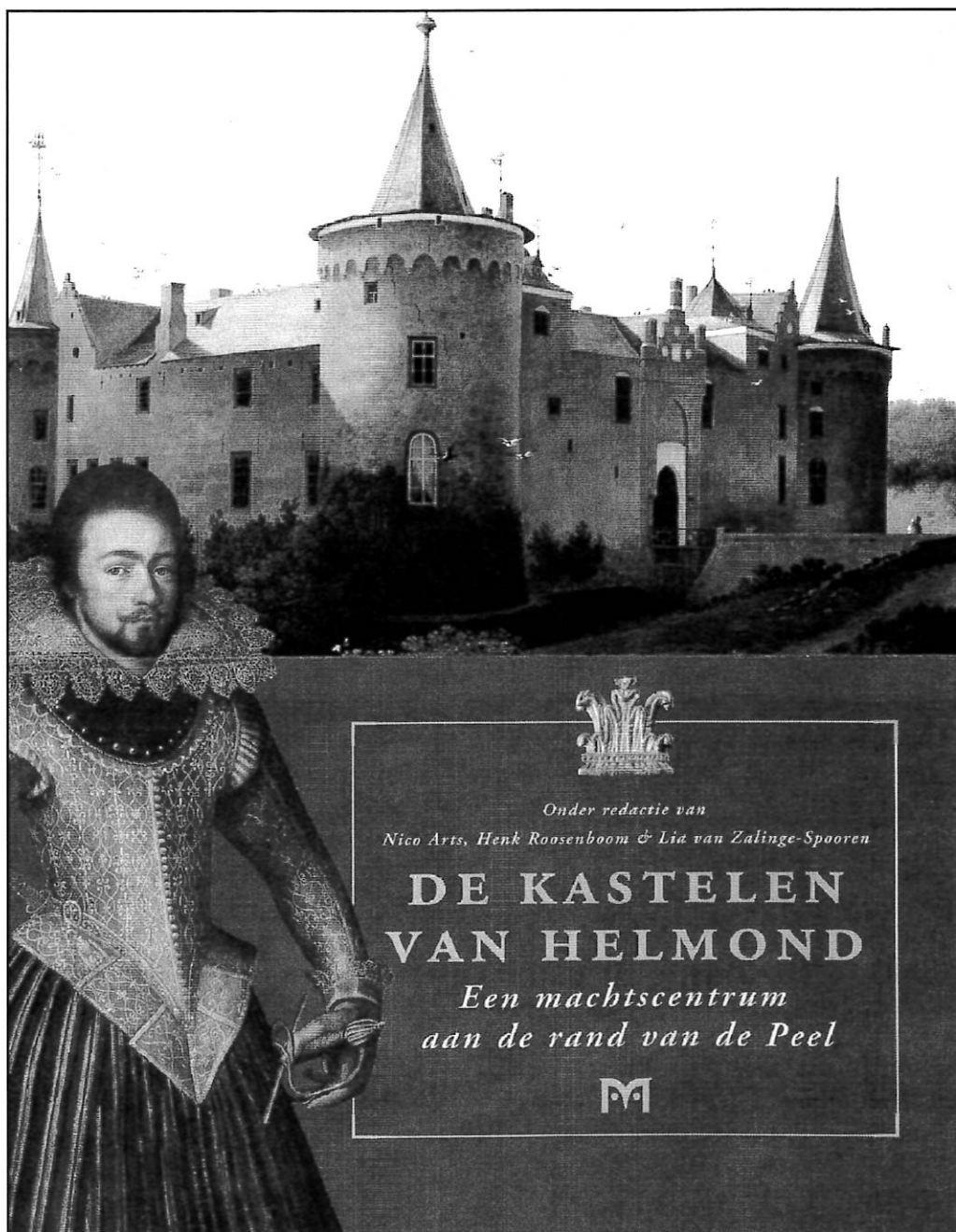
of met een presentatie door een deskundige over een onderwerp dat alle kringen aangaat, bijvoorbeeld wijzigingen in fiscale of juridische regelingen.

Nauw verbonden aan het bestuur van de stichting zijn een tweetal commissies. De commissie onderscheidingen adviseert gevraagd en ongevraagd het bestuur over te decoreren personen. Brabants Heem kent een drietal ere-tekens: de zilveren draagspeld, de Brabants Heemmedaille en de Bronzen legpenning. De archiefcommissie onderhoudt het contact met het Rijksarchief in Noord-Brabant, waar anderhalf jaar geleden niet alleen de boeken- en tijdschriftencollectie werd ondergebracht maar ook het 25 strekkende meter grote archief van de stichting zelf. Op dit moment wordt aan de selectie en ordening van het archief nog gewerkt, maar na de voltooiing van dit werk zal het overgrote deel van het stichtingsarchief voor raadpleging beschikbaar worden.

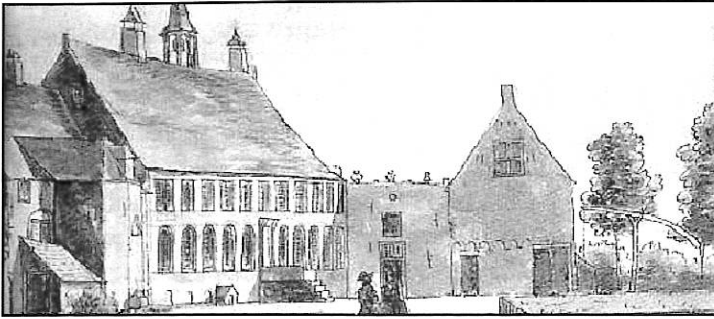
Commissies en werkgroepen

De commissies en werkgroepen zijn te beschouwen als de handen en voeten van de stichting Brabants Heem. Zij geven uitvoering aan de taken die het bestuur de stichting gesteld heeft. In de afgelopen jaren heeft een kritische doorlichting van alle commissies en werkgroepen plaatsgevonden. Niet meer actieve commissies of werkgroepen met een ad hoc doel werden opgeheven.

De Voorbereidingscommissie Brabants Heemdagen (voorheen de Brabants Heemkampcommissie) kent al een lange geschiedenis. We zagen reeds dat het eerste heemkamp in 1949 in Alphen werd georganiseerd. Onder leiding van pastoor Binck was in die eerste jaren ook echt sprake van een werkkamp, want de deelnemers assisteerden bij het verrichten van archeologische opgravingen. Later kregen de kampen het karakter van een cul-

Afbeelding in bijlage over publicatie bij: *Brabants Heem*, 's-Hertogenbosch, oktober 2001.

Prent uit: *Brabants Heem*, nr. 2, 's-Hertogenbosch, 2001.

tuurhistorische verkenning van een plaats of streek door meerdaagse fietstochten en gezellige avonden. Sinds enkele jaren kennen de tot Brabants Heemdagen omgedoopte Heemkampen ook werkwinkels met inhoudelijke thema's die ook afzonderlijk bij te wonen zijn. Het ligt in de bedoeling het karakter van de Heemdagen ruimer toegankelijk en aantrekkelijker te maken. Doel is uiteindelijk te komen tot een evenement dat als platform kan dienen voor alle heemkundigen in de provincie.

Een commissie volkskunde kent de stichting sinds 1987. Samen met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht en met de Leerstoel organiseert de commissie jaarlijks minstens een studiedag over het bij uitstek heemkundige onderwerp van volkskunde. Hier wil het bestuur graag komen tot een grotere inbreng en betrokkenheid van de kringen. De werkgroep archeologie organiseert traditioneel eveneens studiedagen, bijvoorbeeld samen met de Archeologische Sectie van het Noordbrabants Genootschap.

De commissie voor boerderijzorg in Noord-Brabant is ingesteld in 1968 en brengt op verzoek van gemeenten in Noord-Brabant adviezen uit met betrekking tot verbouwingen van cultuurhistorisch waardevolle boerderijen. De adviezen worden gegeven door ter zake kundige architecten. De richtlijnen van de provincie Noord-Brabant geven aan dat de commissie om advies moet worden gevraagd bij wijziging van bestemmingsplannen, boerderijsplitsing en verbouwing. Vele gemeenten hebben inmiddels het voorbeeld van de provincie gevolgd. In het archief van de commissie bevinden zich nu ook honderden rapporten over boerderijen in Noord-Brabant. Maar belangrijker uiteraard is het feit dat er steeds meer op verantwoorde wijze aanpassingen plaatsvinden aan boerderijen, een belangrijk onderdeel van het cultuurhistorische erfgoed op het platteland. Bij de werkzaamheden werkt de commissie nauw samen met de stichting Monumen-

tenhuis Noord-Brabant. In het afgelopen jaar bijvoorbeeld is met veel succes het Jaar van de boerderij 2003 in Noord-Brabant georganiseerd.

De in 1987 opgerichte Noordbrabantse commissie voor wapen- en vlaggenkunde is bij uitstek de werkplaats voor specialisten. De commissie heeft in de afgelopen jaren onder meer rapporten uitgebracht over wapens en vlaggen van gemeenten in verband met gemeentelijke herindelingen. Maar ook voor andere overheidslichamen heeft de commissie belangstelling. Particulieren kunnen er ook met hun vragen over heraldiek terecht. Ook het buitenland en dan met name Vlaanderen heeft nadrukkelijk de aandacht. Een kleine werkgroep 'buitenlandse betrekkingen' onderhoudt de relaties en realiseert gezamenlijke projecten. Zo werd in samenwerking met onder andere het Vlaams en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur op 29 mei 2002 in het provinciehuis van Antwerpen het Nederlandse erfgoedbeleid aan de Vlamingen voorgesteld. Een omgekeerde oefening, het voorstellen van het Vlaamse erfgoedbeleid aan de Nederlanders, is voorzien voor een congres op 14 mei 2004 op de campus van de Universiteit van Tilburg.

Prent uit: *Brabants Heem*, nr. 1, 's-Hertogenbosch, 1999

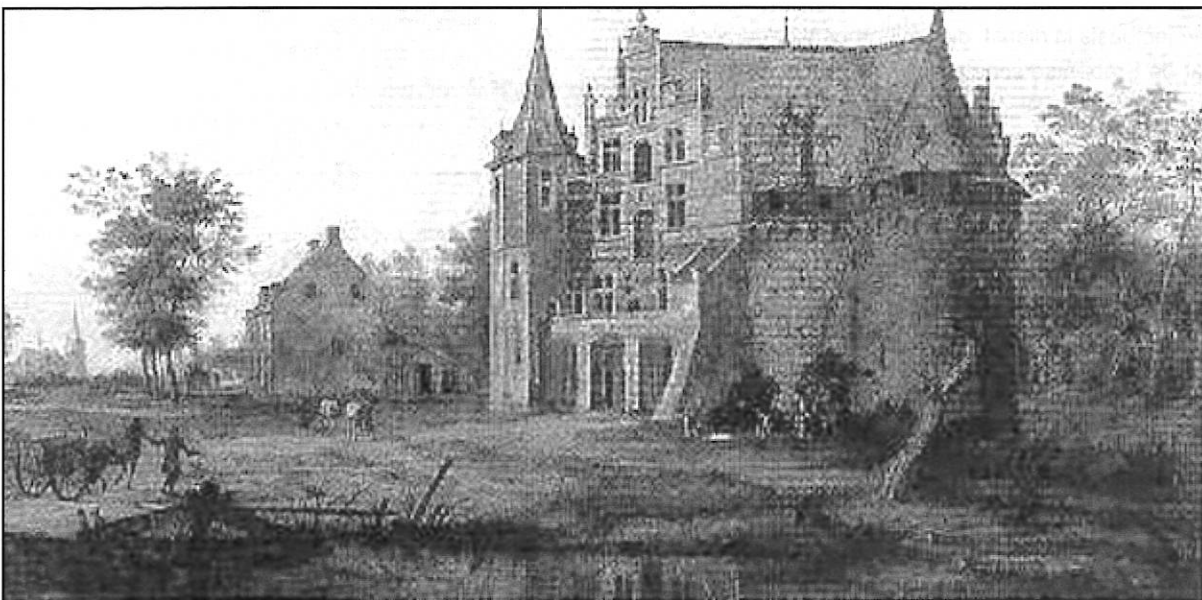

Tijdschrift en publicaties

Bijzondere belangstelling heeft de stichting altijd gehad voor het eigen tijdschrift *Brabants Heem*. Al in 1941 verschenen onder de naam *Brabants Heem* artikelen in de *Eindhovensche en Meijereische Courant*. Ook na de Tweede Wereldoorlog gebeurde hetzelfde. Van 10 oktober 1947 tot en met 2 juli 1948 verschenen artikelen in het tijdschrift *Edele Brabant*. Zoals gezegd kwam in 1948 het nulnummer tot stand en ging de eerste jaargang in 1949 van start. Aanvankelijk kwam het tijdschrift eens in de twee maanden uit en sinds 1974 eenmaal per kwartaal. In eerste instantie ging veel aandacht uit naar archeologie en historische 'faits divers'. Beroemd of berucht waren ook de zogenaamde kapittelstokjes waarin kritische noten werden gekraakt over fouten en vergissingen in andere tijdschriften, vaak van aangesloten kringen. Doel van alle redacties is in ieder geval altijd deskundigheidsbevordering bij de lezers geweest. Met de kapittelstokjes is inmiddels (gelukkig) dergelijk beledend gedrag verdwenen. Aan het begin van de jaren negentig werden zowel de vormgeving als inhoud van het tijdschrift namelijk gemoderniseerd. Sinds 1994 wordt het tijdschrift samen met de stichting BRG in een oplage van ongeveer tweeduizend stuks uitgegeven. De modernisering was om meerdere redenen nodig. Eén van de voornaamste redenen was de groei van het aantal publicatiemogelijkheden in Noord-Brabant. In het begin waren er weinig lokale tijdschriften, daardoor was *Brabants Heem* vaak één van de weinige mogelijkheden tot publicatie. Inmiddels heeft zowat ieder dorp een eigen blad. Bovendien bestaat sinds 1984 het wetenschappelijke *Noordbrabants Historisch Jaarboek*. *Brabants Heem* moest op het terrein van historisch publicaties in de provincie Noord-Brabant een nieuwe rol gaan spelen.

Nu valt het tijdschrift te beschouwen als het 'natuurlijk forum voor kortere, populariserende artikelen van zes tot tien bladzijden over archeologische, historische en volkskundige onderwerpen'. Bovendien valt in ieder nummer een overzicht te vinden van interessante artikelen uit heemkundige tijdschriften en worden er besprekingen van boeken die van belang zijn voor heemkundekringen, geplaatst. Professionals krijgen hier hun kans om hun onderzoeksresultaten te delen met een groot publiek. Maar ook voor de producten van degenen die de heemkunde, archeologie en geschiedenis in hun vrije tijd beoefenen, staat de deur open. Ieder artikel met een goede vraagstelling, heldere argumenten, een duidelijke conclusie en een goede leesbaarheid wordt met open armen ontvangen.

In het verleden is *Brabants Heem* zeer actief geweest op het terrein van boekpublicaties. Het huidig bestuur staat op het standpunt dat men zich daarin voortaan terughoudend zal opstellen. Voor een deel is dat besluit gebaseerd op een gebrek aan middelen en mensen. Bovendien kunnen we constateren dat de meeste heemkundekringen heel goed in staat zijn om op eigen kracht publicaties uit te brengen.

Prent uit: *Brabants Heem*, nr. 4, 's-Hertogenbosch, 1996

Leerstoel

De bijzondere leerstoel Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en volkskundig perspectief, met inbegrip van de volkscultuur, kon na jarenlang ijveren, met name door de initiatiefnemer de stichting Brabants Heem, in 1994 worden ingesteld aan de Katholieke Universiteit Brabant, nu Universiteit van Tilburg geheten. De leerstoel wordt in stand gehouden door een afzonderlijke stichting, die in personele zin nauw verbonden is met de stichting Brabants Heem. Voorzitter, secretaris en penningmeester van de Leerstoelstichting zijn namelijk tevens bestuurslid van de stichting Brabants Heem. Daarnaast zijn in het bestuur afgevaardigden van de heemkundekringen, de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur vertegenwoordigd. Allereerst werkt de bijzonder hoogleraar natuurlijk ten behoeve van onderzoek en onderwijs aan studenten in Tilburg. Maar de leerstoel is ook op allerhande wijze dienstbaar aan de Brabantse heemkundebeoefening. De financiering van de leerstoel is volstrekt afhankelijk van subsidies en sponsoring. Naast de provincie Noord-Brabant wordt de leerstoel ondersteund door bedrijven en organisaties als Nederlands Centrum voor Volkscultuur, de Zuidelijke Land en Tuinbouw Organisatie (ZLTO), Nagron en Brabants Water. Inmiddels is het door groeiende steun mogelijk de hoogleraar voor twee in plaats van één dag per week in te zetten.

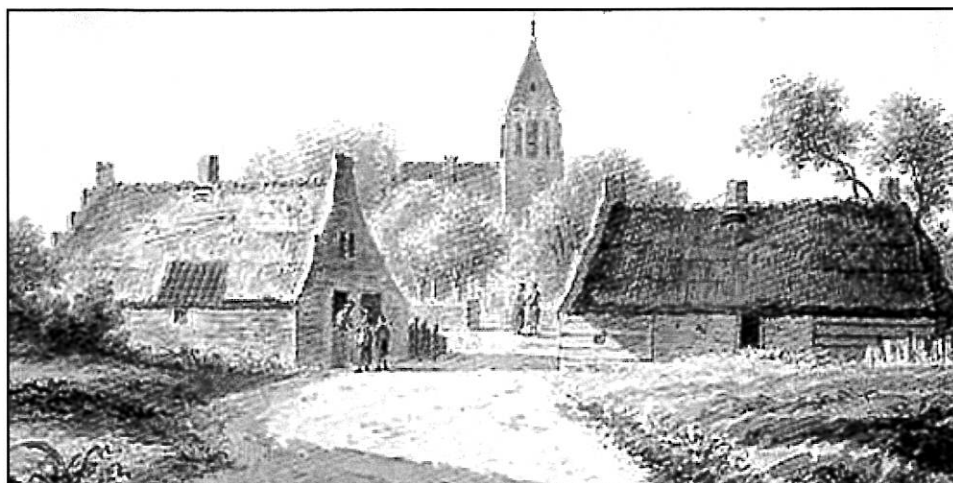
Van 1994 tot 1998 bekleedde als eerste prof.dr. P. Nissen de leerstoel, sinds 1999 is prof.dr. A-J. Bijsterveld de nieuwe hoogleraar. Zijn onderzoek richt zich met name op de Katholieke identiteit en cultuur in Noord-Brabant tussen 1917 en 1967. Deelprojecten richten zich bijvoorbeeld op de eetcultuur (in samenwerking met Vlaanderen) en het zedelijkheidsoffensief tegenover vrouwen in Breda en Tilburg. Via andere financieringsbronnen zijn medewerkers op projectbasis in dienst, die bijvoorbeeld onderzoek doen naar de Brabantse schuttersgilden, toneel en theater in de provincie en de geschiedenis van de stichting Brabants Heem.

Toekomstplannen

De plannen voor de toekomst heeft de stichting Brabants Heem vastgesteld in een beleidsplan voor de jaren 2001-2004. In het bovenstaande is daaruit al ruimschoots geput. Ten slotte zij hier nog vermeld dat Brabants Heem nadrukkelijk streeft naar samenwerking met verwante instellingen, zowel uit principiële als uit praktische overwegingen. Daarom heeft de stichting ook ingestemd met de intentieverklaring om te komen tot een Erfgoedhuis Noord-Brabant. Met dat Erfgoedhuis boegen de deelnemers (naast Brabants Heem de stichting BRG, de Brabantse Museumstichting, de Kring van Archivarissen in Noord-Brabant en diverse instellingen op het gebied van monumentenzorg zoals het Monumentenhuis en de Monumentenwacht) dat de positie van het cultureel erfgoed als wezenlijk element van een duurzame Brabantse samenleving wordt versterkt. Bovendien wordt gekozen voor een integrale benadering van erfgoed waarvan verwacht wordt dat dit niet alleen inhoudelijk winst oplevert maar ook dat hiermee meer Noord-Brabanders bereikt worden. Voorbeelden van belangrijke projecten uit het jaar 2003 zijn de uitgebreide aandacht die besteed is aan het Jaar van de Boerderij en de realisering van een televisieprogramma op de regionale omroep onder de naam Spoorzoeker (naar het Britse voorbeeld van Time Team).

Dit artikel is een licht gewijzigde versie van het artikel dat onder de titel *Een toekomst voor het verleden. De stichting Brabants Heem en de heemkundebeoefening* verscheen in Merckenswaert, jaarboek 2001 van de heemkundekring Weerderheem, Valkenswaard, pag. 183-195.

Joss Hopstaken

Prent uit: *Brabants Heem*, nr. 4, 's-Hertogenbosch, 1995

Nuttige adressen
Stichting Brabants Heem
Postbus 1203
5200 BG 's-Hertogenbosch

Stichting Volkskundefeerstoel Brabants Heem
p.a. F. Halslaan 57
4703 GR Roosendaal

prof.dr. A-J. Bijsterveld
Universiteit van Tilburg
Departement Sociologie
Gebouw S kamer 157
Postbus 09153
5000 LE Tilburg
Telefoon: 013-466 22 83
e-mail: a.j.a.bijsterveld@uvt.nl

U bereikt de websites van de stichtingen en de hoogle-
raar het handigste via de website van het Erfgoedhuis
Noord-Brabant: www.erfgoedbrabant.nl

Tijdschrift

Een abonnement op het tijdschrift Brabants Heem (4 num-
mers van elk 40 pagina's) kost in het buitenland € 22,50. U
kunt zich opgeven via postbus 1325, 5200 BJ 's-
Hertogenbosch of telefoon 073-615 62 62 of
brabantsheem@erfgoedbrabant.nl

Onlangs is een cd-rom uitgebracht met de gehele inhoud
van het tijdschrift over de jaren 1949-1998. Deze cd-rom
is voor € 45,- verkrijgbaar via bovengenoemd adres.

Literatuur

In 2004 is een algemeen overzicht van de geschiedenis
van Brabants Heem te verwachten van de hand van dr.
C.P.M. Slegers onder de titel *'Mensen uit de kringen van
Brabants Heem. Een geschiedenis van de
heemkundebeoefening in Noord-Brabant in de twintigste
eeuw'*. In de 50e jaargang (1998) van het tijdschrift Bra-
bants Heem vindt u in ieder nummer een artikel over de
geschiedenis van het tijdschrift.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 35, 1981, nr. 2,	Bijen	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

- Luc Van Eeckhoudt, *De Rita-iconografie op bidprentjes uit de 20ste eeuw. Heilige Rita van Cascia (1381-1457), advocaat van de hopeloze zaken* 2
- Benedict Wydooghe, *Heemkunde in cyberspace "Lines of light ranged in the non space of the mind"* 15
- Katrien Nijs, *Adoptie, een historische studie van een oud rechtsprincipe* 27
- Karel van den Bossche, *Oorsprong van de militaire rol der schuttersgilden in het oude Prinsbisdom Luik in de 11de, 12de en 13de eeuw* 45
- Henri Vanoppen, *Het gezin in 100 facetten of vragen en bronnen rond de geschiedenis van het gezin in Vlaanderen* 57
- Joss Hopstaken, *Heemkunde in Noord-Brabant. Rol en betekenis van de stichting Brabants Heem* 79

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Liefdeskaart, Collectie Erfgoedhuis Kortenberg.
2. Bidprentje H. Rita, verz. Luc Van Eeckhoudt.
3. Foto Gerard Feremans.
4. Prent uit *Brabants Heem*, nr. 4, 's-Hertogenbosch, 1996.

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nummer 1
januari-februari-maart 2004
ISSN 1370-6489

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

 03/658.90.34

 03/685.59.30

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Gudstraat 13
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)
* eerste nummer: vóór 15 januari
* tweede nummer: vóór 15 april
* derde nummer: vóór 15 juli
* vierde nummer vóór 15 oktober.